

HELSINGIN YLIOPISTO

Vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutuminen vammaispalveluissa

Epäkohtien tarkastelua eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjojen näkökulmasta

Sosiaalitieteiden maisteriohjelma

Sosiaalityö

Maisterintutkielma

Laatija:

Mira Rautio

Ohjaaja:

Yliopistonlehtori Johanna Moilanen

13.6.2025

Helsinki

Työn nimi: Vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutuminen vammaispalveluissa. Epäkohtien tarkastelua eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjojen näkökulmasta

Tekijä: Mira Rautio

Kuukausi ja vuosi: kesäkuu, 2025

Sivumäärä: 75 sivua

Avainsanat: ihmisoikeudet, kansalaisuus, vammaisuus, vammaispalvelut, eduskunnan oikeusasiamies

Tiivistelmä:

Vammaisuuden määritelmä ja se, miten vammaisuuteen on suhtauduttu, on muuttunut paljon viimeisten vuosikymmenien aikana. Nykykeskustelussa vammaisuus tunnustetaan vamman tai toimintarajoitteen lisäksi myös yhteiskunnallisena ilmiönä, jossa yhteiskunnan rakenteet osaltaan myös tuottavat vammaisuutta. Vaikka vammaisille henkilöille kuuluvat ihmisoikeuksien yleisten periaatteiden mukaisesti samat ihmisoikeudet kuin vammattomille henkilöille, eivät vammaisten henkilöiden ihmisoikeudet ole toteutuneet riittävällä tasolla. Tämä on luonut tarpeen erilliselle yleissopimukselle vammaisten henkilöiden oikeuksista (27/2016).

Tässä sosiaalityön maisterintutkielmassa tarkastellaan vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumista vammaispalveluissa. Tutkielman kiinnostus kohdistuu siihen, millaisia epäkohtia vammaispalveluissa esiintyy ja miltä epäkohdat näyttävät ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden näkökulmasta. Lisäksi tutkielmassa paikannetaan syitä epäkohtien taustalla. Tutkielman teoreettisena viitekehysenä toimivat vammaisuuden ja kansalaisuuden käsitteet sekä ihmisoikeudet, jotka muodostavat sekä teoreettisen, eettisen että lainsäädännöllisen lähtökohdan sosiaalityölle.

Tutkielma on laadullinen ja tutkimuskysymyksiin etsitään vastauksia valmiin asiakirja-aineiston avulla. Aineisto koostuu vuosina 2023–2024 vireille tulleista 14 eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisusta ja tarkastuspöytäkirjasta, jotka käsittelevät vammaispalveluita. Aineiston analyysimenetelmänä on käytetty teoriaohjaavaa sisällönanalyysia. Vammaispalveluissa esiintyviä epäkohtia on paikannettu analyysissa ensin aineistolähtöisesti. Epäkohtien yhteyttä ihmisoikeuksiin ja kansalaisuuteen on analysoitu teoriaohjaavasti yhdistäen epäkohtia yleissopimukseen vammaisten henkilöiden oikeuksista (27/2016) sekä kansalaisuuden osa-alueisiin.

Analyysin tuloksena vammaispalveluissa esiintyviä epäkohtia voidaan tarkastella kolmesta eri näkökulmasta, jotka ovat koettu epäkohta, todettu epäkohta sekä syyt ja selvitykset. Koettu epäkohta kuvaa kantelijan näkemystä ja todettu epäkohta eduskunnan oikeusasiamiehen arviota tapauksissa. Asiakirjojen perusteella vammaispalveluissa esiintyvät epäkohdat liittyvät useimmiten palveluiden järjestämiseen, kirjaamiseen ja työntekijöiden toimintaan. Kantelun tai tarkastuksen kohde muodostaa epäkohtien kolmannen näkökulman eli syyt ja selvitykset epäkohdille. Epäkohtien taustalla olevat syyt paikantuvat useimmiten vammaispalveluiden resurssisiin sekä tilanteiden haastavuuteen.

Analyysi osoittaa, että jokainen aineistossa esiintyvä epäkohta on paikannettavissa ihmisoikeus- ja kansalaisuuskysymyksenä estäen vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden täysimääräisen toteutumisen vammaispalveluissa. Tulokset kertovat ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden yhteen kietoutuneesta luonteesta, jolloin tutkittaessa vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumista, tutkitaan samalla myös heidän kansalaisuutensa toteutumista. Johtopäätöksenä voidaan todeta, että ihmisoikeuksia ei ole saatu implementoitua vammaispalveluihin riittävällä tasolla. Tarvitaan poliittisia ja rakenteellisia toimia sekä ihmisoikeuslähtöistä sosiaalityötä vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumisen turvaamiseksi lainsäädännön edellyttämällä tavalla. Myös jokainen vammaispalveluiden ammattilainen voi käytännön työssä osaltaan edistää vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumista.

Sisällysluettelo

1	Johdanto	1
2	Vammaisten henkilöiden kansalaisuus ja ihmisoikeudet	4
2.1	Vammaisuuden mallit	4
2.2	Kansalaisuus	8
2.3	Ihmisoikeudet vammaissopimuksen ja sosiaalityön perustana	11
2.4	Aiempi tutkimus	15
3	Tutkimuksen konteksti	20
3.1	Vammaispalvelut	20
3.2	Eduskunnan oikeusasiamies	22
4	Tutkimuksen toteuttaminen	24
4.1	Tutkimuskysymykset ja tieteenfilosofiset lähtökohdat	24
4.2	Tutkimusaineisto	27
4.3	Aineiston analyysi	29
4.4	Eettiset kysymykset	32
5	Tulokset	37
5.1	Epäkohdat vammaispalveluissa	37
5.2	Sosiaaliset, kansalais- ja poliittiset oikeudet	48
5.3	Läpileikkaavat oikeudet ja tulosten yhteenveto	55
6	Johtopäätökset ja pohdinta	59
6.1	Tutkimustulosten tarkastelu ja johtopäätökset	59
6.2	Tutkimusprosessin arviointi ja jatkotutkimusaiheet	64
	Lähteet	67
	Liitteet	74
	Liite 1. Aineisto ja sitaattitunnisteet	74

1 Johdanto

Tässä sosiaalityön maisterintutkielmassa tutkin vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumista vammaispalveluissa. Tutkielmassa kiinnitän huomiota niihin vammaispalveluissa esiintyviin epäkohtiin, jotka estävät ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden täysimääräisen toteutumisen. Tavoitteenani on epäkohtien esiin tuomisen avulla välittää tietoa ja lisätä tietoisuutta vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksiin liittyvistä haasteista sekä syistä niiden taustalla. Olen toteuttanut tutkielman osana Helsingin yliopiston sosiaalityön maisteriopintoja. Tutkielmani on laadullinen ja tarkastelen aihetta vammaispalveluja koskevien eduskunnan oikeusasiamiehen julkisten asiakirjojen näkökulmasta. Asiakirja-aineisto koostuu oikeusasiamiehelle tehtyjen kanteluiden ratkaisusta ja oikeusasiamiehen suorittamien tarkastusten pöytäkirjoista. Aineisto on analysoitu teoriaohjaavan sisällönanalyysin keinoin.

Se, mitä tarkoitetaan vammaisuudella ja miten vammaisuuteen on suhtauduttu, on vaihdellut ajasta ja paikasta riippuen (Tarvainen & Teittinen, 2021, s. 9). Tällä hetkellä Yhdistyneiden kansakuntien, jäljempänä YK, yleissopimuksen vammaisten henkilöiden oikeuksista (27/2016), jäljempänä vammaissopimus, määritelmä tunnustaa vammaisuuden liittyvän vamman lisäksi myös ympäröivään yhteiskuntaan ja sen rakenteiden muodostamiin esteisiin. Vammaisuus käsitetään siten myös yhteiskunnan muodostamana ilmiönä. Tämä vammaisuuden määritelmä ohjaa tällä hetkellä niiden YK:n jäsenvaltioiden toimintaa, jotka ovat ratifioineet vammaissopimuksen (27/2016) osaksi kansallista lainsäädäntöään.

Vammaisten henkilöiden määrästä ei pystytä antamaan tarkkaa tietoa. Suomen YK-liiton (päiväämätön) mukaan maailman ihmisistä noin 15 prosenttia on vammaisia. Eurostatin (2024) tilaston mukaan vuonna 2023 noin 27 prosenttia yli 16-vuotiaista Euroopan unionin kansalaisista koki, että heillä on jokin vamma tai toimintarajoite. Suureen prosenttiosuuteen vaikuttaa nykyinen ikärakenne sekä subjektiivinen kokemus vammasta (mt.). Tilastojen perusteella voidaan sanoa, että vammaisuus ei ole marginaalinen ilmiö, vaan vammaisuus koskettaa isoa osaa maailman väestöstä.

Ihmisoikeuslainsäädännössä on ymmärretty, että vaikka ihmisoikeudet ovat universaaleja, on samaan aikaan olemassa ryhmiä, joilla on erityisiä vaikeuksia näiden oikeuksien toteutumisessa (Heikkilä, Katsui & Mustaniemi-Laakso, 2020, s. 1181). Esimerkiksi ennen vammaissopimusta (27/2016) tehdyt ihmisoikeussopimukset, kuten taloudellisia,

sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (6/1976), takaavat samat oikeudet kaikille ihmisille. Silti vammaisten henkilöiden oikeudet eivät ole toteutuneet täysimääräisinä. (Kuosma, 2018, s. 39.) Tämä on ollut lähtökohtana vammaisia henkilöitä koskevalle erilliselle yleissopimukselle (Kivistö & Hokkanen, 2021, s. 173). Vammaissopimus (27/2016) ei itsessään ole kuitenkaan suora väylä vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien täysimääräiseen toteutumiseen, vaan myös sopimuksen laatimisen jälkeen vammaiset henkilöt ovat kokeneet haasteita ihmisoikeuksien saavuttamisessa. YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien komitea (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, päiväämätön) antaa yleiskommenttien avulla ohjausta vammaissopimuksen (27/2016) säädöksistä, minkä tarkoituksena on auttaa sopimusvaltiota täyttämään velvollisuutensa oikeuksien toteuttamisessa. Maaliskuussa 2018 annetussa kuudennessa yleiskommentissa (CRPD/C/GC/6) komitea esittää huolensa edelleen esiintyvistä, vammaisiin henkilöihin kohdistuvasta, syrjinnästä ja siitä, että sopimusvaltioiden lainsäädäntö ja politiikka eivät tunnusta riittävällä tasolla vammaisia henkilöitä täysivaltaisina oikeuksien haltijoina.

Suomen YK-liiton (päiväämätön) mukaan vammaiset henkilöt ovat maailman suurin ja syrjityin ihmisryhmä ja tutkimukset osoittavat vammaisten henkilöiden perusoikeuksien toteutuvan muuta väestöä huonommin. Vuoden 2019 Eurobarometritutkimuksen mukaan 52 prosenttia vammaisista henkilöistä koki tullessa syrjityksi ja vuonna 2023 vammaisista henkilöistä 28,8 prosenttia oli köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen riskiryhmässä muun väestön osuuden ollessa 18 prosenttia. Lisäksi 17 prosenttia vammaisista henkilöistä on väkivallan uhreja, kun muun väestön vastaava osuus on 8 prosenttia. (Eurooppa-neuvosto ja Euroopan unionin neuvosto, 2025.) Katsui, Mietola, Laitinen, Honkasilta ja Ritvaniemi (2023) ovat selvityksessään kartoittaneet Suomen kontekstissa vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumista arjessa vammaissopimuksen (27/2016) osa-alueiden avulla. Selvityksessä todetaan, että vammaiset ihmiset kokevat eriarvoisuutta arjessaan ja heidän ihmisoikeuksien toteutuminen Suomessa on heikkoa ja epävarmaa. Valtaosa vammaisista henkilöistä oli kokenut vammaisuuteen perustuvaa syrjintää. Heillä oli kokemuksia, että myönnettyissä palveluissa oli puutteita, mitkä vaikuttivat negatiivisesti itsenäisen elämisen toteutumiseen ja suuri osa vammaisista henkilöistä koki, ettei oikeus riittävään elintasoon toteudu Suomessa. (Katsui ym. 2023, s. 97.)

Edellä esitetyn perusteella voidaan todeta, että vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumiseen on syytä kiinnittää erityistä huomiota ja siksi olen kiinnostunut tutkimaan vammaispalveluihin liittyviä epäkohtia tarkemmin ihmisoikeuksien näkökulmasta. Tuon tutkielmassani myös esiin, miten vammaisiin henkilöihin kohdistuva ihmisoikeuskeskustelu on yhteydessä vammaisten henkilöiden kansalaisuuden toteutumiseen. Vammaispalvelut sosiaalityön muotona ja vammaisuus määriteltynä osittain yhteiskunnallisena ilmiönä paikantavat tutkielmani sosiaalityön tutkimukseksi yhdessä ihmisoikeusnäkökulman kanssa, jonka yhteyttä sosiaalityöhön avaan tarkemmin luvussa 2.3. Vammaispalvelut ovat ajankohtainen aihe, sillä uusi vammaispalvelulaki (675/2023) on astunut voimaan 1.1.2025. Lakiuudistus koskettaa isoa osaa Suomen vammaisväestöstä, sillä monet vammaisista henkilöistä tarvitsevat vammaispalveluita itsenäisen elämisen ja yhteiskunnallisen osallistumisen tueksi. Vammaispalvelulain uudistamisesta on käyty keskustelua hallitusohjelmissa jo 20 vuoden ajan, mutta lopullinen uudistus on siirtynyt aina seuraavalle hallituskaudelle (YLE, 2023). Vammaispalvelulain (675/2023) tarkoituksena on turvata vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksia sen 1 §:n mukaisesti muun muassa toteuttamalla yhdenvertaisuutta ja osallisuutta sekä turvaamalla riittävät palvelut.

Tutkielma sisältää kuusi päälukua. Johdannon jälkeen luvussa kaksi käsitellen tutkielman teoriaosuuden, joka koostuu tutkielman keskeisistä käsitteistä, teoreettisesta viitekehystä ja aiemmasta tutkimuksesta. Tutkielmani keskeisinä käsitteinä toimivat vammaisuus ja kansalaisuus ja tutkimusta ohjaavana teoreettisena viitekehystenä ihmisoikeudet, jotka kytkeytyvät oikeusperustaisen sosiaalityön ideaan. Luvussa kolme esittelen vammaispalvelut ja eduskunnan oikeusasiamiehen osana tutkielman kontekstia. Luvussa neljä avaan tutkielman toteutusta eli kerron tutkielmani tutkimusasetelmasta, tutkimusmenetelmistä sekä tutkielmaan liittyvistä eettisistä kysymyksistä. Luvussa viisi vastaan tutkimuskysymyksiini eli esitän tutkimustulokset ja lopuksi luvussa kuusi esitän tutkielman johtopäätökset ja arvioin tutkimusprosessiani.

2 Vammaisten henkilöiden kansalaisuus ja ihmisoikeudet

Vammaisuuden mallit eli tavat ymmärtää vammaisuutta ovat viimeisen 40 vuoden ajan olleet keskeisessä asemassa vammaispolitiikassa, vammaistutkimuksessa ja vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksiin liittyvässä keskustelussa (Lawson & Beckett, 2021, s. 348). Tässä luvussa avaan vammaisuuden käsitettä vammaisuuden mallien avulla ja tuon esiin, miten vammaisuus ymmärrettyä sosiaalisesti ja yhteiskunnan esteiden kautta (esim. Oliver, 1996) on yhteydessä vammaisten henkilöiden kansalaisuuteen (Waldschmidt & Sépulchre, 2019, s. 421). Seuraavissa alaluvuissa käy myös ilmi, miten sekä vammaisuuden mallit että kansalaisuuden teema kytkeytyvät ihmisoikeuksiin, jotka toimivat tutkielmani teoreettisena viitekehyksenä. Käsitteiden ja teoreettisen viitekehyksen jälkeen kerron aiemman tutkimuksen perusteella, millaisina vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutuminen vammaispalveluissa näyttäytyvät.

2.1 Vammaisuuden mallit

YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista (27/2016), jäljempänä vammaissopimus, määrittelee vammaisiksi henkilöiksi ne, ”joilla on sellainen pitkäaikainen ruumiillinen, henkinen, älyllinen tai aisteihin liittyvä vamma, joka vuorovaikutuksessa erilaisten esteiden kanssa voi estää heidän täysimääräisen ja tehokkaan osallistumisensa yhteiskuntaan yhdenvertaisesti muiden kanssa.” Tarvaisen ja Teittisen (2021, s. 9) mukaan vammaisuuden määrittely ei kuitenkaan ole yksinkertaista, sillä määrittely on yhteydessä aikaan ja paikkaan. Se, minkä katsotaan tai ei katsota olevan vamma, on siis vaihdellut historiallisesti, kulttuurisesti, sosiaalisesti ja poliittisesti (Barnes, 2020, s. 18). Lisäksi Kivistön (2014, s. 57) mukaan vammaisuuden merkitys on jokaiselle ihmiselle erilainen, mikä tuo esiin vammaisuuden kokemuksellisen puolen.

Vammaisuuden ilmiön ymmärtämisessä on oleellista tietää, miten vammaisuuteen on aikojen saatossa suhtauduttu. Vammaisuus on historiassa nähty asiana, joka tulisi poistaa yhteiskunnasta ja rotuhygienian nimissä vammaisia henkilöitä on esimerkiksi surmattu 1930- ja 1940-luvun Saksassa. Suomi ei ole ollut vapaa tämänkaltaisesta ajattelusta ja esimerkkinä tästä Suomessa vammaisten henkilöiden suvunjatkamiskyky estettiin 1935 säädetyn steriloisasetuksen perusteella 1970-luvun alkuun asti. (Kivirauma, 2015, s. 6–7.) Kivistö (2014, s. 59) tuo väitöskirjassaan esiin myös vammaisuuden diskursiivisen puhunnan ja kuinka se on muuttunut keskusteluista vajaamielisistä ja vaivaisista eettisempään sanapariin vammaiset ihmiset. Tässä tutkielmassa käytän sanaparia

vammaiset henkilöt, jota käytetään myös vammaissopimuksessa (27/2016) ja vammaispalvelulaissa (675/2023).

Tulkinta vammaisuudesta etenkin 1900-luvun alkupuolella perustui pitkälti lääketieteelliseen malliin, jossa yksilön rajoitteet tai vammat nähtiin syynä vammaisten henkilöiden kokemille ongelmille yhteiskunnassa (Giddens & Sutton, 2017, s. 163; Tarvainen & Teittinen, 2021, s. 14). Lääketiede oli mallissa keskeisessä roolissa ja ajateltiin, että lääketieteen tehtävänä oli tarjota vammaisille henkilöille parannusta sekä palauttaa heidät ”normaalitilaan” (Giddens & Sutton, 2017, s. 163; Oliver, 1996, s. 36). Lääketieteellistä mallia haastoi 1960- ja 1970-luvuilta eteenpäin vammaisaktivistien poliittisen liikehdinnän myötä vammaisuuden sosiaalinen malli, jossa vammaisuuden syyt paikannetaan yksilön ominaisuuksien sijaan ympäröivään yhteiskuntaan ja sen rakenteisiin (Giddens & Sutton, 2017, s. 163; Tarvainen & Teittinen, 2021, s. 10).

Oliver (1996, s. 30) määrittelee vammaisuutta kaksijakoisesti yksilöllisen ja sosiaalisen mallin avulla. Yksilöllisellä mallilla viitataan niin sanottuun henkilökohtaisen tragediaan ajattelutapaan vammaisuudesta, mihin sisältyy myös lääketieteellinen aspekti. Mallin mukaan vammaisuus nähdään yksilölle sattuneena epäonnisena tapahtumana. Vammaisuuden ongelmat sijoitetaan yksilöön ja yksilön kohtaamat haasteet nähdään kumpuavan vammasta johtuvista ominaisuuksista. Kritiikkinä yksilölliselle mallille Oliver (1996) esittelee teoksessaan vammaisuuden sosiaalisen mallin, jossa vammaisuuden ongelmaa ei kielletä, mutta se sijoitetaan yksilön sijasta yhteiskuntaan. Siten sosiaalisessa mallissa yksilön kohtaamat haasteet eivät johdu vammasta, vaan yhteiskunnan nähdään epäonnistuneen vammaisten henkilöiden tarpeiden huomioon ottamisessa. (Mts. 31–32.)

Sosiaalisessa mallissa tehdään ero vammaisuuden ja vamman käsitteiden välille. Sosiaalisen mallin mukaan vammaisuudella (*disability*) tarkoitetaan niitä vammaisten henkilöiden kokemia haittoja, jotka johtuvat siitä, kun yhteiskunta ei ole ottanut vammaisia henkilöitä huomioon yksilöinä ja ihmisryhmänä. Näitä haittoja ovat esimerkiksi ennakkoluulot, institutionaalinen syrjintä, esteelliset rakennukset ja ulossulkeva työelämä. Tällä tavoin ymmärrettynä vammaisuudella ei ole tekemistä kehon kanssa, vaan vammaisuus on seurausta sosiaalisesta syrjinnästä. Sosiaalisena tilana vammaisuus ei ole parannettavissa lääkkeillä. Näkökulma ei kuitenkaan kiellä vammaa (*impairment*), jolla viitataan yksilön toimintarajoitteisiin, esimerkiksi raajan menettämiseen, ja jonka yhteys fyysiseen kehoon tunnustetaan. (Giddens & Sutton, 2017, s. 163; Oliver, 1996, s. 33, 35–36.) Vammaa ja toimintarajoitetta voi pitää pysyvänä, mutta

vammaisuuden ei tarvitse olla pysyvää ja se olisi poistettavissa yhteiskunnan muutoksilla (Barnes, 2020, s. 20; Lawson & Beckett, 2021, s. 349). Vammaisuuden sosiaalisen mallin ytimessä onkin vaade yhteiskunnan, ei yksilön, muutokselle (Oliver, 1996, s. 37).

Sosiaalinen malli on saanut myös osakseen kritiikkiä. Kritiikki kohdistuu erityisesti siihen, että sosiaalisen mallin ei katsota huomioivan vammaisuuden kokemuksellista puolta (Barnes, 2020, s. 24; Giddens & Sutton, 2017, s.163–164; Oliver, 1996, s. 37). Vastauksena kritiikkiin esitetään, että sosiaalinen malli ei kiellä vammaisten henkilöiden kokemuksia, vaan se keskittyy kokemusten käsittelyn sijaan yhteiskunnan esteisiin (Giddens & Sutton, 2017, s. 164; Oliver, 1996, s. 38). Oliver (1996, s. 41) tuo lisäksi esiin, että sosiaalisen mallin tarkoituksena ei ole selittää vammaisuutta kokonaisuudessaan, sillä kyse ei ole teoriasta vaan mallista.

Vammaisuuden sosiaalisen mallin myötä syntyi myös oikeuksiin perustuva näkökulma vammaisuuteen eli vammaisuuden poliittinen malli, jossa sosiaalisen mallin mukaisesti vammaisia henkilöitä ei nähty enää lääketieteellisen mallin tavoin hyväntekeväisyyden kohteina (Heikkilä ym., 2020, s. 1185–1186; Kivistö, 2014, s. 63). Poliittista mallia kutsutaan lähteestä vaihdellen myös ihmisoikeusmalliksi, jonka käsitettä käytetään jatkossa myös tässä tutkielmassa. Ihmisoikeusmallissa vammaisuus tulkitaan poliittisena kysymyksenä ja siinä korostetaan vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksia. Mallin mukaan vammaisuus on ihmisoikeuksien toteutumattomuutta. (Kivistö, 2014, s. 63, 68.) Oliver (1996) ei käytä teoksessaan ihmisoikeusmallin käsitettä, mutta ihmisoikeusmallin mukaisesti hän näkee vammaisuuden perusihmisoikeuksien kieltämisenä ja kuvaa vammaisuutta kollektiivisena sortona, joka edellyttää poliittisia toimia (mts. 44).

Lawson ja Beckett (2021) ovat tarkastelleet vammaisuuden sosiaalisen ja ihmisoikeusmallin välistä suhdetta. Artikkelissa todetaan, että ihmisoikeusmallissa ja sosiaalisessa mallissa on paljon yhteistä. Molemmissa vammaisuuden ongelma paikannetaan ympäröivään yhteiskuntaan sekä sen sortaviin rakenteisiin ja käytäntöihin yksilön sijaan. Ihmisoikeusmalli on kuitenkin luonteeltaan enemmän määräävä, kun taas sosiaalisen mallin luonnetta kuvataan vammaisuutta kuvailevaksi. Ihmisoikeusmalli ei siten keskity vammaisuuden käsitteeseen, vaan sillä on politiikkaa ohjaava ja muutosta vaativa tavoite. Ihmisoikeusmallin käyttö on Lawsonin ja Beckettin (2021) mukaan yleistynyt erityisesti YK:n vammaissopimuksen hyväksymisen myötä vuonna 2006. Artikkelissa kuitenkin korostetaan sitä, että sosiaalista ja ihmisoikeusmallia ei tulisi kuitenkaan vertailla tai pitää toista mallia parempana näkökulmana. Sen sijaan

artikkelissa esitetään, että mallit tulisi nähdä toisiaan täydentäviksi, sillä ihmisoikeuksien näkökulmasta mallit tukevat toisiaan. Sosiaalinen malli on vammaisuuden malli, joka kyseenalaistaa ja tunnistaa yhteiskunnan epäkohtia, kun taas ihmisoikeusmalli on vammaispolitiikan malli. (Mts. 349–350, 364–365, 369.)

Vammaisuutta voi siis tarkastella useasta eri näkökulmasta ja käsite on jatkuvasti muotoutunut muun muassa ajan ja yhteiskunnan arvomaailmojen muutosten myötä (Kivistö 2014, s. 66, 68). Kivistö (mts. 66) tulkitsee vammaisuutta ilmiönä, jota tulisi tarkastella samanaikaisesti eri näkökulmista ja hän käyttää väitöskirjassaan termiä postmoderni näkökulma, joka korostaa vammaisuuden moniulotteisuutta. Lisäksi Kivirauman (2015, s. 11) mukaan on tärkeää tunnistaa ja huomioida vammaisuuden yksityinen ja julkinen puoli. Tarvainen ja Teittinen (2021, s. 10) näkevät yleisesti vammaisuuden määrittelyn tärkeänä, sillä määrittely on yhteydessä siihen asemaan, joka vammaisilla henkilöillä on yhteiskunnassa.

Tämän alaluvun alussa esitetyn vammaissopimuksen (27/2016) ja sen sisältämän vammaisen henkilön määritelmän voidaan myös ajatella huomioivan sekä sosiaalisen että ihmisoikeuksiin perustuvat vammaisuuden mallit. Vammaissopimuksen (27/2016) ensimmäisen artiklan mukaisesti sopimuksen tarkoituksena on turvata vammaisten henkilöiden ihmisoikeudet ja artiklan määritelmä vammaisesta henkilöstä tunnustaa vamman suhteen ympäristön esteisiin. Sekä sosiaalista että ihmisoikeusmallia on käytetty vammaissopimuksen (27/2016) laatimisessa ja seurannassa ja erityisesti sosiaalisella mallilla on ollut merkittävä rooli sopimuksen muotoilussa. (Lawson & Beckett, 2021, s. 348, 351). Vaikka sopimustekstissä ei mainita ihmisoikeusmallia (mts. 357), mainitaan se muun muassa sopimusta koskevissa yleiskommenteissa. YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien komitea on esimerkiksi kuudennessa yleiskommentissaan esittänyt, että vammaissopimuksen (27/2016) sopimusvaltiot lähestyvät vammaisuutta edelleen hyväntekeväisyys- ja lääketieteellisen mallin lähtökohdista, vaikka ne ovat ristiriidassa sopimuksen kanssa ja että valtioiden lainsäädännöt eivät heijasta riittävällä tasolla ymmärrystä vammaisuuden ihmisoikeusmallista (CRPD/C/GC/6).

Vammaisuuden sosiaalinen malli tuo esiin sen, että vammaisuuden tutkimusta ei voi jättää vain lääketieteelle, vaan sitä pitää tutkia myös sosiaalitieteissä (Giddens & Sutton, 2017, s. 165). Barnes (2020, s. 20) näkee sosiaalisen mallin välineenä, jonka avulla yhteiskunnan tuottamaa vammaisuutta voidaan tarkastella, jotta siihen voitaisiin puuttua. Tämä on lähtökohtana myös maisterintutkielmassani; vammaispalvelut yhteiskunnallisena

rakenteena voivat tuottaa eriarvoisuutta, jota paikannan eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjoissa havaittujen epäkohtien näkökulmasta. Sosiaalisen mallin lisäksi tutkielmassa tulkitaan vammaisuutta myös ihmisoikeusmallin mukaisesti, sillä ihmisoikeudet ovat osana tutkielmani aihetta. Eri mallien huomioiminen heijastaa Kivistön (2014) käsitystä postmodernista mallista sekä Lawsonin ja Beckettin (2021) käsitystä mallien toisiaan täydentävistä luonteista.

2.2 Kansalaisuus

Kansalaisuus määritellään yleisesti asemana, joka yksilöille myönnetään tietyssä kansakunnassa tai poliittisessa yhteisössä ja johon liittyy oikeuksia ja velvollisuuksia (Giddens & Sutton, 2017, s. 194). Kansalaisuus ei ole sellaisenaan olemassa oleva, vaan se on rakentunut yhteydessä aikaan ja paikkaan sekä ihmisten omiin merkityksenantoihin (Lister, 2003, s. 13; Waldschmidt & Sépulchre, 2019, s. 425).

Marshall (1992, s. 18) määrittelee teoksessaan kansalaisuuden statuksena, joka on myönnetty yhteisön täysimääräisille jäsenille ja kaikki tästä statuksesta nauttivat ovat keskenään tasa-arvoisia. Marshall (mt.) kuvaa kansalaisuuden syntyä ja kehitystä Englannissa oikeuksien rakentumisen avulla. Hän jakaa kansalaisuuden kolmeen oikeuksiin perustuvaan elementtiin: kansalaiselementtiin sekä poliittiseen ja sosiaaliseen elementtiin. Kansalaiselementti koostuu yksilönvapauden kannalta välttämättömistä oikeuksista kuten sananvapaudesta, omistusoikeudesta ja yhdenvertaisuudesta lain edessä. Poliittiseen elementtiin kuuluu muun muassa oikeus osallistua poliittiseen päätöksentekoon. Sosiaalinen elementti taas sisältää oikeuden riittävään elintasoon ja turvallisuuteen. Marshall (mt.) paikantaa kansalaisoikeuksien synnyn 1700-luvulle, poliittisten oikeuksien 1800-luvulle ja sosiaalisten oikeuksien 1900-luvulle. Kansalaisoikeudet nähdään siten olleen pohjana poliittisten ja sosiaalisten oikeuksien synnylle. (Mts. 8, 17.)

Lister (2003) tarkastelee kansalaisuutta feministisestä näkökulmasta, jossa tunnustetaan kansalaisuuden käsitteen sukupuolittuneisuus, ristiriitainen ja kontekstuaalinen luonne sekä naisten ulkopuolelle jäämisen rooli kansalaisuuden rakentumisessa. Lister (mt.) määrittelee kansalaisuuden myös Marshallin (1992) tavoin yhteisön jäsenyyden, oikeuksien ja velvollisuuksien sekä tasa-arvon kautta. Kansalaisuus kuvaa yksilöiden ja valtion välistä suhdetta, mutta myös yksittäisten kansalaisten suhdetta muihin yhteisön jäseniin. Kansalaisuutta ei tulisi Listerin (mt.) mukaan tarkastella pelkästään tuloksena ja

olemassa olevien oikeuksien sisältöinä, vaan myös jatkuvana prosessina, jossa on keskeistä kamppailu uusien oikeuksien saavuttamiseksi. Tällöin kansalaiset eivät näyntyä vain passiivisina oikeuksien haltijoina vaan aktiivisina toimijoina. Tästä näkökulmasta toimijuudesta tulee keskeinen tekijä kansalaisuuden ymmärtämisessä ja Listerin (mt.) mukaan kansalaisuus tulisikin ymmärtää aseman lisäksi myös käytännön toimintana. (Mts. 1, 3, 6, 13, 195–196.)

Vaikka Lister (2003) määrittelee kansalaisuutta käytännön toimintana, kuten esimerkiksi poliittista osallistumista osana kansalaisuutta, hänen mukaansa osallistumista ei pitäisi pitää pakollisena eikä osallistumattomuus tee ihmisestä vähemmän kansalaista. Lister (mt.) tekeekin eron kansalaisena olemisen ja kansalaisena toimimisen välille.

Ensimmäinen viittaa niiden kansalaisoikeuksien nauttimiseen, jotka ovat välttämättömiä yhteiskunnallisen osallistumisen kannalta ja jälkimmäisellä täyden kansalaisaseman potentiaalin täyttämistä, joka ei kuitenkaan ole kansalaisuuden mitta. Tämä näkökulma huomioi sen, että kaikilla kansalaisilla ei ole edellytyksiä täyttää kansalaisuuden osittain vaativiakin velvoitteita kuten osallistumista palkkatyöhön. Lister (mt.) tuo esiin tarpeen moniarvoisen lähestymistavan lisäämiseen kansalaisuuskeskusteluun, jolla tarkoitetaan ihmisten erilaisten sosiaalisten kategorioiden, kuten sukupuoli, rotu ja toimintakyky, huomioimista. (Mts. 19, 41–42, 93.) Kansalaisuuskeskusteluun liittyy lisäksi kansalaisuuden ymmärtäminen statuksen ja oikeuksien ohella myös kokemuksellisenä todellisuutena, josta muun muassa Lister (2007) käyttää käsitettä eletty kansalaisuus. Eletyllä kansalaisuudella tarkoitetaan yksilöiden arkielämässä tapahtuvaa ymmärrystä ja kokemusta omasta kansalaisuudestaan sekä sen suhteesta yhteiskuntaan ja julkiseen käsitykseen kansalaisuudesta (Lister, 2007, s. 55; Tarvainen 2024, s. 114).

Waldschmidt ja Sépulchre (2019) tarkastelevat artikkelissaan kansalaisuuden ja vammaisuuden välistä suhdetta sekä niiden yhteyttä ihmisoikeuksiin. Artikkelissa todetaan kansalaisuuden olevan vammaisuuden näkökulmasta merkityksellinen, mutta ristiriitainen käsite. Waldschmidt ja Sépulchre (mt.) yhdistävät ihmisoikeudet kansalaisuuskeskusteluun ja näkevät kansalaisuuden edellytyksenä vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumiselle. (Mst. 421.) Havainnollistaakseen vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden yhteyttä, Waldschmidt ja Sépulchre (mt.) yhdistävät muun muassa Marshallin (1992) kansalaisuuden elementit (kansalaisoikeudet, poliittiset ja sosiaaliset oikeudet) vammaissopimuksen (27/2016) artikloihin. Artikkelissa kansalaisoikeudet yhdistetään sopimuksen 12. artiklaan, joka koskee vammaisten

henkilöiden yhdenvertaista asemaa lain edessä. Poliittiset oikeudet yhdistetään sopimuksen 29. artiklaan, jolla taataan vammaisten osallistumisoikeus poliittiseen ja julkiseen elämään. Sosiaaliset oikeudet taas katsotaan kuuluvan vammaissopimuksen (27/2016) 28. artiklaan, jossa säädetään vammaisten henkilöiden oikeudesta riittävään elintasoon ja sosiaaliturvaan. (Mts. 429–431.)

Lister (2007) kuvaa artikkelissaan kansalaisuuden jännitteistä luonnetta vähemmistöryhmien näkökulmasta. Esimerkiksi vammaiset henkilöt kamppailevat samanaikaisesti sekä oikeudesta täyteen ja tasa-arvoiseen kansalaisuuteen että oikeudesta olla erilaisia kansalaisia. Vähemmistöryhmien näkökulmasta tarvitaankin oikeuksien saamisen lisäksi myös erilaisuuden tunnustamista. (Mts. 49, 51, 54.) Yhtenä näkökulmana vammaisten henkilöiden kansalaisuuteen tuovat myös Kivistö ja Hokkanen (2021) tarkastellessaan vammaisten henkilöiden asiakaskansalaisuutta vammaissosiaalityön kontekstissa. Asiakaskansalaisuudella Kivistö ja Hokkanen (mt.) viittaavat siihen osuuteen kansalaisuudesta, joka toteutuu asiakkaan asemassa olevan kansalaisen ja instituutioiden välisessä suhteessa. Vammaissosiaalityöllä katsotaan olevan merkittävä rooli vammaisten henkilöiden kansalaisuuden toteutumisessa, sillä vammaissosiaalityössä päätetään niistä sosiaalipalveluista, jotka osaltaan edistävät vammaisten henkilöiden tasa-arvoista kansalaisuutta ja yhteiskuntaan osallistumista. Vammaisen henkilön asiakaskansalaisuus on siten yhteydessä myös laajempaan, vammaissosiaalityön ulkopuolella tapahtuvaan kansalaisuuteen. (Mts. 169, 171.)

Vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien tutkimisen kannalta kansalaisuuden käsite näyttäytyy keskeisenä. Kansalaisuus yhteiskuntaan kuulumisena ja siihen osallistumisena on yhteydessä vammaisuuden sosiaaliseen malliin, jonka mukaan vammaisuus sosiaalisena syrjinnän muotona ja esteenä osallistua yhteiskuntaan voidaan rinnastaa täyden kansalaisuuden epäämiseen (Giddens & Sutton, 2017, s. 163). Kansalaisuuden elementtien yhteys vammaissopimuksen (27/2016) kautta ihmisoikeuksiin yhdistää kansalaisuuden myös vammaisuuden ihmisoikeusmalliin sekä tuo esiin kansalaisuuden ja ihmisoikeuksien yhteen kietoutuneen luonteen. Tämän perusteella voidaan sanoa, että tutkittaessa vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksia, tutkitaan samalla myös vammaisten henkilöiden kansalaisuutta. Lisäksi Kivistön ja Hokkasen (2021) asiakaskansalaisuuden käsite tuo esiin vammaisten henkilöiden kansalaisuuden teeman läsnäolon myös vammaispalveluiden kontekstissa.

2.3 Ihmisoikeudet vammaissopimuksen ja sosiaalityön perustana

Vammaisuuden ja kansalaisuuden lisäksi myös ihmisoikeudet voidaan käsittää historiallisesti, sosiaalisesti ja poliittisesti rakentuneina (Waldschmidt & Sépulchre, 2019, s. 436). Ihmisoikeuksien synty sijoitetaan kauas historiaan eikä sen alkuperästä vallitse täyttä yhteisymmärrystä. Nykykeskustelussa ihmisoikeuksilla tarkoitetaan yleensä YK:n yleismaailmallisen ihmisoikeusjulistuksen sisältöä ja julistuksesta johdettua sääntelyä. (Tupamäki, 2022, s. 57.) Toisen maailmansodan jälkeen laadittu ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus hyväksyttiin YK:n yleiskokouksessa vuonna 1948. Julistuksessa tunnustetaan oikeudet, joihin kaikki ihmiset ovat oikeutettuja riippumatta kansallisuudesta, rodusta, uskonnosta, sukupuolesta, poliittisista mielipiteistä tai muista sosiaalisista kategorioista. (Mapp, McPherson, Androff & Gabel, 2019, s. 260.)

Ihmisoikeuksien yleismaailmalliseen julistukseen kirjatut oikeudet ovat ihmisoikeuksia niiden yleismaailmallisen, luovuttamattoman, jakamattoman ja perustavanlaatuisen luonteen perusteella. Näillä viitataan siihen, että ihmisoikeudet ovat kaikille maailman ihmisille kuuluvia ja ihmisyyden perusteella kaikille annettuja eikä niitä voi ottaa ihmiseltä pois. Lisäksi ihmisoikeuksia pidetään keskenään yhtä tärkeinä, ne ovat riippuvaisia toisistaan ja vain kaikkein tärkeimmät oikeudet katsotaan ihmisoikeuksiksi.

(Ihmisoikeusliitto, päiväämätön.) Ihmisoikeuksien tavoitteena on tunnustaa jokaiselle ihmiselle kuuluva ihmisarvoinen elämä ja osallistumismahdollisuudet (Kuosma, 2018, s. 13).

Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus koostuu 30 artiklasta, joihin kirjatut ihmisoikeudet muodostavat kansalaisoikeudet, poliittiset, sosiaaliset, taloudelliset kulttuuriset ja kollektiiviset oikeudet (Mapp ym., 2019, s. 260). Artikloihin kirjatuista ihmisoikeuksista ovat esimerkkeinä yhdenvertaisuus (artikla 1), oikeus turvallisuuteen (artikla 3), oikeus kansalaisuuteen (artikla 15), sananvapaus (artikla 19), oikeus työhön (artikla 23) sekä oikeus opetukseen ja kulttuuriin (artiklat 26 ja 27). Sosiaalityön näkökulmasta keskeisiä oikeuksia ovat oikeus sosiaaliturvaan (artikla 22) ja oikeus riittävään elintasoon (artikla 25), joka sisältää muun muassa asunnon ja välttämättömät sosiaalipalvelut. (United Nations, päiväämätön.)

Julistus ei ole kuitenkaan YK:n jäsenvaltioita oikeudellisesti velvoittava asiakirja, vaikkakin sen moraalinen vaikutusvalta on suuri. Julistuksen periaatteita on täydennetty useilla erilaisilla ihmisoikeuksia koskevilla yleissopimuksilla. Valtion ratifioidessa

yleissopimuksen, se sitoutuu oikeudellisesti noudattamaan sopimuksen normeja, jotka asettavat kansalliselle lainsäädännölle vähimmäisehdot, ihmisoikeuksien toteutumiselle. (Kuosma, 2018, s. 13, 17; Rautiainen, 2017, s. 21; Waldschmidt & Sépulchre, 2019, s. 437.) Yleissopimukset voivat koskettaa kaikkia ihmisiä ja heidän oikeuksiaan yleisti kuten kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (8/1976) ja taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (6/1976), jäljempänä TSS-sopimus, tai tarkemmin tietyn ihmisryhmän oikeuksia kuten vammaissopimus (27/2016).

Suomen ratifioima TSS-sopimus (6/1976) velvoittaa Suomea sen 11. artiklan mukaisesti turvaamaan ihmisten sosiaalisia oikeuksia, kuten oikeutta riittävään elintasoon ja asumiseen, jotka kumpuavat ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen 25. artiklasta. Sosiaalisilla oikeuksilla viitataan sellaisiin oikeuksiin, joilla turvataan elämän vähimmäisehtoja (Rautiainen, 2017, s. 21). Niiden tarkoituksena on myös yhteiskunnan kehittäminen yhdenvertaiseksi ja eriarvoisuutta poistavaksi. Sosiaaliset oikeudet turvaavat erityisesti heikommassa asemassa olevien ihmisten oikeuksia, joihin muun muassa vammaiset henkilöt kuuluvat (mts. 21).

TSS-sopimus (6/1976) osana Suomen lainsäädäntöä asettaa siis sosiaalisten oikeuksien toteutumiselle vähimmäistason. Tämän lisäksi kansallinen perustuslaki sekä muu kansallinen lainsäädäntö vielä konkretisoivat ihmisoikeuksia ja voivat taata ne vähimmäistasoa parempina. (Rautiainen, 2017, s. 21, 29.) Suomen perustuslain (731/1999) luvussa kaksi on säädetty yleisesti perusoikeuksista. Perusoikeudet ovat perustavanlaatuisia, erityisen tärkeinä pidettyjä ja jokaiselle yhdenvertaisesti kuuluvia oikeuksia (HE 309/1993, s. 5) eli ne vastaavat ihmisoikeuksien periaatteita. Esimerkkinä sosiaalisista oikeuksista on Suomen perustuslain (731/1999) pykälässä 19 säädetty oikeus sosiaaliturvaan sekä riittäviin sosiaalipalveluihin. Tätä oikeutta konkretisoivat muun muassa sosiaalihuoltolaki (1301/2014, 1§) ja vammaispalvelulaki (675/2023, 1§), joiden tarkoituksina taas on turvata riittävät palvelut ja molemmissa laissa on tarkemmin eritelty ne palvelut, joilla siihen pyritään. Sosiaalisia oikeuksia toteutetaan siis muun muassa sosiaalihuollossa (Rautiainen, 2017, s. 20), minkä takia sosiaaliset oikeudet ovat sosiaalityön kannalta merkittäviä oikeuksia.

Vammaisten henkilöiden ihmisoikeudet eivät olleet toteutuneet riittävällä tasolla muiden ihmisoikeussopimusten nojalla, jonka vuoksi nähtiin tarve vammaisia henkilöitä koskevalle erilliselle yleissopimukselle (Kivistö & Hokkanen, 2021, s. 173).

Vammaissopimus (27/2016) hyväksyttiin YK:n yleiskokouksessa vuonna 2006. Suomi ratifioi sopimuksen jo vuonna 2007, mutta pitkän ratifiointiprosessin myötä se on astunut voimaan vasta vuonna 2016. (Ahola, 2017, s. 13.) Vammaissopimus (27/2016) on ensimmäinen oikeudellisesti sitova asiakirja, joka koskee vammaisten henkilöiden oikeuksia. Sopimuksella ei varsinaisesti luoda uusia oikeuksia, vaan vahvistetaan ja tuodaan olemassa olevat ihmisoikeudet yhdenvertaisesti vammaisille henkilöille. (Ahola, 2017, s. 13; Kuosma, 2018, s. 39.) Vaikka sopimus ei luo uusia oikeuksia, se tuo esiin, kuinka monille vammattomille itsestään selvät asiat ovat vammaisten henkilöiden kohdalla oikeuksia, joita tulee erikseen turvata palveluilla (Rautiainen, 2017, s. 27) kuten artiklan 20 mukainen oikeus itsenäiseen liikkumiseen.

Vammaissopimus (27/2016) on vahvistanut vammaisuuden määritelmää ihmisoikeusmallin mukaisena ihmisoikeuskysymyksenä. Sopimuksessa korostuvat ja sen keskeisiä periaatteita ovat vammaisten henkilöiden kansalaisuus, yhdenvertaisuus, itsemääräämisoikeus, esteettömyys sekä yhteiskunnallinen osallisuus. (Kivistö & Hokkanen, 2021, s. 173; Vammaissopimus 27/2016.) Sopimuksessa vammaiset henkilöt nähdään oikeuksien haltijoina ja aktiivisina toimijoina hyväntekeväisyyden tai hoivan kohteen sijasta (Konttinen, 2017, s. 100). Vammaissopimus (27/2016) sisältää kansalaisoikeuksia sekä poliittisia, taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia (Ahola, 2017, s. 13). Sosiaalisista oikeuksista säädetään sopimuksen 28. artiklassa, jossa tunnustetaan vammaisten henkilöiden oikeus sosiaaliturvaan ja riittävään elintasoon. Voidaan myös ajatella, että monet muutkin sopimuksen oikeudet, kuten edellä mainittu oikeus itsenäiseen liikkumiseen, liittyvät myös sosiaalisiin oikeuksiin, jos vammaisen henkilö tarvitsee sosiaalipalveluita oikeuden toteuttamiseksi.

Ihmisoikeudet Suomen ratifioimina kansainvälisinä sopimuksina, osana perustuslakia sekä muuta kansallista lainsäädäntöä tekevät muodollisella tasolla näkyväksi sosiaalityön ihmisoikeusperustaisuuden. Suomen perustuslain (731/1999) 22 §:n mukaan ”julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen”, mikä velvoittaa sosiaalityötä julkisen vallan muotona toimimaan lain edellyttämällä tavalla. Käytännön tasolla sosiaalityön ihmisoikeusperustaisuutta tuovat esiin esimerkiksi sosiaalityön määritelmät ja ammattieettiset ohjeet. Kansainvälisen sosiaalityön määritelmän mukaan ihmisoikeudet ovat yksi keskeinen sosiaalityön periaate (IFSW, päiväämätön.). Suomessa sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia (2022) on julkaissut sosiaalialan ammattihenkilön eettiset ohjeet, joiden mukaan sosiaalialan ammattihenkilön on

puolustettava asiakkaan ihmisoikeuksia. Ohjeissa ihmisoikeudet nähdään keskeisenä eettisenä periaatteena ja työn lähtökohtana. (Mts. 3, 7.)

Sosiaalityötä voidaan toteuttaa eri lähtökohdista käsin ja Mapp ym. (2019) ovat jaotelleet nämä lähtökohdat hyväntekeväisyyteen perustuvaksi, tarveperustaiseksi ja oikeusperustaiseksi sosiaalityöksi. Hyväntekeväisyyteen perustuvassa sosiaalityössä ihmiset nähdään passiivisina avun vastaanottajina ja tarveperustaisessa mallissa lähtökohtana on asiakkaiden avun tarve tai vajavaisuus. Oikeusperustaisessa sosiaalityössä ihmiset taas nähdään ansaitsevan oikeuksia heidän ihmisyytensä perusteella. Oikeusperustaisessa työskentelyssä keskeistä on myös huomion kiinnittäminen niihin rakenteellisiin epäkohtiin, jotka ovat vaikuttaneet ihmisiin haitallisesti. (Mts. 259–262, 264.)

Androff (2018) sekä Mapp ym. (2019) luonnehtivat sosiaalityön ihmisoikeustyöksi ja esittelevät artikkeleissaan oikeuksiin perustuvan sosiaalityön periaatteet, jotka ovat ihmisarvo, syrjimättömyys, osallistuminen, avoimuus ja vastuullisuus. Periaatteet kumpuavat YK:n ihmisoikeuksien julistuksesta ja ne luovat viitekehyksen sosiaalityön käytännölle (Androff, 2018, s. 181). Sosiaalityön ihmisoikeusperustaisuus ei ole kuitenkaan täysin ongelmaton. Sekä Androff (2018, s. 180) että Mapp ym. (2019, 262) esittävät, että ihmisoikeudet ovat liian vähän käytetty menetelmä sosiaalityön käytännössä ja ihmisoikeusperustaisuus on jäänyt liiaksi puheen tasolle. Lisäksi ihmisoikeuksia ei mainita kaikkien maiden sosiaalityön ammattieettisissä ohjeissa, minkä takia sosiaalityötä ei voi yksiselitteisesti kuvailla ihmisoikeustyöksi (Mapp ym., 2019, s. 259).

Ihmisoikeudet muodostavat siis sosiaalityön ydintehtävän sekä oikeusperustaisen sosiaalityön teoreettisella tasolla, työtä velvoittavana lainsäädäntönä, että ammattietikasta nousevana työn eettisenä lähtökohtana. Erityisesti sosiaaliset oikeudet ja niiden turvaaminen on keskeistä sosiaalityössä. Vammaissopimuksen (27/2016) kautta vammaisuuden voidaan nähdä olevan entistä vahvemmin ihmisoikeuskysymys. Vaikka sosiaalipalveluilla turvataan vammaisille henkilöille erityisesti vammaissopimuksen (27/2016) 28. artiklan mukaisia sosiaalisia oikeuksia, toteutetaan sosiaalipalveluissa myös esimerkiksi kansalais- ja poliittisia oikeuksia silloin, kun vammaisen henkilö tarvitsee sosiaalipalveluita niiden saavuttamiseksi. Ihmisoikeudet kokonaisuudessaan ovat siten oleellinen osa sekä vammaisuutta koskevaa keskustelua että sosiaalityötä.

2.4 Aiempi tutkimus

Vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksia on tutkittu paljon ja heidän ihmisoikeuksien toteutumisen haasteet ovat laajasti tunnustettu ilmiö ja ongelma. Vammaissopimuksen (27/2016) ratifioineet sopimusvaltiot tunnustavat sopimuksen johdannon mukaisesti huolensa siitä, että ”vammat henkilöt edelleen kohtaavat esteitä yhteiskuntaan osallistumisessa sen tasavertaisina jäseninä ja heidän ihmisoikeuksiaan loukataan kaikkialla maailmassa”. Tulkitsen, että runsas tutkimus ei kerro niinkään läpikotaisin tutkitusta aiheesta, vaan enemminkin aiheen perustavanlaatuisesta tärkeydestä ja ilmiön ongelmallisuuden pysyvästä luonteesta. Seuraavaksi esittelen vertaisarvioitua kansainvälistä ja kansallista tutkimusta liittyen vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumiseen sosiaalityössä ja vammaispalveluissa.

Murphy ja Bantry-White (2021) ovat tutkineet Irlannissa asumisyksiköissä asuvien kehitysvammaisten ihmisoikeuksien toteutumista laitosten julkaisemien tarkastusraporttien perusteella. Raporttien avulla paikannettiin ihmisoikeuksien toteutumista koskevia puutteita ja käytäntöjä, jotka eivät täyttäneet yksiköille asetettuja vaatimuksia. Puutteet liittyivät muun muassa fyysiseen ympäristöön, joka oli puutteellinen esimerkiksi esteellisyyteen liittyvien ongelmien vuoksi ja koettuun ympäristöön, jolla viitattiin asukkaiden turvattomuuden tunteeseen. Itsenäisyyteen ja valinnanvapauteen liittyviä puutteita esiintyi, kun laitoksen toiminnot ja rutiinit olivat riippuvaisia henkilökunnan määrästä eli organisaation resurssit estivät oikeuksien toteutumisen. Tutkimus osoitti, että asumisyksiköissä elävien kehitysvammaisten elämään kohdistuu päivittäin rajoituksia, jotka estävät heitä osallistumasta täysimääräisinä kansalaisina yhteiskuntaan. (Mts. 750, 756, 765.)

Myös Casas, Mercado García, Rivera Álvarez ja Gallardo Peralta (2022) ovat tutkineet asumisyksiköissä asuvia vammaisia henkilöitä. He tarkastelivat sosiaalisen tuen näkökulmasta Espanjassa asuvia kehitysvammaisia, jotka tarvitsevat tukea itsenäisessä elämässä. Sosiaalinen tuki jaettiin tutkimuksessa kahteen osaan; ympäröivään yhteisöön osallistumiseen sekä sosiaalisen tuen saamiseen. Tulokset osoittivat, että vammat henkilöt kokivat saaneensa tukea esimerkiksi asumisyksiköiden työntekijöiltä, minkä avulla he kokivat olonsa turvalliseksi ja saivat perustarpeensa tyydytetyiksi. Tuloksissa kuitenkin korostui se, että asumisyksiköissä asuvilla vammaisilla henkilöillä oli vähäiset sosiaaliset verkostot asumisyksiköiden ulkopuolella, jolloin heidän ympäröivään

yhteiskuntaan integroituminen ja osallistuminen oli heikkoa eikä tämän perusteella heidän täysimääräinen osallisuutensa toteutunut. Asumisyksiköiden resurssien niukkuus johtaa yksiköissä asuvien ihmisten laitostumiseen. Tutkimuksessa korostettiin yhteisön vastuuta vammaisten henkilöiden osallisuudessa ja kirjoittajat toivat esiin palvelujärjestelmän yhteistyön tärkeyden. (Mts. 210, 217–220.)

Ramsten ja Blomberg (2019) selvittivät tutkimuksessaan, miten Ruotsissa asumisyksiköiden henkilökunta käyttää tieto- ja viestintäteknologiaa (esim. matkapuhelin, tietokone, tabletti) nuorten aikuisten kehitysvammaisten kanssa tukeakseen heidän itsenäisyyttään ja osallisuuttaan. Aiheen nähtiin liittyvän vammaissopimuksen (27/2016) artiklan 9 mukaiseen oikeuteen esteettömään ja yhdenvertaiseen pääsyyn tieto- ja viestintäteknologiaan, joka on yhteydessä myös muihin sopimuksen oikeuksiin kuten tiedonsaantioikeuteen (artikla 21). Tulosten perusteella havaittiin, että tieto- ja viestintäteknologian käytöstä on hyötyä arjen työssä ja sen avulla voidaan mahdollistaa sekä tukea vammaisten henkilöiden itsenäisyyttä, osallisuutta ja omatoimisuutta. Toisaalta työntekijät toimivat teknologian suhteen myös moraalisisina valvojina ja saattoivat puuttua oman tulkintansa mukaiseen haitalliseen internetin käyttöön, mikä nähtiin rikkovan vammaisten henkilöiden oikeuksia. Ramsten ja Blomberg (mt.) toivat esiin, että työnantajien tarjoamilla laitteilla voi olla myönteisiä vaikutuksia nuorten kehitysvammaisten itsenäistymisen tueksi. Taloudellisten resurssien puutteen vuoksi tämä ei aina toteudu, minkä takia työnantajasta muodostuu este vammaisten henkilöiden oikeuksien toteutumiselle. (Mts. 271, 275–276, 278.)

Sosiaalityön käytäntöjä kognitiivisesti vammaisten väkivallan uhrien kanssa ovat tarkastelleet Klint, Källström ja Farias (2024) tutkimuksessaan Ruotsin sosiaalityön kontekstissa. Artikkelissa todetaan, että ihmiset, joilla on kognitiivinen vamma, ovat suuremmassa lähisuhdeväkivallan riskissä kuin muu väestö. Sosiaalityöntekijöiden on haasteellista tunnistaa väkivallan uhreja ja lisäksi vammaisilla henkilöillä voi itsellään olla haasteita tunnistaa olevansa uhreja. Sosiaalityön käytännöistä tunnistettiin työskentelyä tukevia osa-alueita kuten spesifi osaaminen väkivalta- ja vammaistyöstä sekä yhteistyö palveluiden välillä, mutta näissä osa-alueissa havaittiin puutteita, jotta uhrien oikeudet toteutuisivat. Esimerkiksi yleiset väkivallan uhreille suunnatut palvelut eivät palvelleet vammaisten henkilöiden tarpeita eikä vammaispalveluissa taas ollut väkivaltatyön osaamista. Tämä nähtiin ristiriitaisena suhteessa vammaissopimuksen (27/2016) artiklan

16 kanssa, joka koskee vapautta hyväksikäytöstä, väkivallasta ja pahoinpitelystä ja siihen liittyvän tuen tarjoamiseen. (Mts. 317–318, 321–322.)

Islantia, Norjaa ja Ruotsia koskevassa analyysissä (Brennan, Rice, Traustadóttir & Anderberg, 2017) tarkasteltiin sitä ristiriitaa, jossa vammaissopimuksen (27/2016) allekirjoittaneet valtiot ovat sitoutuneet sopimuksen artiklan 19 mukaisesti varmistamaan elämiseen tarvittavat tukipalvelut, mutta samanaikaisesti vastuu palveluiden toteuttamisesta on hajautettu paikallistasolle. Tutkimuksen tarkastelussa oli erityisesti henkilökohtaisen avun palvelu, vaikka tuloksia voitiin soveltaa myös muihin paikallishallinnon toimivaltaan kuuluviin sosiaalipalveluihin. Tulokset korostivat ristiriitoja palvelujen toteuttamisen hajauttamisen ja ihmisoikeussitoumusten välillä. Palveluihin pääsy havaittiin eriarvoisena, sillä se vaihteli alueen mukaan. Henkilökohtaisen avun tulkinnessa oli myös alueellisia eroja eikä ollut takeita, että henkilökohtaista apua saisi tilanteessa, jossa palvelun käyttäjä muuttaa alueelta toiselle. Tulosten perusteella nähtiin, että vammaissopimuksen (27/2016) tavoitteet vaarantuvat paikallistasolla, vaikka palveluiden hajauttaminen ei vapauta valtioita sopimuksen mukaisista velvollisuuksista. Kirjottaja esittävät, että tarvitaan paikallistasoista sopimuksen täytäntöönpanon seuranta. (Mts. 342–344.)

Katsui (2024) on tarkastellut vammaisten henkilöiden kansalaisuuden kokemuksia vammaispalveluista Suomessa käyttäen analyysivälineenä vammaisveron teoriaa. Katsui (mt.) ei tarkoita vammaisverolla rahamääräistä veroa sellaisenaan, vaan vammaisverolla viitataan myös metaforiseen veroon, joka koostuu ajan, energian ja psykologisen kuormituksen tuomasta rasitteesta, joka syntyy vammaispalveluiden teettämästä lisätyöstä vammaisille henkilöille. Tulokset tuovat ilmi, että vammaispalvelut, joiden tavoitteena on yhdenvertaisen yhteiskuntaan osallistumisen turvaaminen, ovat itsessään myös rasituksen lähteitä. Vammaispalvelut, esimerkiksi henkilökohtainen apu, koettiin toimimattomina ja epävarmoina, jonka seurauksena vammaisten kansalaisuus ei toteutunut itsemääräämisoikeuden näkökulmasta. (Mts. 413–414, 419–420, 424.)

Tarvainen (2024) on tutkinut vammaispalveluissa asioivien henkilöiden kirjoitusten avulla vammaispalveluissa rakentuvia eletyn kansalaisuuden ulottuvuuksia, jotka määrittävät vammaisen henkilön arjessa eletyn vammaisuuden ja vammaispalveluissa tulkitun vammaisuuden suhteessa muodostaen samalla vammaispalveluita laajemmin ulottuvia vammaisten henkilöiden kansalaisuuden ehtoja. Artikkelissa esitetään tuloksena eletyn kansalaisuuden rakentuminen kolmen eri ulottuvuuden avulla, jotka ovat poissulkeva,

ristiriitainen ja mukaan ottava. Poissulkevalla ulottuvuudella viitataan tilanteisiin, jossa vammaispalveluja hakeva henkilö ei pääse palveluiden piiriin. Vammaisuuden henkilökohtainen kokemus ja yhteiskunnan tulkinta vammaisuudesta eroavat silloin toisistaan, jolloin eletyn vammaisuuden haasteet jäävät henkilön itse ratkaistaviksi. Ristiriitainen ulottuvuus kuvastaa tilanteita, joissa henkilö on saanut vammaispalveluita, mutta yksilön ja yhteiskunnan tulkinnat vammaisuudesta ovat jääneet silti ristiriitaiseksi, mikä näkyy esimerkiksi kokemuksena riittämättömistä palveluista. Mukaan ottavassa ulottuvuudessa taas henkilön arjessa eletty vammaisuus kohtaa yhteiskunnan tulkinnan, jolloin vammaispalvelut koettiin vastaavan tuen tarvetta. (Mts. 114, 119–123.)

Vammaisten henkilöiden kansalaisuutta on tarkasteltu myös Martinin ja Romakkaniemen (2021) tutkimuksessa liittyen vammaispalveluiden asiakkaan ja työntekijän välisessä yhteistyössä toteutuvaan yhdenvertaisuuteen, osallisuuteen ja toimijuuteen. Tutkimuksessa vammaispalveluiden asiakaskokemukset olivat sekä myönteisiä että kielteisiä, mutta tuloksissa korostuivat kielteiset kokemukset. Asiakkaat kokivat muun muassa, että asiakkaan ja työntekijän väliselle vuorovaikutukselle ei ollut riittävästi aikaa, vammaispalveluja koskevat päätökset syntyvät työntekijän lähtökohdista käsin ja päätökset pohjautuivat liiaksi valmiisiin ratkaisumalleihin. Vammaispalvelut mahdollistavat asiakkaiden osallisuutta, mutta palveluissa esiintyvien puutteiden nähtiin estävän vammaisten henkilöiden itsemääräämisoikeutta ja osallisuutta päätöksenteossa. (Mts. 213, 228, 230, 232.)

Kivistön (2014) väitöskirja vammaisten henkilöiden osallisuudesta osoitti myös osallisuuden jäävän usein vajaaksi. Vammaispalveluilla on suuri merkitys vammaisten henkilöiden osallisuudessa. Tutkimuksessa todettiin kuitenkin, että esimerkiksi henkilökohtaisen avun saaminen ei näytä auttavan vammaisten henkilöiden osallisuuteen palkkatyöhön. Osallisuus näyttäytyikin heikoimmin palkkatyössä, kun taas parhaiten osallisuus toteutui muun muassa asioinnissa ja harrastamisessa. (Mts. 112–113, 163, 247.) Teittinen ja Vesala (2021) tutkivat taas vammaispalveluita tarvitsevien henkilöiden asemaa yhteiskunnassa. Yhtenä näkökulmana tutkimuksessa oli koettu taloudellinen tilanne. Vammaispalveluita tarvitsevat kokivat taloudellisen tilanteensa heikommaksi verrattuna muuhun väestöön ja he tarvitsivat useammin toimeentulotukea. Tulokset osoittivat vammaisten henkilöiden yhteiskunnallisen aseman olevan muuta väestöä heikompi ja taloudellisen tilanteen vuoksi heidän yhteiskunnallisen osallistumisensa lähtökohdat nähtiin myös haasteellisina. Vammaispalveluiden merkitystä tutkimuksessa korosti

havainto siitä, että taloudellinen tilanne koettiin parempana niiden vammaisten henkilöiden keskuudessa, jotka kokivat saaneensa riittävästi palveluita. (Mts. 66–67, 69, 85.)

Aiempi tutkimus osoittaa, että vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksia rikotaan ja heidän oikeutensa sekä kansalaisuutensa vaarantuvat ja jäävät vajaiksi erilaisin tavoin vammaispalveluissa. Ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumista vammaispalveluissa haastavat niin rakenteelliset tekijät kuten yhteiskunnan resurssit, toimimattomat palvelut ja tulkintaerot palveluiden saamisessa kuin työntekijöiden käytännöt asiakastyössä. Tässä luvussa esitetyt vammaisuuden ja kansalaisuuden käsitteet, niiden yhteys tutkielman ihmisoikeuksien teoreettiseen viitekehykseen sekä edellä esitetty aikaisempi tutkimus ihmisoikeuksien rikkomisesta kertovat vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden tutkimisen tärkeydestä. Tässä maisterintutkielmassa näkökulmana on vammaispalveluissa tapahtuneet epäkohdat, jotka liittyvät ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumiseen ja joita paikannan eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjoista.

3 Tutkimuksen konteksti

Vammaispalvelut ja eduskunnan oikeusasiamies muodostavat maisterintutkielmani institutionaalisen kontekstin, jota avaan tarkemmin tässä luvussa. Olen kiinnostunut vammaispalveluissa esiintyvistä, ihmisoikeuksiin ja kansalaisuuteen liittyvistä, epäkohdista ja tarkastelen niitä eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjojen näkökulmasta. Vammaispalveluiden järjestämisen perusta on Suomen perustuslaissa (731/1999) ja sen 6 §:n keskeisissä periaatteissa yhdenvertaisuudesta ja syrjinnän kiellosta (HE 191/2022, s. 9–10). Vammaispalvelulain (675/2023) lähtökohta vammaisuuteen ottaa huomioon vammaisuuden sosiaalisen mallin (HE 122/2024 s. 52), mikä ilmentää lain sitoutumista YK:n vammaissopimukseen (27/2016) ja siinä säädettyihin ihmisoikeuksiin. Myös eduskunnan oikeusasiamiehen työ perustuu Suomen perustuslakiin (731/1999), jonka 109 §:n mukaan oikeusasiamies valvoo perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista. Molempien instituutioiden perus- ja ihmisoikeuslähtöisyys tuovat osaltaan esiin, miksi tutkielmani aihetta on relevanttia tarkastella valitun kontekstin näkökulmasta.

3.1 Vammaispalvelut

Tarkoitan tässä tutkielmassa vammaispalveluilla sekä vammaissosiaalityötä että varsinaisia vammaispalveluja. Vammaissosiaalityö ei ole käsitteenä vakiintunut (Tarvainen & Väisänen, 2017, s. 58), jonka takia käsitettä on hyvä avata tutkielman yhteydessä. Tavallisesti vammaissosiaalityöllä tarkoitetaan hyvinvointialueen vammaispalveluissa tapahtuvaa sosiaalityötä, johon kuuluu muun muassa palvelutarpeen arviointia, päätöksentekoa palveluista sekä palveluiden koordinoitua ja järjestämistä (Autio & Niemelä, 2017, s. 282). Tarvainen ja Väisänen (2017, s. 58) viittaavat vammaissosiaalityöllä myös suhteeseen, joka tapahtuu sosiaalityön ja vammaispalveluiden käyttäjien välillä. Vammaissosiaalityön asiantuntijuudessa korostuvat lainsäädäntö- ja vuorovaikutusosaaminen sekä kokonaisvaltaisuus, jolla tarkoitetaan sitä, että asiakkaan tilanteen arviointi edellyttää fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen toimintakyvyn sekä elinympäristön huomioimista. Vammaispalvelulaki (675/2023) yhdessä muun lainsäädännön sekä organisaatioiden sisäisten ohjeistusten kanssa ohjaavat vammaissosiaalityötä (Autio & Niemelä, 2017, s. 282–283).

Vammaispalvelulain (675/2023) tarkoituksena on lain 1 §:n mukaan ”toteuttaa vammaisen henkilön yhdenvertaisuutta, osallisuutta ja osallistumista yhteiskunnassa sekä ehkäistä ja poistaa niiden toteutumisen esteitä; tukea vammaisen henkilön itsenäistä elämää ja

itsemääräämisoikeuden toteutumista” sekä ”turvata vammaisen henkilön yksilöllisen tarpeen ja edun mukaiset, riittävät ja laadultaan hyvät palvelut.” Vammaispalvelut liittyvät oleellisella tavalla vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksiin, sillä vammaispalveluissa järjestettävällä tuella ja palveluilla mahdollistetaan vammaisten henkilöiden osallistuminen eri elämän osa-alueisiin sekä toteutetaan vammaisten henkilöiden perusoikeuksia, hyvinvointia ja yhdenvertaista kansalaisuutta (Martin & Romakkaniemi, 2021, s. 205, 228). Vammaispalveluiden ja kansallisen lainsäädännön myötä viedään myös käytäntöön vammaissopimuksen (27/2016) mukaisia kansainvälisiä vammaispoliittisia tavoitteita (Tarvainen & Väisänen, 2017, s. 62).

On syytä huomioida, että vammaisuus ja vammaisten henkilöiden saamat sosiaalipalvelut eivät kuulu pelkästään vammaispalveluiden alle, vaan tukitoimia toteutetaan kaikissa sosiaalihuollon palveluissa (Autio & Niemelä, 2017, s. 273) kuten lapsiperheiden palveluissa, työikäisten palveluissa ja iäkkäiden palveluissa. Vammaispalvelulaki (675/2023) on erityislaki suhteessa ensisijaiseen lainsäädäntöön kuten sosiaalihuoltolakiin (1301/2014), jonka takia vammaisten henkilöiden palvelut järjestetään ensisijaisesti ensisijaisen lain perusteella ja vasta toissijaisesti vammaispalvelulain perusteella, mikäli ensisijaiset palvelut eivät ole riittäviä tai sopivia (Vammaispalvelulaki 675/2023, 2§). Vammaissosiaalityö toimii siis päättävänä viranomaisena silloin, kun yleiset sosiaalipalvelut eivät voi taata vammaiselle henkilölle yhdenvertaisia ja yhteiskunnallista osallistumista mahdollistavia palveluita tai eivät pysty vastaamaan vammaisen henkilön hoivan ja huolenpidon tarpeisiin (Kivistö & Hokkanen, 2021, s. 169).

Johdanto -luvussa esitetty lakiuudistus koskien uutta vammaispalvelulakia (675/2023) on astunut voimaan 1.1.2025, mistä alkaen vammaispalveluita myönnetään uuden lain mukaisesti. Uuden vammaispalvelulain (675/2023) myötä laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista (380/1987) kumottiin. Samalla lakia kehitysvammaisten erityishuollosta (519/1977) muutettiin koskemaan vain tahdosta riippumatonta erityishuoltoa ja rajoitustoimenpiteitä koskevia säännöksiä. Uuden lain myötä vammaispalvelut siis järjestetään kaikille vammaisille henkilöille saman lain perusteella. Lähtökohta vammaispalveluiden saamiselle on vammasta tai sairaudesta johtuva tuen tarve, ei diagnoosi. Uudistuksen tavoitteena on ollut laki, joka takaa vahvat subjektiiviset oikeudet sekä laajat vammaispalvelut. (HE 191/2022, s. 1, 54.)

Lakimuutos on tuonut mukanaan myös uusia palveluita, joita hyvinvointialue on velvollinen subjektiivisina oikeuksina myöntämään, mikäli palvelun saamisen kriteerit

täyttyvät (HE 122/2024, s. 74). Vammaissosiaalityön lisäksi tarkoitan vammaispalveluilla tässä tutkielmassa niitä palveluja, joita vammaispalvelulain (675/2023) mukaisesti vammaisille henkilöille myönnetään. Näistä palveluista on säädetty vammaispalvelulain (675/2023) 6 §:ssä ja niitä ovat esimerkiksi henkilökohtainen apu, asumisen tuki, tuki esteettömään asumiseen, päivätoiminta ja liikkumisen tuki. Koska uusi vammaispalvelulaki (675/2023) on astunut voimaan 1.1.2025 ja tutkielmani aineistona käytetyt eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjat koskevat aikaa ennen uuden lain voimaantuloa, tarkoitetaan tutkielmassa vammaispalveluilla myös vanhan lain vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista (380/1987) ja lain kehitysvammaisten erityishuollosta (519/1977) mukaisia palveluja.

3.2 Eduskunnan oikeusasiamies

Eduskunnan oikeusasiamiehestä ja hänen tehtävistään säädetään Suomen perustuslaissa (731/1999) sekä laissa eduskunnan oikeusasiamiehestä (197/2002). Suomen perustuslain 109 §:n mukaan eduskunnan oikeusasiamies valvoo perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista sekä viranomaisten ja muiden julkista tehtävää hoitavien tahojen lainmukaista toimintaa. Valvonnan kohteisiin kuuluvat myös sosiaalihuollon palveluntuottajat. Valvonnan lisäksi oikeusasiamies pyrkii myös edistämään perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista. Eduskunnan oikeusasiamiehen keskeinen tehtävä on kanteluiden tutkinta. Tämän lisäksi oikeusasiamies voi tutkia havaitsemiaan epäkohtia oma-aloitteisesti sekä tehdä tarkastuksia viranomaisissa ja laitoksissa. (Eduskunnan oikeusasiamies, 2024, s. 37, 39, 54.) Eduskunta valitsee neljän vuoden toimintakaudelle oikeusasiamiehen sekä kaksi apulaisoikeusasiamiestä (Suomen perustuslaki, 731/1999, 38 §), jotka ”käsittelevät ja ratkaisevat samoin valtuuksin kuin oikeusasiamies ne laillisuusvalvontaan kuuluvat asiat, jotka oikeusasiamies on määrännyt heidän ratkaistavakseen tai jotka he omasta aloitteestaan ottavat tutkittavakseen” (Laki eduskunnan oikeusasiamiehestä, 197/2002, 14 §).

Kantelun oikeusasiamiehelle voi tehdä itsensä tai toisen henkilön puolesta, jos epäilee viranomaisen toimineen lainvastaisesti tai jos epäilee perus- ja ihmisoikeuksien vastaista toimintaa valvonnan kohteisiin kuuluvissa palveluissa (Eduskunnan oikeusasiamies, [n.2025a]). Oikeusasiamies tutkii kantelun, jos asiassa katsotaan tapahtuneen lainvastaista toimintaa. Kantelumenettelyssä oikeusasiamiehen käytössä olevat toimenpiteet kanteluiden ratkaisuisissa ovat huomautus, käsitys ja esitys. Huomautuksessa

tuodaan esiin lainvastainen toiminta ja käsityksessä ilmaistaan oikeusasiamiehen käsitys lainmukaisesta ja ihmisoikeudet huomioivasta menettelytavasta. Käsitys voi olla moittiva tai työtä ohjaava. Esityksessä taas annetaan toimintaehdotus tapahtuneen epäkohdan korjaamiseksi. Eduskunnan oikeusasiamiehen verkkosivuilla julkaistaan anonymisoituina sellaisia ratkaisuja, joilla on yleistä tai oikeudellista kiinnostavuutta. Lisäksi verkossa julkaistaan oikeusasiamiehen lausuntoja ja tarkastuspöytäkirjoja. (Eduskunnan oikeusasiamies, 2024, s. 39, 43, 45, 51.)

Lain eduskunnan oikeusasiamiehestä (197/2002) 19 f §:n mukaan eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävänä on yhdessä Ihmisoikeuskeskuksen ja ihmisoikeusvaltuuskunnan kanssa huolehtia Vammaissopimuksen (27/2016) 33. artiklan mukaisista tehtävistä, jotka ovat sopimuksen täytäntöönpanon edistäminen, suojeleminen ja seuranta. Eduskunnan oikeusasiamiehen (2024) vuosikertomuksen mukaan vammaisten henkilöiden oikeuksien valvonta onkin yksi tarkastustoiminnan painopisteistä. Koska vammaiset henkilöt eivät aina pysty itse tekemään kantelua, tarkastukset ovat keskeisessä roolissa valvonnassa. Vammaisten henkilöiden oikeuksien näkökulmasta eduskunnan oikeusasiamiehen valvonta kohdistuu erityisesti välttämättömään toimeentuloon, huolenpitoon, palveluiden toteutumiseen, yhdenvertaisuuteen ja osallisuuteen. (Mts. 37, 64.)

4 Tutkimuksen toteuttaminen

Tässä luvussa esittelen maisterintutkielmani tutkimusprosessia. Hyvää tutkimusprosessia ohjaa sitoutuminen eettisyyteen ja hyvään tieteelliseen käytäntöön, jotka ovat yhteydessä myös tutkimuksen luotettavuuteen ja uskottavuuteen (Tuomi & Sarajärvi, 2018, s. 149–150). Jotta tutkielmani olisi eettisesti kestävä ja uskottava, olen koonnut tähän lukuun pohdintaani tutkielmani eettisyydestä sekä kuvannut ja perustellut käyttämäni tutkimusmenetelmät sekä tutkielman eri vaiheisiin liittyvät valinnat. Aloitan luvun palaamalla uudelleen johdannossa esitettyyn tutkimusasetelmaan sekä esittelen tutkielmani tutkimuskysymykset. Tieteenfilosofisesti tutkielmani nojautuu kriittiseen realismiin, jota avaam tarkemmin tutkielmani näkökulmasta. Tämän jälkeen kerron tarkemmin tutkimusaineistosta sekä aineiston analyysimenetelmästä ja -prosessista. Lopuksi nostan esille ja pohdin tutkielman kannalta oleellisia eettisiä kysymyksiä.

4.1 Tutkimuskysymykset ja tieteenfilosofiset lähtökohdat

Yleisesti sosiaalityön tutkimukselle on keskeistä tuottaa tietoa sosiaalisista ongelmista ja pyrkiä saamaan niihin muutosta. Sosiaalityön tutkimuksena voidaan pitää sellaista tutkimusta, jossa sitoudutaan kansainvälisesti tai kansallisesti hyväksytyihin sosiaalityön arvoihin. (Enroos & Mäntysaari, 2017, s. 12, 28.) Ihmisoikeudet ovat keskeinen sosiaalityön periaate (IFSW, päiväämätön; Talentia, 2022, s. 3, 7) ja maisterintutkielmani eettinen ja teoreettinen lähtökohta. Tässä maisterintutkimuksessa tutkin vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumista vammaispalveluissa. Olen kiinnostunut niistä ihmisoikeuksiin liittyvistä epäkohdista, joita vammaispalveluissa esiintyy sekä syistä niiden taustalla. Luvussa kaksi esittelemäni tutkielman teoreettinen viitekehys ja keskeiset käsitteet tuovat esiin ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden yhteen kietoutuneisuuden. Vammaispalveluissa esiintyvät, ihmisoikeuksiin liittyvät epäkohdat, kertovat siten myös kansalaisuuden toteutumisen esteistä. Ennakko-oletukseni on, että vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumiseen liittyy puutteita, jolloin kyse on muutosta vaativasta sosiaalisesta ongelmasta. Tutkielmani on laadullinen ja tarkastelen aihetta vammaispalveluja koskevien eduskunnan oikeusasiamiehen julkisten asiakirjojen näkökulmasta. Tutkimuskysymykseni ovat:

1. Millaisia epäkohtia vammaispalveluissa esiintyy eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjojen perusteella?

2. Millaisina epäkohdat näyttäytyvät ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden näkökulmasta?

Edellä esittelemääni tutkimusasetelmaa ohjaavana, tieteenfilosofisena lähtökohtana ja tapana ymmärtää todellisuutta toimivat kriittisen realismin periaatteet. Kriittisellä realismilla tarkoitetaan filosofian suuntausta ja tieteen teoriaa, jossa ollaan kiinnostuneita yksilön toimijuuden ja rakenteiden välisistä suhteista (Houston, 2010, s. 75; Kjørstad & Solem, 2018, s. 13). Sosiaalityön tutkimuksessa kriittinen realismi tarjoaa vaihtoehdon sosiaaliselle konstruktionismille, jossa sosiaalinen maailma ymmärretään ihmisten välisen vuorovaikutuksen ja kielen myötä sosiaalisesti tuotettuna, mutta jossa ei kiinnitetä huomioita yhteiskunnan rakenteisiin. Kriittisessä realismissa ei hylätä konstruktionistista todellisuuden tulkinnallista lähtökohtaa, vaan se ottaa tämän lisäksi huomioon myös rakenteet. (Houston, 2001, s. 846, 848.) Kriittisen realismin mukaan maailma on pohjimmiltaan todellinen ja todellisuus on olemassa tulkitsijasta riippumatta (intransitiivinen maailma), mutta samanaikaisesti on olemassa (transitiivinen) maailma, joka on ihmisten tuottama tulkinta todellisuudesta (Houston, 2010, s. 75; Kjørstad & Solem, 2018, s. 17).

Kriittisen realismin mukaan todellisuudella on kolme tasoa. Ensimmäinen on empiirinen taso, joka koostuu ihmisten kokemuksista ja havainnoista. Toinen taso on todellinen taso, joka koostuu ilmiöistä ja tilanteista, jotka ovat olemassa riippumatta siitä, onko niitä koettu vai ei. Kriittisen realismin kannalta keskeinen on todellisuuden kolmas, kausaalinen taso, jolla viitataan niihin mekanismeihin ja rakenteisiin, jotka aiheuttavat tapahtumia todellisella tasolla. Kausaalinen taso ei ole suoraan havaittavissa, mutta se on todellinen, sillä se tuottaa havaittavia tilanteita. Kriittisen realismin lähtökohtien mukaan kausaalista tasoa tarvitaan, jotta esimerkiksi sosiaalisia ongelmia voitaisiin selittää. (Houston, 2010, s. 75; Kjørstad & Solem, 2018, s. 15.) Kausaalisen tason mekanismit ja rakenteet voivat olla sekä mahdollistavia että rajoittavia (Houston, 2010, s. 75). Kriittisen realismin rooli on paljastaa näitä rakenteita sekä kyseenalaistaa sellaisia rakenteita, jotka aiheuttavat kärsimystä ja sortoa (Houston, 2001, s. 851). Kriittisessä realismissa painotetaan myös ymmärtämisen ja selittämisen merkitystä. Todellisuudesta ja kausaalisen tason rakenteista voidaan saada tietoa ja ymmärrystä teoreettisen työn avulla ja kiinnittämällä huomiota rakenteisiin voidaan puuttua sorron perimmäisiin syihin. (Houston, 2001, s. 855; Kjørstad & Solem, 2018, s. 17.)

Kuten luvussa kaksi on esitetty, on vammaisuus, kansalaisuus sekä ihmisoikeudet olleet käsitteinä ja ilmiöinä tulkinnallisia sekä aikaan ja paikkaan kytkeytyneitä. Tulkintatavasta ja ajasta riippumatta vammaisten henkilöiden ihmisoikeusloukkaukset ovat silti todellinen ilmiö ja sosiaalinen ongelma, jota on syytä tarkastella ja tutkia yhteiskunnallisen muutoksen saavuttamiseksi. Tutkielmassa tuon olemassa olevan tiedon eli eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjojen ja teoreettisen viitekehyksen avulla esille näitä loukkauksia sekä syitä niiden taustalla. Vammaispalvelut voidaan nähdä sekä ihmisoikeuksia mahdollistavana instituutiona niiden laista kumpuavan perustehtävän perusteella (ks. luku 3.1) että epäkohtien myötä eriarvoisuutta tuottavana yhteiskunnallisena rakenteena, jolla on haitallisia vaikutuksia vammaisten henkilöiden elämään. Käsitellessään artikkelissaan kriittistä realismia Houston (2001, s. 853) näkee sortavien rakenteiden kyseenalaistamisen yhtenä sosiaalityön tehtävänä. Tämä perustelee sosiaalityön tutkimusta kriittisen realismin lähtökohdista ja soveltuu myös tutkielmani lähtökohdaksi, sillä tarkastelen vammaispalveluita eriarvoisuutta tuottavana rakenteena tuoden esiin palveluissa esiintyviä epäkohtia.

Tutkimalla vammaispalveluja yhteiskunnallisena rakenteena ja tuomalla esiin näihin rakenteisiin liittyviä epäkohtia, liittyy tutkielmaan myös rakenteellisen sosiaalityön ulottuvuus. Rakenteellisen sosiaalityön perinteessä kiinnitetään huomiota yhteiskunnan rakenteisiin, kuten erilaisiin sosiaalisiin instituutioihin, joiden nähdään olevan syynä sosiaalisiin ongelmiin sen sijaan, että ongelma paikannettaisiin yksilöön liittyväksi (Mullaly & Dupré, 2019, s. 231). Rakenteellinen sosiaalityö pyrkii yhteiskunnalliseen muutokseen muuttamalla näitä sortavia rakenteita (mts. 230). Suomessa sosiaalihuoltolaki (1301/2014) velvoittaa sosiaalityötä rakenteelliseen sosiaalityöhön puuttumalla yksittäisten asiakastapausten taustalla oleviin rakenteellisiin sosiaalisiin ongelmiin (Matthies, 2022, s. 229). Myös vammaissopimuksen (27/2016) artikla 8 velvoittaa sopimusosapuolia lisäämään tietoisuutta vammaisista henkilöistä.

Sosiaalihuoltolain (1301/2014) 7 §:ää mukaillen rakenteellinen sosiaalityö on käytännössä tiedon tuottamista, toimenpide-ehdotuksia ja sosiaalihuollon asiantuntemuksen hyödyntämistä ja mukaan tuomista palveluiden kehittämiseen, joiden avulla ehkäistään sosiaalisia ongelmia sekä edistetään hyvinvointia ja terveyttä. Matthies (2022, s. 232) tuo esille edellä mainittujen lisäksi, että rakenteellinen sosiaalityö on oikeudenmukaisuustyötä, jossa ihmisille tiedotetaan heidän oikeuksistaan ja turvataan niiden toteutuminen. Sosiaalihuoltolakia (1301/2014) koskeva hallituksen esitys (HE

164/2014) tarkentaa rakenteellisen sosiaalityön määritelmää. Rakenteellisella sosiaalityöllä pyritään kehittämään sosiaalihuoltoa tuottamalla tietoa ja tuomalla esiin sosiaalihuollon asiakkaiden ongelmia ja tarpeita sekä niiden suhteita ympäröivään yhteiskuntaan. Asiakastyöhön perustuvan tiedon tuottamisen lisäksi rakenteelliseen sosiaalityöhön sisältyy myös tutkimuksellisen tiedon tuottaminen. (Mts. 101–102.)

Sitoudun maisterintutkielmassani rakenteellisen sosiaalityön lähtökohtiin, sillä tutkielman tavoitteena on epäkohtien esiin tuomisen avulla välittää tietoa ja lisätä tietoisuutta vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksiin ja kansalaisuuteen liittyvistä kysymyksistä sekä sosiaalialan ammattilaisille, vammaisille henkilöille itselleen että kaikille aiheesta kiinnostuneille. Tutkielmani avulla voidaan parhaimmassa tapauksessa edesauttaa vammaispalveluiden työntekijöitä huomioimaan vammaisten henkilöiden ihmisoikeudet paremmin ja sen myötä kehittämään palveluita. Sekä rakenteellisessa sosiaalityössä että kriittisessä realismissa ollaan kiinnostuneita yksilöiden ja rakenteiden välisistä suhteista ja niissä tunnustetaan yhteiskunnan rakenteet sortoa ja sosiaalisia ongelmia tuottavana tekijänä, minkä perusteella molemmat toimivat tutkielmani lähtökohtina.

4.2 Tutkimusaineisto

Etsin vastauksia tutkimuskysymyksiini valmiin aineiston avulla. Tutkielman aineistona toimivat vammaispalveluja ja vammaisia henkilöitä koskevat eduskunnan oikeusasiamiehelle tehtyjen kanteluiden ratkaisut ja oikeusasiamiehen suorittamien tarkastusten tarkastuspöytäkirjat, jotka ovat valmiina saatavilla olevia asiakirjoja. Asiakirjat ovat julkaistu eduskunnan oikeusasiamiehen [n. 2025b] verkkosivuilla ja niistä on poistettu salassa pidettävät tiedot.

Koska tutkimuskysymykset sisältävät oletuksen epäkohtien ilmenemisestä, on eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisujen ja pöytäkirjojen käyttö aineistona tarkoituksenmukaista, sillä kyseiset asiakirjat kuvaavat tutkittavaa ilmiötä. Eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävänkuvaa (ks. luku 3.2) huomioiden aineisto tuo oletettavasti esiin vammaisten henkilöiden kohtaamia epäkohtia vammaispalveluissa ja hyvän hallinnon vastaista menettelyä. On huomioitavaa, että aineiston näkökulma on kriittinen ja epäkohtia painottava, mikä ei kerro koko totuutta vammaispalveluista. Tämä tutkielma ei oletettavasti siten tuo esiin positiivisia asiakaskokemuksia tai sellaista menettelyä, joka huomioisi onnistuneesti vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumista vammaispalveluissa.

Aloitin aineiston kokoamisen käyttämällä eduskunnan oikeusasiamiehen verkkosivujen ratkaisuhakua (Eduskunnan oikeusasiamies [n. 2025b]). Valitsin hakutoiminnon rajauksista hallinonalaksi ”sosiaalihuolto” ja etsin asiakirjoja katkaistuilla hakusanoilla vamm*, kehitysvamm* ja avustaja*. Asiakirjojen määrän perusteella otin tarkempaan tarkasteluun ne asiakirjat, jotka oli laitettu vireille vuosina 2022–2024. Aineiston kokoamisvaiheessa maaliskuussa 2025 ei löytynyt hakusanoja vastaavia vuonna 2025 vireille laitettuja tapauksia. Vuosirajauksen myötä aineiston kokonaismäärä oli yhteensä 49 asiakirjaa (vamm*=14 kpl, kehitysvamm*=10 kpl ja avustaja*=25 kpl). Tutustuin asiakirjojen sisältöön ja tein sen perusteella vielä tarkempia aineiston rajauksia suhteessa tutkielman aiheeseen. Sisällytin aineistoon sekä vammaissosiaalityötä koskevia asiakirjoja että muita, vammaissosiaalityössä myönnettäviä, vammaispalveluja (mm. asumispalvelut ja henkilökohtainen apu) koskevia asiakirjoja.

Rajasin aineistosta pois useammalla eri hakusanalla löydetty kaksoiskappaleet, sellaiset asiakirjat, jotka eivät liittyneet vammaispalveluihin tai koskivat kokonaisuudessaan terveydenhuoltoa sekä eduskunnan oikeusasiamiehen antamat lausunnot. Otin aineistoon mukaan kolme sellaista asiakirjaa, jotka liittyivät vammaispalveluiden lisäksi myös muihin palveluihin (esim. iäkkäiden palvelut ja terveydenhuolto), mutta analyysivaiheessa olen huomionnut näissä vain vammaispalveluihin liittyvän osuuden. Mikäli asiakirja koski vammaispalvelun ja toisen palvelun yhteistyötä, olen huomionnut asiakirjan kokonaisuudessaan analyysissa. Sisällytin aineistoon myös kaksi sellaista vammaispalveluihin liittyvää asiakirjaa, joihin oli viitattu muissa aineiston asiakirjoissa, mutta joita ei löytynyt sanahaun avulla. Lisäksi aineistoon on sisällytetty tutkimus- ja kuntoutusyksikköjä koskevia asiakirjoja, sillä ne voivat tuottaa terveydenhuollon lisäksi myös sosiaalihuollon palvelua ja kyseiset asiakirjat koskivat muun muassa rajoitustoimenpiteitä, joista päätetään myös vammaissosiaalityössä.

Tarkemman aineiston rajauksen jälkeen asiakirjoja jäi yhteensä 20 ja aineiston sivumäärä oli alkuperäisten pdf-tiedostojen sivumäärän mukaan 296 sivua. Aloitin aineiston analyysin uusimmista asiakirjoista alkaen ja päädyin vielä rajamaan aineistosta pois vuonna 2022 vireille tulleet asiakirjat, sillä analyysin myötä arvioin aineiston riittäväksi suhteessa tutkimuskysymyksiin vastaamiseen sekä maisterintutkielman laajuuteen. Lopullinen aineisto kattoi siten vuosina 2023–2024 vireille tulleet asiakirjat, joita oli yhteensä 14 ja joiden yhteenlaskettu sivumäärä alkuperäisten pdf-tiedostojen mukaan oli 219 sivua. Kun tästä sivumäärästä vähensi muita kuin vammaispalveluita koskevat

osuudet, muodostui lopulliseksi sivumääräksi 199 sivua. Tutkimusaineiston asiakirjat on koottu luetteloksi tutkielman liitteeksi (Liite 1).

Tutkimusaineiston 14 asiakirjaa sisältää kymmenen kanteluihin tehtyä ratkaisua ja neljä tarkastuspöytäkirjaa. Asiakirjoista yhden ratkaisijana on toiminut apulaisoikeusasiamiehen sijainen ja muissa asiakirjoissa ratkaisija on ollut apulaisoikeusasiamies. Tutkimustuloksia esitettäessä olen käyttänyt kuitenkin yleisesti käsitettä ”oikeusasiamies” viitatessani asiakirjan tekijään. Asiakirjat noudattavat keskenään samankaltaista rakennetta, joka kanteluissa koostuu kantelun kuvauksesta, tapaukseen liittyvistä lakiviittauksista, kantelun kohteen kannanotosta ja selvityksestä, oikeusasiamiehen arvioinnista, ratkaisusta sekä toimenpiteistä. Tarkastuspöytäkirjat taas sisältävät tarkastuksen kohteen ja tarkastushavaintojen kuvauksen, tapaukseen soveltuvat lakiviittaukset, tarkastuksen kohteen selvityksen sekä oikeusasiamiehen kannanoton ja toimenpiteet.

Kymmenestä kantelusta kahdessa kantelija on kannellut itseään koskevassa asiassa. Lopuissa kahdeksassa kantelussa kantelu on tehty vammaisen henkilön puolesta. Yhtä kantelua lukuun ottamatta toisen puolesta tehdyistä kanteluista on luettavissa tai pääteltävissä, että kantelun tekijä on ollut vammaisen henkilön vanhempi. Näissä tapauksissa vammaisen henkilö ei kuitenkaan aina ollut alaikäinen. Asiakirjoissa kantelun kohteena on kahdeksassa tapauksessa hyvinvointialueen vammaissosiaalityö. Muissa tapauksissa kantelu kohdistuu johonkin vammaispalveluun. Osa kanteluista koskee sekä vammaissosiaalityötä että vammaispalvelua. Kanteluiden kohteina olevat vammaispalvelut ovat asumispalvelut, henkilökohtaisen avun palvelu, tilapäishoito sekä tutkimus- ja kuntoutuspalvelut. Neljästä tarkastuksesta yksi tarkastus koskee hyvinvointialueen vammaissosiaalityötä ja loput muita vammaispalveluita, joita asiakirjoissa ovat tutkimus- ja kuntoutusyksikkö ja asumispalvelut. Yksi asumispalveluita koskeva tarkastus liittyy asumisyksikössä toteutettuun laitosäänestykseen. Tarkastusten ja havaintojen kohteena on yksi tai useampi ennalta sovittu aihe kuten asiakkaiden itsemääräämisoikeuksien toteutuminen tai menettely liittyen palvelujen hakemiseen ja myöntämiseen sekä palvelutarpeen arvioiden ja suunnitelmien laatimiseen.

4.3 Aineiston analyysi

Tutkielmani aineiston analyysi on tehty abduktiivisen eli teoriaohjaavan sisällönanalyysin menetelmän mukaisesti. Sisällönanalyysia voi kuvata perusanalyysimenetelmäksi, joka

soveltuu monenlaiseen laadullisen tutkimuksen, kuten valmiiden asiakirjojen analyysiin. Asiakirjojen analyysi sisällönanalyysin keinoin mahdollistaa systemaattisen analyysin, jonka avulla asiakirjojen sisällöstä saadaan yleinen ja tiivistetty kuvaus. (Tuomi & Sarajärvi, 2018, s. 103, 117, 119).

Tuomi ja Sarajärvi (2018) ovat jäsentäneet kolme analyysin päättelyn logiikkaa, jotka ovat aineistolähtöinen (induktiivinen), teorialähtöinen (deduktiivinen) ja teoriaohjaava (abduktiivinen). Aineistolähtöisessä analyysissä päättelyn logiikka on aineistosta kumpuava eikä aikaisempi teoria vaikuta analyysiin. Teorialähtöinen analyysin päättelyn logiikka taas nojautuu johonkin teoriaan ja analyysillä testataan olemassa olevaa tietoa. (Mts. 107–108, 110.) Tutkielmassani paikannan eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjoissa esiintyviä vammaispalveluita koskevia epäkohtia, jolloin etsin vastauksia aineistosta käsin. Tutkin myös sitä, miltä nämä epäkohdat näyttävät ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden näkökulmasta, jolloin luen aineistoa teoria huomioiden ja peilaan aineistosta esiin nostamiani teemoja teoriaan. Analyysi ei siten lähde pelkästään aineistosta käsin, mutta analyysi ei kuitenkaan pohjautu suoraan teoriasta eikä sen tarkoituksena ole testata teoriaa. Tutkielmassani yhdistyvät siten aineistolähtöisyys ja valmiiden teorioiden ohjaava vaikutus, jolloin Tuomen ja Sarajärven (2018, s. 109–110) mukaan voidaan puhua teoriaohjaavasta analyysistä.

Yleisesti kaikki laadullisen aineiston analyysitavat edellyttävät aineiston lukemista useita kertoja sekä aineiston sisällön pohtimista, vertailua ja tulkintaa (Rantala, 2015, s. 110). Sisällönanalyysi alkaa alkuperäisen aineiston pelkistämällä, jolloin aineistosta karsitaan tutkimuksen kannalta epäolennainen sisältö pois ja etsitään tutkimuskysymyksiin vastaavia ilmaisuja, joita voidaan jäsentää koodien avulla (Rantala, 2015, s. 110; Tuomi & Sarajärvi, 2018, s. 123). Koodeilla viitataan tutkimuskysymyksen ohjaamiin sanoihin tai lauseisiin, joiden avulla aineistoa järjestellään ja tuodaan esiin esimerkiksi aineiston samankaltaisuuksia. Koodauksen ja analyysin apuvälineenä voidaan käyttää kvalitatiivisen tutkimuksen ohjelmia. (Rantala, 2015, s. 111–112, 121). Tässä tutkielmassa olen käyttänyt koodauksen apuvälineenä Atlas.ti -ohjelmaa. Ennen aineiston viemistä Atlas.ti -ohjelmaan suoritin aineiston ensimmäisen lukukierroksen, jonka aikana tein aineiston ”karkeaa” koodausta. Aineistoa lukiessani tein muistiinpanoja ja kirjasin ylös teemoja, joista olin aineistosta kiinnostunut. Näitä teemoja olivat esimerkiksi ne perus- ja ihmisoikeudet, joihin asiakirjoissa oli suoraan viitattu, kantelun aihe ja esiin tuodut syyt epäkohtien esiintymisille. Karkean koodauksen tarkoituksena oli alustavasti tutustua aineistoon ja

jäsennellä sitä siten, että varsinaisten koodien suunnittelu ja koodaus ohjelman avulla helpottuisivat. Samalla tein aineiston rajausta ja jätin pois sellaiset asiakirjat, jotka eivät soveltuneet tutkimukseen (ks. luku 4.2).

Karkean koodauksen jälkeen siirsin lopullisen aineiston Atlas.ti -ohjelmaan, jonka jälkeen suoritin aineistolle vielä kaksi lukukierrosta koodaten samalla aineistoa. Näistä lukukierroista ensimmäisellä keskityin aineistolähtöisempään analyysiin ja koodasin aineistosta katkelmia, jotka kertoivat vammaispalveluiden epäkohdista. Seuraavalla lukukierroksella huomioin erityisesti ihmisoikeudet ja kansalaisuuden teemat, joiden ohjaamana koodasin aineistoa. Ihmisoikeuksien osalta analyysiani ohjasi vammaissopimus (27/2016), johon olin ennen koodausta perehtynyt tarkemmin. Aineistossa esiintyvien suorien vammaissopimuksen (27/2016) artiklaviittausten lisäksi etsin aineistosta sellaisia katkelmia, jotka kuvastivat tiettyä sopimuksen artiklaa ja nimesin koodit artiklojen mukaan. Kansalaisuutta ilmentävät katkelmat koodasin mukaillen Marshallin (1992) kansalaisuuden elementtejä sekä muita luvussa 2.2 käsiteltyjä kansalaisuuden teemoja, joiden perusteella koodeiksi muodostuivat ”sosiaaliset oikeudet”, ”kansalaisoikeudet”, ”poliittiset oikeudet”, ”tasa-arvo” ja ”osallisuus / yhteisön jäsenyys”.

Lukukierrosten jälkeen analyysin seuraavassa vaiheessa hyödynsin ja kehitin edelleen luvussa 2.2 avattua Waldschmidtin ja Sépulchren (2019) esittelemää ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden yhteyttä, jossa kansalaisuuden elementit yhdistetään vastinpareina tiettyihin vammaissopimuksen artikloihin (kansalaisoikeudet = artikla 12, poliittiset oikeudet = artikla 29 ja sosiaaliset oikeudet = artikla 28). Niissä katkelmissa, jossa olin käyttänyt koodeja vain toisen vastinparin mukaan, lisäsin koodiksi myös toisen vastinparin. Koska eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjoissa viitataan erityisesti Suomen perustuslakiin (731/1999), sen perusoikeuksiin ja muuhun kansalliseen lainsäädäntöön, koodasin näitä lakiviittauksia ja paikansin, mihin kansalaisuuden teemaan tai vammaissopimuksen (27/2016) artiklaan lakiviittaus liittyy. Suomen perusoikeusuudistuksen esitöissä (HE 309/1993) kuvataan perusoikeuksien silloista kehityssuuntaa, johon nykyiset Suomen perustuslain (731/1999) perustusoikeudet pohjautuvat. Hallituksen esityksessä tavoiteltiin sitä, että kansainväliset ihmisoikeussopimukset ohjaisivat perusoikeusuudistusta ja että perusoikeuksissa huomioidaan muun muassa keskeiset sosiaaliset oikeudet (HE 309/1993, s. 5, 15). Voidaan siis ajatella, että perusoikeudet kuvaavat myös ihmisoikeuksia, jolloin ne soveltuvat analyysiini vammaissopimuksen (27/2016) ja kansalaisuuden osa-alueiden kanssa.

Koodauksen jälkeen siirryin analyysin seuraavaan vaiheeseen eli aloin Tuomen ja Sarajärven (2018, s. 123–124, 131) esittämien analyysin vaiheiden mukaisesti jäsentelemään, ryhmittelemään ja uudelleennimeämään koodauksen avulla pelkistämäni aineistoa. Epäkohtia analysoidessa ryhmittelin epäkohtia niiden näkökulman (kantelijan, eduskunnan oikeusasiamiehen ja kantelun kohteen) mukaan. Ryhmien sisällä jatkoin jäsentelyä näkökulman sisältävien aiheiden mukaan. Esimerkiksi eduskunnan oikeusasiamiehen näkökulmasta olin koodannut epäkohtia 21 eri koodinimen alle. Jäsentelemällä koodeja niiden samankaltaisuuksien mukaan muodostin oikeusasiamiehen näkökulman sisälle neljä epäkohtiin liittyvää teemaa. Epäkohtien näkökulmat ja niiden sisältämät teemat on esitetty tarkemmin tutkielman tulososiossa (ks. luku 5.1, Taulukko 1). Epäkohtien analyysin jälkeen jatkoin analyysia toisen tutkimuskysymyksen pohjalta paikantamalla epäkohtia suhteessa ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden koodeihin sekä hahmottelin edelleen kansalaisuuden teemojen, vammaissopimuksen (27/2016) artiklojen ja Suomen perustuslain (731/1999) välisiä yhteyksiä laajentaen analyysia Waldschmidtin ja Sépulchren (2019) vastinpareja pidemmälle. Lopullisen analyysini tulokset on esitetty luvussa viisi.

4.4 Eettiset kysymykset

Olen sitoutunut noudattamaan tutkimuksessani Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (2023) hyvän tieteellisen käytännön peruseriaatteita ja menettelytapoja, joita ovat muun muassa luotettavuus, tieteellisen toiminnan huolellinen suunnittelu, toteutus ja dokumentointi sekä muiden julkaisujen asianmukainen viittaaminen (mts. 11, 13–14). Hyvä tieteellinen käytäntö on ohjannut toimintaani läpi tutkimusprosessin ja olen pyrkinyt toteuttamaan mahdollisimman läpinäkyvää tutkimusta sekä perustelemaan tutkimuksessani tehdyt valinnat.

Tutkielmani aineisto koostuu julkisista asiakirjoista, joiden tietosuojan ja salassapitoon liittyvät seikat on jo huomioitu niitä julkaistaessa, joten tutkielma ei ole edellyttänyt tutkimusluvan tai aineiston käyttöluvan hakemista. Julkiset asiakirjat eivät niin ikään edellytä tutkimuksen eettistä ennakoarviointia. Vaikka tutkimusaineisto on verkossa vapaasti saatavilla ja aineistosta on poistettu tunnistetiedot, ovat tapaukset kuitenkin tunnistettavissa ainakin tapauksiin liittyneiden asianosaisten osalta. Siksi on tärkeää, että tutkimus raportoidaan yhtä kunnioittavasti kuin jos kyseessä olisi aineisto, joka ei ole julkinen. Osaan eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuihin ja pöytäkirjoihin on jätetty

näkyväksi, mitä hyvinvointialuetta, kaupunkia tai palveluyksikköä asiakirja koskee, joten osa tapauksista on paikannettavissa alueellisesti. Tutkimuksessani ei ole tarkoitus korostaa yksittäisten toimijoiden tai hyvinvointialueiden virheellistä toimintaa, vaan tutkia epäkohtia yleisellä tasolla, joten en tule mainitsemaan tutkielmassani hyvinvointialueita tai muita tunnistetietoja nimillä. Tämä on huomioitu myös tutkielman liitteessä (Liite 1), jossa asiakirjojen otsikot on alkuperäisistä otsikoista poiketen korvattu hyvinvointialueiden, kaupunkien, kuntien ja palveluyksiköiden nimien osalta kirjainmerkillä.

Huomioiden hyvät tieteellisen käytännön menettelytavat (Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 2023) sekä vammaiset henkilöt syrjintää kokevana väestöryhmänä, tulen raportoimaan tutkielman kohderyhmää arvostavasti ja kunnioittaen. Tutkielma kohdistuu epäkohtiin vammaispalveluissa ja vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumiseen sen sijaan, että arvioisin itse vammaisia henkilöitä tai heidän toimintaansa. Tämän ja anonymin aineiston myötä tutkielma ei todennäköisesti voi aiheuttaa tutkittaville haittaa tai vahinkoa. Vaikka vammaiset henkilöt tutkimuksen kohteena ovat osallisena tutkimuksessa vain asiakirjojen kautta eivätkä he siten voi vaikuttaa tutkielman sisältöön, tulee heidän kantansa ihmisoikeuksien toteutumisesta näkyviin kanteluissa joko heidän itsensä tai heitä edustavan kantelijan toimesta.

Samasta aineistosta voidaan tehdä erilaisia tulkintoja ja eri tulkintojen lähtökohdat kumpuavat tutkijan aiheeseen liittyvistä olettamuksista ja esiyymmärryksestä, johon vaikuttaa myös tutkimukseen valittu teoria (Moilanen & Rähä, 2015, s. 57–58). Tämä maisterintutkielma ja siihen liittyvä analyysi on minun tulkintani aiheesta ja tulkinta saattaisi olla erilainen toisen tutkijan toteuttamana. Esiyymmärrykseni ja tutkielman näkökulma nojautuu valittuihin käsitteisiin ja teoreettiseen viitekehykseen sekä työkokemukseeni yleisesti sosiaalialalta ja erityisesti vammaissosiaalityöstä. Maisterintutkielmaprosessin alkaessa syksyllä 2024 olin työskennellyt muutaman kuukauden ajan hyvinvointialueen vammaissosiaalityössä ja työskentelyni jatkui myös tutkielman teon ajan. Työkokemukseni myötä ymmärrykseni vammaisuudesta ja vammaispalveluihin liittyvistä ihmisoikeuskysymyksistä on todennäköisesti laajempi kuin ilman kyseistä kokemusta. Tutkielman kannalta ajattelen esiyymmärrykseni hyödyttävän erityisesti asiakirjoissa kuvattujen tapahtumien sisäistämässä sekä vammaisten henkilöiden näkökulmien ymmärtämisessä. Tiedostan kuitenkin, että lyhyt työkokemukseni ei tee minusta vammaissosiaalityön asiantuntijaa.

Esiymmärryksen lisäksi koen tärkeäksi tunnistaa ja arvioida omaa tutkijan positiotani myös siitä näkökulmasta, kuinka luotettavaa vammaistutkimusta voin itse vammattomana henkilönä tehdä. Tutkijan position tarkasteluun voi soveltaa etnografisen tutkimuksen lähtökohtia, vaikka tutkielmani ei olekaan etnografinen tutkimus. Marttila (2018) on tutkinut itse aivovammautuneena henkilönä aivovammautuneiden henkilöiden kokemuksia ja artikkelissaan hän pohtii omaa tutkijan positiotaan sekä yleisesti tutkijan positiota etnografisessa tutkimuksessa. Marttila (mt.) kuvaa hänellä olleen tutkimuksessaan useampi eri rooli, kuten tutkija ja kanssavammautunut, joiden myötä hän koki tutkimusaiheen erilaisten kokemusten eli roolien kautta. Artikkelissaan Marttila (mt.) ei kuitenkaan kerro olevansa huolissaan siitä, voiko vammaton henkilö tehdä luotettavaa vammaistutkimusta, vaan tärkeämpää on se, mihin tutkimuksella pyritään ja miten se toteutetaan. (Mts. 366, 368, 376.) Koen, että minulla on tutkimuksessani kaksi roolia, jotka ovat tutkija ja työntekijä. Minulla ei ole omakohtaista kokemusta vammaisuudesta, mutta olen työskennellyt vammaissosiaalityössä, mikä vaikuttaa ymmärrykseeni ja tekemiini tulkintoihin.

Toisen näkökulman siihen, kuka voi tehdä vammaistutkimusta, antaa Oliver (1996), joka oli myös itse vammautunut vammaistutkija. Oliverin (1996, s. 9, 96) näkemys oli, että vain vammaisten henkilöiden pitäisi tehdä vammaistutkimusta ja mikäli vammaiset henkilöt jättäisivät vammaisuudesta kirjoittamisen muille, johtaisi se vääristyneisiin kertomuksiin heidän kokemuksistaan ja edelleen epäasianmukaisiin ammatillisiin käytäntöihin. Tutkijoiden erilaiset näkemykset vammaistutkimuksen toteuttamisesta tuovat esiin aiheen herkkyyden ja valta-asetelman mahdollisuuden, jonka vammaton tutkija voi vammaistutkimukseen tuoda. Vallan epätasapainon välttämiseksi tutkielmani lähtökohdat ovat vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien huomioimisen edistäminen sekä yhteiskunnan rakenteiden kriittinen tarkastelu ja yhteiskunnallisen syrjinnän tunnustaminen. Vaikka tutkielmassa ei korostu vammaisten henkilöiden kokemukset, tuon tutkimusaiheen kokemuksellisen puolen esiin siten kuin se on asiakirja-aineiston puolesta mahdollista.

Vammaistutkimuksen eettisyyteen liittyy lisäksi haavoittuvuuden tema. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (ECHR, 2010) on eräässä tapauksessaan ottanut kantaa ja viitannut kehitysvammaisiin henkilöihin erityisen haavoittuvana ryhmänä. Shaw, Howe, Beazer ja Carr (2020) ovat tarkastelleet laadullisen tutkimuksen eettisyyttä haavoittuvien ja marginaaliryhmien tutkimuksessa. Artikkelissa todetaan haavoittuvuuden käsitteen

olevan keskeinen tutkimuseettinen kysymys ja haavoittuvassa asemassa olevien ryhmien tutkimus on usein arkaluonteista johtuen muun muassa tutkimuksen epätasapainoisesta valta-asetelmasta. Tällaisessa tutkimuksessa on oleellista kysyä, kuka hyötyy haavoittuviin ja marginaaliryhmiin kohdistuvasta tutkimuksesta. (Mts. 279.) Tutkielmani tavoitteena on, että sen avulla välitetystä tiedosta voisivat hyötyä niin vammaispalvelut instituutioina, vammaispalveluiden työntekijät käytännön työssä kuin vammaiset henkilöt itse. Tutkielmalla on tietoa välittävä rooli, joka voi parhaassa tapauksessa ehkäistä ihmisoikeuksia loukkaavia käytäntöjä.

Snipstad (2022) tuo kuitenkin artikkelissaan esiin haavoittuvuuden käsitteen ongelmallisuuden kehitysvammaisia koskevassa tutkimuksessa. Kehitysvammaiset kuvataan usein haavoittuvaksi ryhmäksi ja artikkelissa esitetään, että haavoittuvuuden kohdistaminen tiettyihin väestöryhmiin on haitallista ja edistää käsitystä vammaisista homogeenisena ryhmänä. Kehitysvammaiset henkilöt eivät välttämättä ole kaikissa elämän osa-alueissa sen haavoittuvaisempia kuin muu väestö, vaan he saattavat olla haavoittuvassa asemassa vain tietyissä tilanteissa tai eivät ollenkaan. Snipstad (mt.) näkee perinteisen haavoittuvuuden tulkinnan ongelmallisena ja esittää, että haavoittuvuus tulisi määrittellä tarkemmin jokaisen yksittäisen tutkimuksen kontekstissa. Haavoittuvuuden voisi artikkelin mukaan nähdä myös välineenä, jonka avulla voi tunnistaa sellaisia sosiaalisia rakenteita, jotka asettavat ihmiset haavoittuviin asemiin. (Mts. 107–108, 113.) Tässä yhteydessä haavoittuvuus yhdistyy vammaisuuden sosiaalisen mallin mukaiseen näkemykseen rakenteiden eriarvoistavasta luonteesta. Tässä tutkielmassa en käytä haavoittuvuuden käsitettä. Haavoittuvuuden teema tulee kuitenkin esiin esitettäessä vammaiset henkilöt syrjintää ja ihmisoikeusrikkomuksia kokevina yksilöinä ja ryhmänä.

Tutkielmassa on hyödynnetty tekoälyä englanninkielisten artikkeleiden osalta. Artikkeleihin tutustumisen osalta selailevan lukemisen sujuvoittamiseksi ja sisältöjen ymmärtämisen tueksi olen käyttänyt DeepL -ohjelmiston käännöspalvelua. Tekoälyn hyödyntämisessä on huomioitava, että ohjelmisto ei käännä tekstejä täydellisesti. Siksi selailevan lukemisen jälkeen olen lukenut tutkielman käyttöön valitut artikkelit tarkemmin palaten alkuperäiseen englanninkieliseen artikkeliin varmistaakseni, että käännös on tehty oikein.

Suunnitelmani oli liittää maisterintutkielmaan perinteisen tiivistelmän lisäksi myös selkokieline tiivistelmä. Selkotekstit ovat esimerkiksi yleiskielisistä lähtöteksteistä muokattuja selkokielisiä tekstejä, jotka ovat suunnattu niille lukijoille, joilla on lukemisen

tai tekstin ymmärtämisen vaikeuksia (Selkokeskus, 2024a) kuten osalle vammaisista henkilöistä. Selkokiehisen tiivistelmän avulla tarkoitukseni olisi ollut tehdä tutkimuksesta saavutettavampi tutkimuksen kohderyhmälle ja ehkäistä mahdollista akateemisen kirjoitustyylin tuottamaa estettä tutustua tutkimukseen. Pyysin tiivistelmän selkokiehisiä mukautusta varten hintapyynnön Saavuta asiantuntijapalvelut Oy:ltä ja hain Helsingin yliopiston rahastoilta apurahaa mukautusta varten, mutta päätös apurahasta oli kielteinen. Koska tekstin mukauttaminen selkokiehelle on vaativaa asiantuntijatyötä eikä Selkokeskus suosittale tekoälyä tekstin mukauttamiseen (Selkokeskus, 2024b), en yrittänyt tehdä mukautusta itse tai tekoälyn avulla.

5 Tulokset

Maisterintutkielmassani tutkin eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjojen näkökulmasta, millaisia epäkohtia vammaispalveluissa esiintyy ja millaisina nämä epäkohdat näyttäytyvät ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden näkökulmasta. Tässä luvussa vastaan näihin tutkimuskysymyksiin eli esitän tutkielmani tulokset. Tuloksien esittämisen apuna ja tekemäni analyysin perusteluna on käytetty aineistositaatteja. Sitaattien lopussa olevalla tunnisteella (kirjain ja numero -yhdistelmä) sitaatti voidaan yhdistää alkuperäiseen asiakirjaan tutkielman liitteenä olevan aineistolistauksen avulla (Liite 1). Tunnisteita on käytetty myös leipätekstissä viitatessa tiettyihin asiakirjoihin.

Tulosluku koostuu kolmesta alaluvusta, joista ensimmäisessä tarkastelen vammaispalveluissa esiintyviä epäkohtia eli vastaan ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni (ks. luku 4.1). Seuraavassa alaluvussa keskityn toiseen tutkimuskysymykseen ja tarkastelen epäkohtia ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden näkökulmasta. Alaluku on nimetty sosiaalisten, kansalais- ja poliittisten oikeuksien mukaisesti. Alaluvun nimi paikantuu sekä ihmisoikeusteemoihin että kansalaisuuden elementteihin ja ilmentää näin jo luvussa kaksi esitettyä käsitteiden yhteyttä ja samanaikaisuutta. Analyysini teoreettisena lähtökohtana olen käyttänyt sekä teoriaosuudessa luvussa 2.2 että analyysin esittelyssä luvussa 4.3 esitettyjä Waldschmidtin ja Sépulchren (2019) ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden vastinpareja, joita olen oman analyysini myötä laajentanut edelleen. Viimeisessä alaluvussa esittelen vielä läpileikkaavat oikeudet, jotka analyysini perusteella ovat ihmisoikeuksia ja kansalaisuusteemoja ja jotka tulkintani mukaan liittyvät sekä sosiaaliin, poliittisiin että kansalaisoikeuksiin. Lisäksi viimeisessä alaluvussa kokoan yhteen tutkielman keskeiset tulokset.

5.1 Epäkohdat vammaispalveluissa

Eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjoissa vammaispalveluissa esiintyviä epäkohtia käsiteltiin kolmesta eri näkökulmasta, jotka nimesin koetuksi epäkohdaksi, todetuksi epäkohdaksi sekä syiksi ja selvityksiksi. Koetulla epäkohdalla tarkoitan kantelijan näkökulmaa ja kokemusta epäasiallisesta tai lainvastaisesta menettelystä vammaispalveluissa. Todetulla epäkohdalla viitataan oikeusasiamiehen arvioon ja ratkaisuun kantelu- ja tarkastustapauksissa. Syillä ja selvityksillä tarkoitan taas kantelun tai tarkastuksen kohteen eli hyvinvointialueen tai vastaavan tahon vammaissosiaalityön tai

vammaispalvelun näkökulmaa, joka oli tyypillisesti koettua epäkohtaa selittävä ja syytä antava.

Eri näkökulmien sisällä epäkohdat vaihtelivat osittain aihealueiltaan ja painotuksiltaan. Jäsensin kunkin näkökulman sisältävän kolme pääteemaa, joiden lisäksi muodostin todetuille epäkohdille sekä syille ja selvityksille neljännet teemat, jotka kattavat sellaiset yksittäiset epäkohtiin liittyvät aiheet, jotka eivät sopineet pääteemoihin. Epäkohtien näkökulmat ja niiden sisältämät teemat on esitetty alla taulukossa 1. Teemat ovat enemmänkin tulosten esittämiseen rakennetta tuovia ja suuntaa antavia kuin selvärajaisia, sillä yksittäinen epäkohta voi olla yhdistettävissä useampaan eri teemaan. Seuraavaksi tässä alaluvussa avaan tarkemmin vammaispalveluissa esiintyviä epäkohtia eri näkökulmien pohjalta.

Taulukko 1. Vammaispalveluiden epäkohtien näkökulmat ja teemat

Epäkohdan näkökulma	Teemat
Koettu epäkohta	Palveluiden järjestäminen ja laatu
	Työntekijöiden toiminta
	Kirjaaminen ja tiedonkulku
Todettu epäkohta	Palveluiden järjestäminen ja saatavuus
	Kirjaaminen ja asiakirjat
	Työntekijöiden toiminta ja yhteistyö
	Muut ja mahdolliset epäkohdat
Syyt ja selvitykset	Eriävä näkemys ja tehty työ
	Resurssit
	Tilanteen ja yhteistyön haasteet
	Muut syyt ja myöntäminen

Koettu epäkohta

Koetun epäkohdan näkökulma ei korostu asiakirjoissa, vaikka koettu epäkohta sisältyykin jokaiseen kanteluun. Epäkohdan kokemuksellinen puoli eli vammaisen henkilön tai hänen puolestaan kantelevan näkemys on kanteluissa yleensä todettuna lyhyesti kantelun alussa sekä paikoin muussa asiakirjan tekstissä. Koetut epäkohdat eivät ilmene asiakirjoissa minämuotoisina kerrottuina kokemuksina, vaan oikeusasiamiehen alkuperäisistä kanteluista kirjaamina selontekoina kanteluiden pääaiheista. Täten koetut epäkohdat eivät ole niinkään kuvailevia vaan toteavia. Olen jakanut koetun epäkohdan kolmeksi teemaksi, joita ovat palveluiden järjestäminen ja laatu, työntekijöiden toiminta sekä kirjaaminen ja tiedonkulku.

Kanteluissa koettiin epäkohtia erityisesti liittyen *palveluiden järjestämiseen*, josta muodostui suurin koetun epäkohdan teema yhdessä palveluiden *laatuun* liittyvien koettujen epäkohtien kanssa. Palveluiden järjestämiseen ja laatuun liittyvät koetut epäkohdat kohdistuivat erityisesti vammaissosiaalityöhön ja sen toimintaan palveluita järjestettäessä (esim. K2, K7 ja K9), mutta myös vammaispalveluiden järjestämistavoista kanneltiin (K3, K4 ja K9). Epäkohtia koettiin ja niistä kanneltiin esimerkiksi silloin, kun myönnetty palvelu keskeytyi (K1) tai keskeytettiin (K9). Tilanteissa koettiin puutteellisena muun muassa se, että keskeytys oli tullut yllättäen eikä tilalle ollut tarjota korvaavaa palvelua tai palveluntuottajaa. Kanteluissa tuotiin epäkohtana esiin myös sitä, että tehdystä päätöksestä ja myönnetystä palvelusta huolimatta palvelu ei toteutunut tai se toteutui vain osittain (esim. K8 ja K10). Kahdessa kantelussa (K2 ja K5) tuotiin lisäksi esiin kokemus, että palveluita järjestettäessä omaisten tai vammaisen henkilön mielipidettä ei ollut kuultu, vaan palveluita järjestettiin työntekijälähtöisesti.

Palveluiden järjestämiseen liittyviä epäkohtia koettiin myös silloin, kun palvelun alkaminen viivästyi (K6 ja K7) tai palvelun käyttöä rajattiin. Palvelun rajaamisen kokemuksesta kertoo kantelu K3, jossa kanneltiin vammaisen henkilön asumisyksikön työntekijöiden estäneet vammaiselle henkilölle myönnetyn henkilökohtaisen avun sunnuntaituntien käytön. Palveluiden järjestämiseen liittyvät koetut epäkohdat liitettiin osassa kanteluissa myös ajallisuuteen ja epäkohdan pitkittymiseen kuten seuraavassa lainauksessa ilmenee:

Kantelija arvosteli A:n kaupungin vammaispalveluiden ja 1.1.2023 alkaen B:n hyvinvointialueen menettelyä kehitysvammaisen tyttärensä tilapäishoidon järjestämistä ja omaishoitajan vapaiden toteutumista koskevassa asiassa.

Kantelijan mukaan lakisääteiset omaishoitajan vapaat ja erityishuollon tilapäishoito eivät olleet toteutuneet sovitulla tavalla yli kahteen vuoteen. Kantelijan mielestä menettely ei ole yhdenvertaista, koska osa perheistä saa palveluja ja osa jää ilman tukea. (K8)

Pitkittyneestä epäkohdasta palveluiden järjestämiseen liittyen kertoo myös kantelu K10, josta oli tullut jo vuonna 2021 vireille aiempi kantelu ja josta oikeusasiamies oli antanut ratkaisun ja moitteita palveluiden järjestämisestä. Edeltävästä oikeusasiamiehen ratkaisusta huolimatta kantelija kertoi uudessa kantelussaan, ettei myönnetty palvelu ole edelleenkään toteutunut täysimääräisesti.

Koetut epäkohdat palveluiden laadussa näyttäytyivät asiakirjoissa melko vähäisinä. Tähän voi vaikuttaa osaltaan myös tekemäni koodaus ja teemojen jäsentely, jolloin osa laatuun liittyvistä epäkohdista sisältyy ensisijaisesti muihin koetun epäkohdan teemoihin. Kantelussa K4 epäkohta palveluiden laadussa kohdistui henkilökohtaisen avun palveluun. Palvelussa koettiin esiintyvän laiminlyöntejä ja kantelija kertoi avustajien vaihtuvan usein, jotka olivat syynä koettuun epäkohtaan. Kantelussa K3 kantelija taas oli tyytymätön vammaisen henkilön asumisyksikköön ja kantelijan mukaan asumisyksikössä ”ei järjestetä yhteistä toimintaa kuin muutaman kerran vuodessa”. Tässä tapauksessa siis koettiin, että palvelun sisältö ei ollut monipuolista ja sen myötä riittävän laadukasta.

Työntekijöiden toimintaan liitetyt koetut epäkohdat kohdistuivat sekä vammaissosiaalityön viranhaltijoiden että vammaispalveluiden työntekijöiden toimintaan. Viranhaltijoiden toiminnasta kanneltiin, kun koettiin, etteivät he olleet ohjanneet ja neuvoneet riittävällä tavalla tai olivat haluttomia selvittämään asioita (K4 ja K5). Yksi kantelu (K4) koski tyytymättömyyttä henkilökohtaisen avun työntekijöihin ja kantelija arvosteli työntekijöiden kieltäytymistä tietyistä työtehtävistä sekä siitä, että työntekijä ei ollut pyynnöstä huolimatta lopettanut tapaamista. Toinen kantelu (K1) taas liittyi henkilökunnan toimintaan tutkimus- ja kuntoutusyksikössä ja kantelija koki henkilökunnan toiminnan puutteiden vaarantaneen vammaisen henkilön henkistä ja fyysistä turvallisuutta. Kantelija oli edeltävästi tehnyt samasta asiasta myös muistutuksen, johon viitattiin myös oikeusasiamiehen asiakirjassa:

Muistutuksen mukaan yksikön henkilökunta suhtautui asiakkaan sormien ja varpaiden kynsien repimiseen liittyvään infektioriskiin välinpitämättömästi. (K1)

Kantelijan mukaan kynsiään repineelle vammaiselle henkilölle piti määrätä tapahtuneen johdosta antibioottikuuri, mikä olisi kantelijan mukaan ollut vältettävissä, jos

henkilökunnan toiminta ei olisi ollut välinpitämätöntä. Samassa kantelussa arvosteltiin myös yksikön työntekijöiden menettelyä, jossa he reagoivat vammaisen henkilön haastavaan käytökseen eristämällä hänet jatkuvasti ja toistuvasti turvahuoneeseen.

Kanteluissa koettiin epäkohtia myös liittyen *kirjaamiseen ja tiedonkulkuun*. Vammaisia henkilöitä koskevia kirjauksia pidettiin puutteellisina (K1) tai tietyistä tapahtumista ja yhteydenotoista ei ollut tehty ollenkaan kirjauksia (K4). Kirjaukset saatettiin kokea myös tarpeettomina ja epäasiallisina (K4). Tiedonkulussa koettiin haasteita, kun jostain tapahtuneesta ei ollut kerrottu kirjallisesti tai suullisesti (K1 ja K2) tai päätökselle ei ollut annettu kirjallisia perusteluja pyynnöistä huolimatta (K5). Yksi kantelu (K4) liittyi myös tietosuojaan. Kantelussa kerrottiin, että kantelijan tietoa olivat lokitietojen perusteella lukeneet tarpeettomasti myös sellaiset työntekijät, jotka eivät olleet tai olivat jo lopettaneet työskentelyn kantelijan kanssa.

Todettu epäkohta

Todetut epäkohdat eli oikeusasiamiehen näkökulma korostuu asiakirjoissa enemmän verrattuna kantelijan näkökulmaan. Tämä on oletettavaa, sillä asiakirjat ovat oikeusasiamiehen tekemiä kirjallisia arvioita ja kannanottoja kanteluihin ja tarkastuksiin. Asiakirjoissa oikeusasiamiehellä on niin sanotusti viimeinen sana asiassa ja tehdyn arvion myötä oikeusasiamies toteaa, onko tapauksessa esiintynyt lainvastaista toimintaa. Kantelutapauksissa lopputulema voi olla osittain tai kokonaan koettua epäkohtaa vahvistava tai kumoava. Koettu ja todettu epäkohta eivät siten aina vastaa toisiaan. Lisäksi oikeusasiamies tuo asiakirjoissa esiin myös sellaisia epäkohtia, joita ei mainita alkuperäisissä kanteluissa, vaan ne ovat nousseet esiin saatujen selvitysten perusteella. Siksi eri näkökulmien teemoissa on myös sisällöllistä vaihtelua. Todetun epäkohdan näkökulma sisältää neljä teemaa, jotka ovat palveluiden järjestäminen ja saatavuus, kirjaaminen ja asiakirjat, työntekijöiden toiminta ja yhteistyö sekä muut ja mahdolliset epäkohdat.

Todetun epäkohdan aiheet painottuvat kahteen isompaan pääteemaan, joista ensimmäinen on *palveluiden järjestäminen ja saatavuus*. Yli puolessa kanteluista todettiin epäkohta palveluita järjestettäessä, millä tarkoitettiin sitä, että vammaiselle henkilölle ei ollut järjestetty vammaissosiaalityöstä tiettyä palvelua, vaikka tarve palvelulle oli todettu (esim. K1 ja K7). Todettu epäkohta saattoi myös liittyä siihen, että myönnetty palvelu ei ole toteutunut täysimääräisesti (esim. K9 ja K10). Ratkaisuissa oikeusasiamies

painottaa hyvinvointialueiden järjestämisvelvollisuutta, mikä tulee ilmi useamman eri lain kautta kuten lain sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä (612/2021), jonka pykälässä 4 todetaan, että ”hyvinvointialueen on suunniteltava ja toteutettava sosiaali- ja terveydenhuolto sisällöltään, laajuudeltaan ja laadultaan sellaisena kuin asiakkaiden tarve edellyttää.” Oikeusasiamiehen arvioissa korostuu asiakkaan oikeus myönnettyyn palveluun ja se, ettei tilanteen tai olosuhteiden haastavuus ole peruste järjestelmävelvollisuuden toteutumattomuudelle, mitä seuraava esimerkki havainnollistaa:

Subjektiviisiin oikeuksiin kuuluvien palvelujen, kuten esimerkiksi palveluasumisen tai henkilökohtaisen avun palvelun myöntäminen ei voi olla riippuvaista siitä, saako yksityinen palveluntuottaja rekrytoitua henkilöstöä järjestääkseen palvelun. Viranomaisen tulee selvittää muiden järjestämistapojen käyttöä, jos palvelun saamisedellytysten on arvioitu täyttyvän, mutta palvelua ei voida toteuttaa tietyllä järjestämistavalla. (K7)

Edellä esitetystä tapauksesta vammaisen henkilön siirtyminen pois osastohoidosta oli pitkittynyt, sillä hänen tarvitsemiaan palveluita ei ollut saatu järjestettyä, mihin vaikutti muun muassa henkilöstön rekrytointihaasteet. Myös kahdessa muussa kantelutapauksessa oikeusasiamies totesi palveluiden järjestämisen pitkittyneen kohtuuttomasti. Toinen näistä liittyi aiemmin mainittuun koetun epäkohdan osiossa esitettyyn sitaattiin ratkaisusta (K8), jossa myönnetyn palvelun täysimääräinen toteutuminen ei ollut järjestynyt yli kahteen vuoteen. Ratkaisussa K6 taas hyvinvointialueen toimijoiden välisen yhteistyön toimimattomuuden vuoksi vammaisen henkilön edunvalvonnan järjestäminen pitkittyi yli vuodella.

Kahdessa tarkastuspöytäkirjassa tuotiin esiin vammaisten henkilöiden tarve tietyille palveluille sekä haasteet palveluiden saatavuudessa. Tarkastuksen T2 yhteydessä selvisi, että hyvinvointialueen vammaisilla henkilöillä on vaikeuksia saada päihde- ja mielenterveyspalveluita. Lisäksi alueen seksuaalineuvonnan ja psykososiaalisen tuen palveluissa oli puutteita. Toisessa tarkastuksessa (T1) taas nousi tarve seksuaalineuvonnan palvelulle, sillä hyvinvointialueella ei ollut tarkastushetkellä omaa seksuaalineuvojaa.

Toinen suurista todetun epäkohdan pääteemoista on *kirjaaminen ja asiakirjat*. Asiakirjoilla tarkoitetaan tässä yhteydessä sosiaalihuollon päätöksiä ja suunnitelmia. Suurimmassa osassa ratkaisuissa ja tarkastuspöytäkirjoissa oli havaittu jokin kirjaamiseen tai asiakirjoihin kohdistuva epäkohta joko vammaissosiaalityössä tai vammaispalveluissa. Todetut epäkohdat liittyen kirjaamiseen koskivat kirjaamisen puutteellisuutta tai virheellisyyttä (esim. T1 ja T3), tarpeettomien kirjausten tekemistä (K4) ja menettelyä,

jossa suullisesti esitettyä hakemusta tai muuta yhteydenottoa ei ollut kirjattu (K1 ja K4). Päätöksissä todettiin olevan epäkohtia, kun vammaiselle henkilölle jo tarjotusta ja kartoitetusta palvelusta tai keskeytyneestä palvelusta ei ollut tehty päätöstä (K1) tai kun hakemuksen käsittelyaika ylitti lainmukaisen käsittelyajan eli päätöksenteko pitkittyi (K7). Yhden tarkastuskäynnin (T1) yhteydessä päätöksien sisällöistä löydettiin myös virheitä. Kyseisiin päätöksiin oli liitetty väärä muutoksenhakuohje tai muutoksenhakuohjeessa oli muuten väärää tai vanhentunutta tietoa.

Edellä mainitussa tarkastuspöytäkirjassa T1 tuotiin myös esiin, että yhden vammaisen henkilön kohdalla tutkimus- ja kuntoutusyksikössä oli tehty rajoitustoimenpidepäätös väärän lain kohdan mukaan. Tapauksessa vammaiselle henkilölle oli tehty rajoitustoimenpidepäätös hygienihaalarin käytöstä lain kehitysvammaisten erityishuollon (519/1977) 42 k §:n perusteella, joka koskee rajoittavien välineiden ja asusteiden käyttöä päivittäisissä toiminnoissa, vaikka oikeusasiamiehen arvioissa hygienihaalarin käyttöä tulisi harkita lain 42 l §:n mukaan, joka koskee rajoittavien välineiden tai asusteiden käyttöä vakavissa vaaratilanteissa. Rajoitustoimenpiteen käytön arviointi ja päätöksenteko oikean lain kohdan mukaan on tärkeää, sillä kaikkiin rajoitustoimenpiteisiin ei vaadita kirjallista päätöstä ja niissä, joissa kirjallinen päätös vaaditaan, vaihtelee rajoitustoimenpiteen päätöksentekijä ja päätöksen voimassaoloaika. Esimerkiksi jos lain kehitysvammaisten erityishuollosta (519/1977) 42 k §:n pykälän mukainen rajoittavien esineiden ja asusteiden käytön tarve päivittäisissä toiminnoissa on toistuvaa, voi toimintayksikön johtaja tehdä asiasta päätöksen enintään puoleksi vuodeksi. Jos taas lain 42 l §:n mukainen rajoittavien välineiden ja asusteiden käytön tarve vakavissa vaaratilanteissa on toistuvaa, voi toimintayksikön johtaja tehdä asiasta päätöksen enintään seitsemän päivän ajaksi, jonka jälkeen toistuvasta käytöstä tekee päätöksen enintään 30 päivän ajaksi virkasuhteessa oleva yksikönjohtaja, lääkäri tai sosiaalityöntekijä. (Sosiaali- ja terveysministeriö, päiväämätön, s. 3–4.)

Suunnitelmissa esiintyvät epäkohdat kohdistuivat suurimmaksi osaksi vammaissosiaalityössä laadittaviin asiakassuunnitelmiin (esim. K3 ja K7), mutta myös tarkastusten yhteydessä tarkastettuihin omaavaltasuunnitelmiin (esim. T3) ja yhdessä tapauksessa (K1) asumispalveluissa laadittuun suunnitelmaan itsenäisen suoriutumisen ja itsemääräämisoikeuden tukemiseksi (IMO-suunnitelma). Todetut epäkohdat liittyivät siihen, että suunnitelmat olivat puutteellisia, virheellisiä, niitä ei ollut päivitetty tai ne puuttuivat kokonaan. Yhden tarkastuksen (T3) jälkeen oikeusasiamies oli pyytänyt kolmen

vammaisen henkilön asiakasasiakirjat tarkastettavaksi. Vaikka kaikilla kolmella vammaisella henkilöllä oli ajantasainen asumispalveluiden toteuttamissuunnitelma, oli muiden asiakirjojen osalta laajasti puutteita:

Saaduista asiakirjoista ilmeni kuitenkin, että yhden asukkaan palvelusuunnitelma (asiakassuunnitelma) oli päivitetty viimeksi kaksi vuotta sitten, toisen suunnitelma oli neljä vuotta vanha ja kolmannella ei ollut laadittu tai toimitettu palvelusuunnitelmaa lainkaan. Erityishuolto-ohjelma toimitettiin vain yhden asukkaan kohdalla, ja se sisälsi vanhentunutta tietoa asiakkaan palveluista. (T3)

Työntekijöiden toiminta ja yhteistyö näyttäytyy oikeusasiamiehen asiakirjoissa edeltäviä teemoja pienempänä kokonaisuutena. Se, ettei oikeusasiamies korosta työntekijöiden toimintaa asiakirjoissaan voi johtua siitä, että oikeusasiamies ei esimerkiksi arvioi vammaisille henkilöille järjestetyn palvelun sopivuutta tai riittävyttä, vaan arvion kohteena on asiaan liittyvä menettely ja sen lainmukaisuus, kuten eräissä asiakirjoissakin mainitaan (esim. K1). Yhdessä ratkaisussa (K4) todettiin kuitenkin yleisellä tasolla yksittäistä työntekijää korostamatta, että hyvinvointikuntayhtymä ei ollut ohjannut kantelijaa lain edellyttämällä tavalla. Todetut yhteistyön puutteet käyvät ilmi ratkaisussa K6 ja tarkastuspöytäkirjassa T4. Ratkaisu liittyi edunvalvonnan aloittamiseen vammaiselle henkilölle, mikä oli pitkittynyt puuttuvan lausunnon takia yli vuodella. Oikeusasiamies totesi ratkaisussa, että asian etenemistä olisi voinut edistää sosiaali- ja terveydenhuollon yhteistyöllä, minkä puute aiheutti tapauksessa sekavuutta vastuunjaossa. Tarkastuksessa taas oli kyse laitossäänestämisestä, jossa tiedonkulun ja yhteistyön puutteet yksiköiden ja vaalitoimikuntien välillä vaikuttivat muun muassa siihen, että yksiköiden henkilökunta ei ollut tietoinen äänestykseen liittyvistä käytännöistä.

Muut epäkohdat koostuivat sellaisista yksittäisistä tai harvoin toistuvista teemoista, jotka eivät soveltuneet muiden teemojen alle. Esimerkkinä tällaisesta oli yhden tarkastuksen (T2) yhteydessä keskustelussa esiin noussut epäkohta siitä, että kaikki työntekijät eivät olleet saaneet koulutusta itsemääräämisoikeuteen liittyen sekä kahdessa asiakirjassa (K1 ja T1) tutkimus- ja kuntoutusyksiköissä esiintyneet vammaisten henkilöiden yksityisyyteen liittyvät epäkohdat. Tarkastuksessa T1 pidettiin puutteena sitä, että asiakashuoneiden yhteydessä vammaisilla henkilöillä ei ollut omia wc- ja suihkutiloja. Ratkaisun K1 selvityksessä taas oli ilmennyt, että hoitojakson aikana vammaisen henkilön huoneessa oli ollut käytössä kameravalvonta, josta oikeusasiamies totesi seuraavaa:

[– –] kehitysvammaisten erityishuollosta annetussa laissa ei ole säädetty rajoitustoimenpiteestä, jonka perusteella voitaisiin päättää kehitysvammaisen henkilökohtaisessa käytössä olevan huoneen kameravalvonnasta. (K1)

Mahdollisilla epäkohdilla viitaan sellaisiin asiakirjoissa esitettyihin tilanteisiin ja annettuihin selvityksiin, joiden perusteella oikeusasiamies ei voi varmuudella todeta tapahtuneen epäkohtaa. Näissä tapauksissa epäkohta on mahdollinen, mutta se jää epäselväksi. Tämä on asiakirjojen perusteella yleistä ja mahdollisia epäkohtia nostettiin esiin puolessa tapauksista (esim. T3, K3 ja K7). Suurimassa osassa tapauksista oikeusasiamies totesi, että annettu selvitys oli epäselvä tai siinä ei käynyt ilmi tarvittavat tiedot epäkohdan todentamiseen. Tilanteet liittyivät esimerkiksi siihen, että selvityksissä ei käynyt ilmi, oliko vammaisen henkilön mielipidettä kuultu (K3 ja K4), oliko tilanteessa toteutunut riittävä ohjaus, arvio tai vaihtoehtojen selvitys (esim. K2 ja K7) tai miksi jotain asiaa ei ollut kirjattu (K1). Koettu epäkohta ja oikeusasiamiehen saama selvitys saattoivat myös olla ristiriidassa keskenään (K2). Oikeusasiamies toteaa ratkaisussaan K2, että ”kirjallisessa kantelumenettelyssä ei oikeusasiamiehen käytettävissä olevin keinoin ole mahdollista saada enempää selvitystä käydyistä keskusteluista ja siitä, miten asiat on keskustelussa esitetty.” Työntekijöiden ja asiakkaiden välisiä keskusteluja on vaikea todentaa jälkikäteen oikeusasiamiehen arviossa, mikä korostaa kirjaamisen merkitystä epäkohtia todennettaessa.

Syyt ja selvitykset

Asiakirjat sisältävät myös kantelun tai tarkastuksen kohteen näkökulman ja selvityksen tapahtuneelle. Kohteena oleva vammaissosiaalityö tai vammaispalvelu antaa koetuille epäkohdille syitä ja selvityksiä sekä tarkempaa tilanteen kuvausta, joiden perusteella oikeusasiamies arvioi menettelyn lainmukaisuutta. Syyt ja selvitykset on jaettu neljään eri teemaan, joita ovat eriävä näkemys ja tehty työ, resurssit, tilanteen ja yhteistyön haasteet sekä muut syyt ja myöntäminen.

Eriävällä näkemyksellä viitataan koetun epäkohdan eli kantelijan näkökulman ja kantelun kohteen näkökulman väliseen ristiriitaan. Kantelun kohteen kanta näissä tilanteissa on se, että koettu epäkohta ei vastaa tapahtunutta ja kantelun kohde on menetellyt oikein esimerkiksi järjestämällä asiaan liittyen palaverin tai tekemällä hakemukseen päätöksen (esim. K2 ja K4). Esimerkiksi ratkaisussa K2 kantelija koki, ettei vammaisen henkilön päätökseen erityishuolto-ohjelmasta tehdystä lisäyksestä ollut kerrottu. Saadun selvityksen mukaan vammaissosiaalityö oli kuitenkin järjestänyt aiheeseen liittyen palaverin ja päätös

oli lähetetty postissa. *Tehtyä työtä* todennettiin selvityksissä lisäksi tehdyillä kirjauksilla (K2) sekä palveluiden kartoittamisella ja järjestämisellä (K1 ja K7). Kantelun kohteen toiminnan oikeellisuutta perusteltiin myös vetoamalla lainsäädäntöön kuten kantelutapauksessa K5, jossa kanneltiin sähköpostiviestinnän epäselvyyksistä. Tapauksen selvityksessä vedottiin tietosuojakysymyksiin perusteena sille, ettei kantelun kohde voinut sähköpostitse ilmoittaa perusteluita tehdyille päätökselle.

Kanteluiden ja tarkastusten kohteiden näkökulmasta isona epäkohtia selittävänä tekijänä pidettiin *resurssija* eli työntekijöiden tai palveluiden saatavuudesta johtuvia puutteita, jotka tulivat esille kuudessa asiakirjassa. Selvityksissä kerrottiin, että myönnetystä palvelusta ja palveluiden kartoituksesta huolimatta palveluntuottajaa ei ollut löytynyt (esim. K1 ja K8). Tämä oli viivästyttänyt palvelun järjestämisestä ja ollut syynä koettuun ja todettuun epäkohtaan. Palveluiden järjestämisessä kerrottiin olevan haasteita erityisesti vaativaa hoitoa tarvitsevien vammaisten henkilöiden osalta ja ongelmaa kuvattiin laajaksi:

Selvityksen mukaan vaativan tuen yksikkömuotoisen lyhytaikaisen hoidon paikkatilanne oli huono koko pääkaupunkiseudulla, mikä aiheutti vaikeuksia järjestää palveluja asiakkaalle kodin ulkopuolella. (K9)

Selvityksissä tuotiin myös esiin henkilöstöön liittyvä resurssipula, jolloin palveluntuottajia löytyisi, mutta henkilöstöpulan vuoksi he eivät voineet tarjota palvelua (esim. K7 ja K8). Ratkaisussa K8 henkilöstöresurssipulan nähtiin pahenevan koronapandemian aikana ja sen jälkeen. Henkilöstöresurssien haasteet liittyivät myös palveluiden järjestämisen lisäksi vammaissosiaalityön ja sen osa-alueiden toimivuuteen. Tarkastuksessa T3 tuotiin esiin lääkäripula, mikä oli vaikuttanut siihen, ettei vaativan moniammatillisen tuen asiantuntijaryhmä ollut voinut kokoontua. Ratkaisun K10 selvityksessä taas todettiin, että ”perheen asioissa työskentelevien työntekijöiden ja esimiesten suuri vaihtuvuus niin järjestämisen kuin palveluntuotannon puolella oli haastanut ja haastaa palveluntuotannon varmuutta.”

Syitä epäkohdille perusteltiin myös *tilanteen ja yhteistyön haasteilla*, joita tuotiin esiin lähes kaikissa kantelutapauksissa ja joiden nähtiin vaikuttavan erityisesti palveluiden järjestämisen viivästyymiseen. Tilanteen haasteellisuus paikannettiin lähinnä vammaisen henkilön haastavaan käytökseen tai vaativaan hoidon tarpeeseen (esim. K8 ja K9), minkä takia soveltuvaa palvelua oli vaikea löytää tai se jouduttiin keskeyttämään. Yhdessä asiakirjassa (K10) esitettiin mahdolliseksi seuraavaksi toimenpiteeksi vammaisen henkilön perheenjäsenille tarjottavaa palvelutarpeenarviota, jolloin tilanteen haastavuus

paikannettiin koko perheeseen liittyväksi. Palveluiden järjestämiseen liittyviä epäkohtia selitettiin myös eri toimijoiden välisen yhteistyön haasteena, jota seuraava lainaus havainnollistaa:

Asiakas on ollut vammaispalvelun asiakkuudessa, ja on konsultoitu työikäisten palveluja ja myöhemmin on aloitettu kotihoidon asiakkuus. Kokonaistilanne ja asian seuraaminen on jäänyt vaillinaiseksi, mikä tehtävä kuuluu sosiaalihuollon osalta asiakkaan omatyöntekijälle. (K6)

Vammaisten henkilöiden mahdolliset moninaiset tuen tarpeet voivat edellyttää useita asiakkuuksia sosiaali- ja terveydenhuollossa, jolloin työn ja vastuun jakaminen on oleellisessa asemassa palveluiden järjestymisessä. Epäkohtia selitettiin myös yhteistyön haasteilla tai puutteella työntekijöiden ja vammaisen henkilön tai hänen puolestaan asioivan välillä (esim. K3 ja K10), mikä osaltaan viivästytti palveluiden järjestämistä tai aiheutti epäselvyyttä vastuunjaossa. Lisäksi selvityksissä nostettiin esille vammaisten henkilöiden tai puolesta asioivien toiminta palveluiden järjestämiseen vaikuttavana tekijänä. Näissä tapauksissa palveluita oli tarjottu, mutta niistä oli kieltäydytty (K8) tai sovitulle tapaamiselle ei saavuttu (K6).

Muut syyt olivat sellaisia yksittäisiä syitä, joilla epäkohtia selitettiin, mutta jotka eivät liittyneet muihin pääteemoihin. Tällaisia oli esimerkiksi yhdessä ratkaisussa (K1) kantelun kohteen toteamus keinottomuudesta tilanteessa, jossa vammaisen henkilön itselleen haitallista käytöstä ei voi estää lainmukaisin keinoin. Toisessa ratkaisussa (K4) todettiin työntekijöiden tietämättömyyden aiheuttaneen epäkohdan, jossa asiakaskirjaukset olivat osittain tarpeettomia. *Myöntämisellä* viitataan taas tilanteisiin, joissa kantelun kohde myönsi epäkohdan tapahtuneen esimerkiksi tilanteissa, joissa palveluiden järjestäminen tai päätöksenteko oli viivästynyt kohtuuttomasti (K7 ja K8).

Yhteenvedo epäkohdista

Eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjojen perusteella vammaispalveluissa esiintyy epäkohtia, joilla on haitallisia vaikutuksia vammaisten henkilöiden elämään. Epäkohtia voidaan tarkastella eri näkökulmista (koettu ja todettu epäkohta), jolloin niiden sisällöissä painottuvat erilaiset teemat. Yhteisenä teemana koetun ja todetun epäkohdan näkökulmissa painottuvat erityisesti palveluiden järjestämiseen liittyvät epäkohdat ja erilaiset, esimerkiksi kirjaamiseen liittyvät, menettelyvirheet. Lisäksi kolmas näkökulma (syyt ja selvitykset) tuo esiin niitä tekijöitä, jotka ovat vaikuttaneet epäkohtien syntyyn. Näistä tekijöistä suurimmiksi nousivat resurssit ja haastavat tilanteet.

Epäkohdista on tärkeää huomioida, että koettu ja todettu epäkohta eivät aina vastaa toisiaan. Vaikka kantelija olisi kokenut ja kannellut lainvastaisesta toiminnasta, mikä on tuotu tuloksissa koettuna epäkohtana esiin, ei tapauksessa ole välttämättä oikeusasiamiehen arvion mukaan tapahtunut lainvastaista toimintaa tai lainvastainen toiminta kohdistuu arvion mukaan vaan osaan kanteluissa esitettyihin asioihin. Tästä on esimerkkinä ratkaisu K5, jossa oikeusasiamies toteaa, että vammaisen henkilön erityishuolto-ohjelma olisi pitänyt päivittää heti palveluiden muuttuessa, mutta selvityksen perusteella oikeusasiamies ei ollut ”muutoin havainnut virheellistä menettelyä kantelijan lapsen palvelujen järjestämisessä tai sitä koskevassa päätöksenteossa.” Se, että tietyssä kantelutapauksessa ei ole arvion mukaan tapahtunut lainvastaista toimintaa ei kumoa epäkohdan kokemuksellista ulottuvuutta ja siksi tuloksissa ei ole tarkemmin eritelty, mitkä koetut epäkohdat ovat olleet oikeudellisen arvion perusteella niin sanotusti oikeita epäkohtia.

Epäkohdat vammaispalveluissa kertovat vammaispalveluissa tapahtuvasta lainvastaisesta toiminnasta ja hyvän hallinnon vastaisesta menettelystä. Kun näitä epäkohtia paikannetaan kansallisen lainsäädännön lisäksi Vammaissopimuksen (27/2016) artikloihin ja kansalaisuuden elementteihin, kertovat epäkohdat myös laajemmin vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumisesta. Tätä tarkastelen tarkemmin seuraavissa alaluvuissa.

5.2 Sosiaaliset, kansalais- ja poliittiset oikeudet

Tarkasteltaessa eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjoissa esiintyviä, vammaispalveluissa tapahtuvia, epäkohtia ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden näkökulmasta, voidaan jokainen yksittäinen epäkohta paikantaa tiettyyn vammaissopimuksen artiklaan ja kansalaisuuden elementtiin. Tässä luvussa avaen tekemääni analyysia Suomen perustuslain (731/1999) perusoikeuksien, vammaissopimuksen (27/2016) artiklojen ja kansalaisuuden elementtien yhteyksistä ja miten vammaispalveluissa esiintyvät epäkohdat kertovat sosiaalisten, kansalais- ja poliittisten oikeuksien toteutumisesta.

Sosiaaliset oikeudet

Marshallin (1992) mukaan kansalaisuuden sosiaalinen elementti koostuu sosiaalisista oikeuksista, jotka Waldschmidt ja Sépulchre (2019) yhdistävät vammaissopimuksen

(27/2016) 28. artiklaan. Artikla käsittelee vammaisen henkilön oikeutta riittävään elintasoon ja sosiaaliturvaan, joita sopimusosapuolet ovat velvollisia turvaamaan ja edistämään ilman syrjintää (Vammaissopimus, 27/2016). Vaikka eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjoissa ei ole viitattu suoraan 28. artiklaan, liittyvät kaikki asiakirjat ja niissä ilmenneet epäkohdat jollain tasolla kyseiseen artiklaan, sillä ne kaikki käsittelevät vammaispalveluita, jotka ovat sosiaalipalveluina osa Suomen sosiaaliturvaa. Sosiaaliturvan sisällä tapahtuvat epäkohdat kuitenkin ilmentävät sosiaalisten oikeuksien lisäksi myös kansalais- ja poliittisia oikeuksia. Tässä mielessä tulosten jaottelu sosiaaliin, kansalais- ja poliittisiin oikeuksiin ei ole tarkkarajainen.

Paikansin sosiaaliin oikeuksiin ja vammaissopimuksen (27/2016) 28. artiklaan liittyväksi Suomen perustuslain (731/1999) turvaamaksi perusoikeudeksi lain 19 §:n, joka koskee oikeutta sosiaaliturvaan. Pykälällä turvataan jokaiselle ihmisarvoinen elämä ja se velvoittaa julkista valtaa takaamaan jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut (mt.). Oikeutta sosiaaliturvaan ja julkisen vallan velvoitteita konkretisoidaan myös muulla kansallisella lainsäädännöllä, joihin myös oikeusasiamies asiakirjoissaan viittaa. Näitä ovat esimerkiksi laki sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä (612/2021), jonka 8 § velvoittaa hyvinvointialueita järjestämään palvelut kaikissa tilanteissa palvelutarpeen mukaisesti ja laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000), jonka 4 §:ssä säädetään asiakkaan oikeudesta laadultaan hyvään sosiaalihuoltoon. Oikeudesta laadukkaaseen sosiaalihuoltoon säädetään myös sosiaalihuoltolain (1301/2014) 30 §:ssä. Kun asiakirjoissa ilmenneet epäkohdat ovat liittyneet näihin oikeudellisiin teemoihin joko oikeusasiamiehen suorien lakiviittausten tai asian kuvailun perusteella, olen analyysissäni katsonut epäkohtien liittyvä sosiaaliin oikeuksiin.

Edellisessä alaluvussa mainituista vammaispalveluissa esiintyvistä epäkohdista erityisesti palveluiden järjestämisen, laadun ja saatavuuden epäkohdat (esim. K1 ja K7) liittyvät kansalaisuuden sosiaaliseen elementtiin sekä sosiaaliturvaoikeuteen. Myös resurssien puute (esim. K8 ja K9), joilla epäkohtia perusteltiin, paikantuu sosiaaliin oikeuksiin ja palveluiden riittävyteen. Palveluihin liittyvät teemat toistuivat epäkohtien näkökulmissa eniten, minkä perusteella asiakirjat kertovat erityisesti sosiaalisten oikeuksien toteutumisen puutteista. Sosiaalisten oikeuksien näkökulmasta vammaisten henkilöiden ihmisoikeudet ja kansalaisuus eivät toteudu esimerkiksi silloin, kun myönnetty palvelu ei toteudu tai se toteutuu vain osittain (esim. K8 ja K10), palvelun aloitus viivästyy (esim. K6 ja K7) tai jos tiettyä palvelumuotoa ei ylipäättään ole saatavilla (esim. T1). Näitä epäkohtia

on tarkemmin eritelty ja avattu edellisessä alaluvussa. Seuraavassa lainauksessa on kannanotto tarkastuksen yhteydessä esiin tulleeseen epäkohtaan siitä, että vammaisilla henkilöillä on vaikeuksia saada tiettyjä palveluita:

Apulaisoikeusasiamies korostaa yleisesti vammaisten henkilöiden perustuslaissa säädettyä yhdenvertaista oikeutta riittäviin sosiaali- ja terveyspalveluihin ja YK:n vammaissopimuksessa turvattua oikeutta saada saman laajuiset, -laatuiset ja -tasoiset terveydenhuoltopalvelut kuin muutkin, myös seksuaali- ja lisääntymisterveyden alalla. (T2)

Oikeusasiamies tuo asiakirjoissa esiin, että hyvinvointialueiden tulee täyttää palveluiden järjestämisvelvollisuus ja järjestää asiakkaille palvelut tehdyn päätöksen mukaisesti. Yhdessä ratkaisussa (K1), jossa todettiin epäkohta palveluiden järjestämisessä, oikeusasiamies totesi, että menettely on saattanut vaarantaa asiakkaan oikeuksien täysimääräisen toteutumisen. Toisen ratkaisun (K8) perusteella sosiaalisten oikeuksien toteutuminen näyttäytyi erityisen haastavalta niiden vammaisten henkilöiden osalta, jotka tarvitsivat vaativampia vammaispalveluita, sillä vaikka kyseisiä palveluita oli tarjolla, ei niissä ollut riittävästi henkilökuntaa eikä palveluita voitu siten tarjota. Asiakirjoissa kuitenkin painottuu se, että vammaisen henkilön tilanteen, olosuhteiden tai resurssien puute, joihin syissä ja selvityksissä usein vedottiin (esim. K8 ja K9), eivät voi olla esteenä palveluiden toteutumiselle kuten seuraavassa lainauksessa käy ilmi:

Olen useissa ratkaisuisiani painottanut, että myös vaikeimmin autettavissa olevilla henkilöillä on yhdenvertainen oikeus perustuslain mukaiseen ihmisarvoiseen kohteluun, välttämättömään huolenpitoon sekä riittäviin sosiaali- ja terveyspalveluihin. (K6)

Edellä esitetty tapaus koski sosiaalipalveluiden yhteistyön haasteita, jotka pitkittivät vammaisen henkilön edunvalvontapalvelun saamista. Tapauksessa sosiaalipalveluissa tapahtunut virheellinen menettely esti vammaisen henkilön muiden oikeuksien toteutumisen ja oikeusasiamies katsoi menettelyn heikentäneen vammaisen henkilön taloudellista asemaa ja elämänlaatua. Tapaus on yhteneväinen Klintonin ym. (2024) tutkimuksen kanssa, jonka mukaan palveluiden välisessä yhteistyössä esiintyvät puutteet vaikuttavat vammaisten henkilöiden oikeuksien toteutumista. Palveluiden järjestämiseen ja resursseihin liittyvät epäkohdat vammaispalveluissa kertovat, etteivät vammaisten henkilöiden sosiaaliset oikeudet ihmisoikeuksina ja kansalaisuuden osa-alueena toteudu täysimääräisesti vammaispalveluissa, vaikka vammaissopimus (27/2016) kansainvälisenä ihmisoikeussopimuksena ja kansallinen lainsäädäntö edellyttävät kaikille vammaisille henkilöille välttämättömät palvelut.

Kansalaisyhteisöt

Kansalaisyhteisöt muodostuvat Marshallin (1992) mukaan yksilön vapausoikeuksista ja yhdenvertaisuudesta lain edessä, jotka Waldschmidt ja Sépulchre (2019) liittävät vammaissopimuksen (27/2016) artiklaan 12, jossa s  adett  n yhdenvertaisuudesta lain edessä. Artiklan mukaan sopimuspuolet tunnustavat vammaiset henkilöt oikeudellisesti kelpoisina yhdenvertaisesti muiden kanssa (mt.). Tulkitsin Suomen perustuslaista (731/1999) yhdenvertaisuuden lain edessä vastaavan pykälä 21, jossa s  adett  n oikeudesta oikeusturvaan. Pykälässä s  adett  n oikeudesta saada asia käsittelyksi asianmukaisesti sekä oikeudesta saada perusteltu p  t  s ja hakea p  t  kseen muutosta (mt.). P  t  soikeudesta s  adett  n myös kansallisessa lains  ad  nn  ss  ; esimerkiksi sosiaalihuoltolain (1301/2014) 45   :ssä, jonka mukaan ”asiakkaalla on oikeus saada kirjallinen p  t  s sosiaalipalvelujen järjestämisestä.”

Laajentaen Waldschmidtin ja Sépulchren (2019) tulkintaa, sis  lsin analyysissani kansalaisyhteis  isiin myös muita vammaissopimuksessa (27/2016) s  adetytj   vapausoikeuksia, jotka esiintyvät eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjoissa ja yhdistin nämä oikeudet niitä vastaaviin perusoikeuksiin. Vammaissopimuksen (27/2016) artikla 14 koskee vammaisen henkilön oikeutta henkilökohtaiseen vapauteen ja turvallisuuteen sekä vapautta mielivaltaisesta vapaudenriistosta, jolloin mahdollinen vapaudenriisto tapahtuu vain lakiin perustuen. Artiklassa 15 taas turvataan vammaisen henkilön vapaus kidutuksesta, julmasta, epäinhimillisestä tai halventavasta kohtelusta ja artiklalla 17 turvataan henkilön koskemattomuuden suojeleminen. Tulkitsin artikloiden 14, 15 ja 17 liittyvän Suomen perustuslain (731/1999) pykälän 7, jolla turvataan jokaisen oikeus elämän, henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Vammaissopimuksen (27/2016) artikla 18 käsittelee liikkumisen ja kansalaisuuden vapautta ja 20. artikla henkilökohtaista liikkumista eli vammaisen henkilön oikeutta mahdollisimman itsenäiseen liikkumiseen sekä sen turvaamista, jotka yhdistin Suomen perustuslain (731/1999) 9   :n liikkumisvapauteen. Viimeisenä yhdistin vammaissopimuksen artiklan 22, yksityisyyden kunnioittaminen, Suomen perustuslain (731/1999) 10   :n yksityiselämän suojaan, jotka molemmat koskevat yksityiselämän lisäksi myös kotirauhaa.

Kansalaisyhteisöt näyttäytyivät asiakirjoissa sosiaalisten oikeuksien rinnalla toisena suurena, mutta sosiaalisia oikeuksia monitahoisempana ja useampia eri vammaissopimuksen (27/2016) artiklojen oikeuksia sisältävänä kokonaisuutena. Epäkohtien teemoista erityisesti kirjaamiseen ja asiakirjoihin liittyvät epäkohdat (esim. K4

ja K5) paikantuvat kansalaisoikeuksiin, mutta myös kansalaisoikeuksiin kuuluvia vapausoikeuksia ja niiden toteutumattomuutta esiintyi asiakirjoissa (esim. K1 ja T1). Oikeusasiamies viittasi asiakirjoissa usein Suomen perustuslain 21 §:n, jolloin todettu epäkohta liittyi päätöksentekoon tai muiden asiakasasiakirjojen puutteellisuuteen. Vammaisten henkilöiden kansalaisoikeudet ihmisoikeuksina ja kansalaisuuden osa-alueena eivät toteutuneet esimerkiksi silloin, kun hakemuksen käsittely ja päätöksenteko oli viivästynyt (K7), palvelun keskeytymisestä ei ollut tehty päätöstä (K1), asiakassuunnitelma puuttui (T3), kirjaukset olivat puutteelliset (esim. T1 ja T3) tai kun päätöksissä oli virheitä (T1). Näiden epäkohtien sisällöistä olen kertonut tarkemmin alaluvussa 5.1.

Oikeusasiamies korostaa asiakirjoissa kirjaamisen, päätöksenteon ja asiakassuunnitelmien tärkeyttä vammaisen henkilön oikeusturvan toteutumisen kannalta. Esimerkiksi ratkaisussa K7 kiinnitetään huomioita päätöksentekoon ilman aiheetonta viivytystä erityisesti tilanteissa, joissa päätös on kielteinen, jotta vammaisella henkilöllä olisi mahdollisuus oikeusturvakeinona hakea päätökseen muutosta. Yhden tarkastuksen (T1) yhteydessä taas mainitaan huolellisen kirjaamisen merkitys erityisesti itsemääräämisoikeuden rajoittamista koskevissa asioissa. Kirjaamisen merkityksestä kertoo myös seuraava lainaus:

Korostan, että asianmukainen kirjaaminen on edellytys sille, että perusoikeuksien kuten ihmisarvoisen kohtelun, henkilökohtaisen vapauden, koskemattomuuden ja turvallisuuden turvaamisesta voidaan jälkikäteen varmistua. Asiakkaan ja myös työntekijän oikeusturvan kannalta yksityiskohtaiset kirjaukset ovat tärkeitä, jotta rajoitustoimenpiteiden lainmukaisuus voidaan jälkikäteen saattaa muutoksenhakuna tai kanteluna arvioitavaksi. (K1)

Sitaatista käy ilmi, että pienikin epäkohta vammaispalveluissa, kuten puutteellinen kirjaaminen, on laajemmin yhteydessä perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen ja sen myötä myös kansalaisoikeuksien toteutumiseen. Lainmukaisella toiminnalla turvataan vammaisen henkilön lisäksi myös työntekijöiden oikeuksia. Kirjaamiseen liittyvät epäkohdat ovat yhteydessä oikeusturvan lisäksi muihin oikeuksiin kuten sitaatissa mainittuun henkilökohtaiseen vapauteen ja turvallisuuteen (Suomen perustuslaki 731/1999, 7 §; Vammaissopimus 27/2016, artikla 14). Oikeus henkilön vapauteen ja turvallisuuteen tuli asiakirjoissa esiin myös, kun oikeusasiamies otti kantaa laitospalveluiden toteuttamiseen (T1) ja työntekijöiden toimintaan (T3). Laitospalveluiden

tulisi mahdollistaa vammaisille henkilöille turvallisen ympäristön, jonka toteutuminen ei ole aina yksiselitteistä ja saattaa vaatia työntekijöiltä erityisosaamista ja harkintaa:

Viranomaisella ja julkista tehtävää hoitavalla toimijalla on velvollisuus arvioida yksilöllisesti eri oikeuksien välisiä suhteita ja etusijajärjestystä. Esimerkiksi seurustelusuhteisiin liittyvissä tilanteissa huomioon on otettava toisaalta henkilön oikeus ihmissuhteisiin, seurusteluun ja seksuaalisuuteen, toisaalta oikeus koskemattomuuteen ja turvallisuuteen. (T3)

Kun vammaispalveluissa toteutetaan kehitysvammaisten erityishuollon (laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977) piiriin kuuluvien vammaisten henkilöiden erityishuollon mukaisia palveluita, kuuluu tiettyihin palveluihin, kuten asumispalveluihin, turvallisuuden arvioinnin lisäksi myös itsemääräämisoikeuden rajoittamisen ulottuvuus. Kuten vammaissopimuksen (27/2016) artiklassa 14 todetaan, vammaisuus ei itsessään oikeuta vapaudenriistoon ja vapaudenriiston tulee perustua lakiin. Vapaudenriistolla viitataan tässä yhteydessä esimerkiksi vammaisen henkilön liikkumisen rajoittamiseen tai eristämiseen (Kuosma, 2018, s. 54). Erityishuollon piirissä oleviin vammaisiin henkilöihin voidaan kohdistaa rajoitustoimenpiteitä muun muassa silloin, kun henkilö ei kykene tekemään itseään koskevia ratkaisuja ja ymmärtämään käyttäytymisensä seurauksia, rajoitustoimenpiteen käyttäminen on henkilön terveyden ja turvallisuuden takia välttämätön eivätkä muut keinot ole riittäviä (Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977, 42 d §). Esimerkki rajoitustoimenpidepäätöksestä on valvotun liikkumisen päätös (Laki kehitysvammaisten erityishuollosta, 42 m §), jonka tarpeellisuutta tulee arvioida tarkastuksen T1 kaltaisissa tilanteissa, jossa erityishuollossa oleva vammaisen henkilö ei pysty omatoimisesti ja turvallisesti liikkumaan ulkona eikä siksi pääse aina halutessaan ulos. Tässä yhteydessä oikeus turvallisuuteen liittyy myös liikkumisvapauden oikeuteen. Oikeusasiamies on korostanut tarkastuksen T3 yhteydessä, että vammaisen henkilön liikkumista ei voida rajoittaa tai valvoa ilman arviointia ja päätöksentekoa.

Vammaisten henkilöiden kohdalla kansalaisyhteiskunnan kokonaisuuteen sisältyvät eri oikeudet vaikuttavat vahvasti toisiinsa, jolloin yksittäinen epäkohta palveluissa vaikuttaa lumipalloefektin tavoin muihin oikeuksiin. Esimerkiksi kantelussa K10 tuotiin esiin, että puutteet palvelun (henkilökohtaisen avun) toteutumisessa haittasivat vammaisen henkilön opiskelua, ja harrastamista. Tapauksessa epäkohta palveluiden järjestämisessä siis vaikutti siihen, että vammaisen henkilö ei voinut toteuttaa palvelun avulla liikkumisen vapauttaan, jolloin hänen oikeutensa koulutukseen (Vammaissopimus 27/2016, artikla 24) ja vapaa-ajan toimintaan (Vammaissopimus 27/2016, artikla 30) eivät myöskään toteutuneet.

Yksityiselämän suojaan liittyvät epäkohdat koskivat asiakirjoissa tietosuojaa, kotikäynnin toteuttamista ja asumispalveluita. Kantelussa K4 kantelija toi esiin epäkohdan, jossa hänen asiakastietojaan olivat lukeneet työntekijät, jotka eivät hänen kanssaan työskennelleet. Lisäksi samassa asiakirjassa oikeusasiamies katsoi, että Suomen perustuslain (731/1999) 10 §:n turvaaman kotirauhan piirissä tehty tapaaminen tulisi keskeyttää pyydettyä, mitä ei kantelun mukaan ollut tapahtunut. Asumispalveluissa vammaisten henkilöiden yksityisyyden suojassa ilmeni epäkohtia, kun vammaisen henkilön henkilökohtaista huonetta valvottiin kameravalvonnan avulla (K1) ja kun yksikössä ei ollut henkilökohtaisten huoneiden yhteydessä omia wc- ja suihkutiloja (T1). Edellä esitetyn perusteella voidaan sanoa, että vammaisten henkilöiden kansalaisyhteiskunnan oikeuksien toteutuminen vammaispalveluissa on puutteellista ja epäkohdat liittyvät niin oikeusturvan kuin vapausoikeuksien toteutumiseen.

Poliittiset oikeudet

Marshallin (1992) mukaan kansalaisuuden poliittinen elementti eli poliittiset oikeudet tarkoittavat muun muassa oikeutta osallistua poliittiseen päätöksentekoon, jonka Waldschmidt ja Sépulchre (2019) yhdistävät vammaissopimuksen (27/2016) artiklaan 29, joka koskee vammaisen henkilön osallistumista poliittiseen ja julkiseen elämään. Artiklaan sisältyy oikeus äänestää ja tulla valituksi sekä äänestysmenettelyjen saavutettavuus (mt.). Paikansin tämän kansalaisuuden elementin ja vammaissopimuksen (27/2016) artiklan liittyvän Suomen perustuslain (731/1999) pykälään 14, jossa säädetään vaali- ja osallistumisoikeuksista. Poliittiset oikeudet eivät näyttäyty sosaalisten ja kansalaisyhteiskunnan oikeuksien tavoin vahvasti asiakirjoissa. Tämä voi selittyä sillä, että poliittisten oikeuksien turvaaminen ei ole samalla tavalla vammaispalveluiden ydintehtävä kuten esimerkiksi sosaalisten oikeuksien turvaaminen, vaikka vammaispalveluiden kautta voidaan vaikuttaa poliittisten oikeuksien toteutumiseen. Poliittisia oikeuksia käsiteltiin kuitenkin yhdessä tarkastuspöytäkirjassa (T4), joka koski laitosäänestämistä.

Luvussa 5.1 on mainittu, että kyseisen tarkastuksen yhteydessä havaitut tiedonkulun ja yhteistyön puutteet vaikuttivat äänestämisen käytännön järjestelyiden sujuvuuteen. Lisäksi äänestyspaikalla oli epäselvyyttä siitä, kuka avustaa pyörätuolilla kulkevaa äänestäjää. Asiakirjassa ei kuitenkaan mainittu, että nämä tekijät olisivat varsinaisesti vaikuttaneet äänestysoikeuden toteutumiseen. Äänestyspaikan saavutettavuuteen ja esteettömyyteen liittyvänä epäkohtana mainittiin riittämätön valaistus. Asiakirjassa tuotiin

myös esiin tekijöitä, jotka vaikuttavat äänestyspaikkojen alueellisiin eroihin ja sitä kautta äänestämisen sujuvuuden yhdenvertaisuuteen:

Puheenjohtajan kokemuksen mukaan laitosäänestyskohteiden henkilökunta valmistautuu hyvin eri tavoin äänestystapahtumaan. Esimerkiksi osassa paikoista ei muisteta äänestystä lainkaan ja toisissa on äänestyspaikan opasteet hienosti paikallaan. (T4)

Vaikka voisi olettaa, että vammaispalveluissa esiintyvät epäkohdat liittyvä lähinnä sosiaalisiin oikeuksiin, koskevat epäkohdat eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjoissa myös laajemmin niin kansalaisoikeuksia kuin poliittisia oikeuksiakin. Epäkohdat osoittavat, että vammaisten henkilöiden oikeudet eivät toteudu vammaispalveluissa täysimääräisesti ja epäkohdat vaikuttavat moniin perustavanlaatuisiin ihmisoikeuksiin ja samalla myös kansalaisuuden osa-alueisiin. Seuraavaksi esittelen vielä analyysini tuloksena muodostetut, sosiaalisia, kansalais- ja poliittisia oikeuksia, läpileikkaavat oikeudet.

5.3 Läpileikkaavat oikeudet ja tulosten yhteenveto

Läpileikkaavilla oikeuksilla tarkoitan vammaissopimuksen (27/2016) yleisiä periaatteita sekä niitä vastaavia kansalaisuuden osa-alueita ja Suomen perustuslain (731/1999) säännöksiä, jotka eivät ole paikannettavissa yksittäin sosiaalisten, kansalais- tai poliittisten oikeuksien alle, vaan jotka enemmänkin toimivat kaikkiin oikeuksiin liittyvinä ja niitä yhdistävänä, kantavana teemana. Läpileikkaavat oikeudet toimivat myös sosiaalisten, kansalais- ja poliittisten oikeuksien tavoitteena ja pyrkimyksenä. Läpileikkaavat oikeudet muodostuvat aineiston ja tulkintani perusteella kahdesta osa-alueesta, jotka ovat yhdenvertaisuus ja osallisuus.

Kuten sosiaalisten, kansalais- ja poliittisten oikeuksien kohdalla, myös läpileikkaavat oikeudet on paikannettavissa sekä kansalaisuuden osa-alueiden, vammaissopimuksen (27/2016) oikeuksien että Suomen perusoikeuksien kautta. Vammaissopimuksen (27/2016) artiklassa 3 on esitetty sopimuksen yleiset periaatteet, joista yhdenvertaisuuteen liittyviä periaatteita ovat muun muassa syrjimättömyys, mahdollisuuksien yhdenvertaisuus sekä miesten ja naisten välinen tasa-arvo. Myös artikla 5 koskee tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta. Yhdenvertaisuuden kanssa rinnasteisena käsitteenä tasa-arvo sisältyy kansalaisuuden määritelmässä yhtenä kansalaisuuden osa-alueena (mm. Marshall, 1992, s. 18), jossa kansalaiset yhteisön jäseninä ovat keskenään tasa-arvoisia. Lisäksi yhdenvertaisuudesta säädetään Suomen perustuslain (731/1999) 6 §:ssä, jossa muun

muassa kielletään ihmisten asettaminen eriarvoiseen asemaan henkilöihin liittyvien syiden kuten vammaisuuden perusteella.

Osallisuuteen liittyvä vammaissopimuksen (27/2016) 3. artiklassa esitetty yleinen periaate on periaate täysimääräisestä ja tehokkaasta osallistumisesta ja osallisuudesta yhteiskuntaan. Lisäksi tulkitseen osallisuuteen liittyvän myös artiklan periaatteen itsemääräämisoikeudesta, koska sillä viitataan vapauteen tehdä omia valintoja (mt.) eli osallisuutta omaan elämäänsä koskevaan päätöksentekoon. Osallisuutta koskee myös vammaissopimuksen (27/2016) artikla 19, jossa tunnustetaan oikeus itsenäiseen elämään ja osallisuuteen yhteisössä. Osallisuus nähdään kansalaisuuden osa-alueena ja esimerkiksi Lister (2003, s. 3) määrittelee kansalaisuutta yhteisöön kuulumisen kautta. Suomen perustuslaissa (731/1999) osallisuuden teeman voi liittää pykälään 14, joka koskee vaali- ja osallistumisoikeutta. Pykälässä säädetään julkisen vallan tehtävästä ”edistää yksilön mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ja vaikuttaa häntä itseään koskevaan päätöksentekoon” ja tällä viitataan ääni- ja äänioikeutta laajemmalle ulottuvaa osallistumisoikeutta (HE 309/1993, s. 18).

Vammaisten henkilöiden yhdenvertaisuus näyttäytyy sosiaalisissa, kansalais- ja poliittisissa oikeuksissa esimerkiksi vammaissopimuksen (27/2016) turvaamana yhdenvertaisena oikeutena sosiaaliturvaan ilman syrjintää (28. artikla), yhdenvertaisina poliittisina oikeuksina (29. artikla), oikeudellisesti yhdenvertaisena asemana (12. artikla) sekä asemana vapausoikeuksien haltijoina yhdenvertaisesti muiden ihmisten kanssa. Osallisuus näyttäytyy poliittisissa oikeuksissa oikeutena osallistua poliittiseen ja julkiseen elämään (29. artikla). Erityisesti silloin, kun vammaisen henkilö tarvitsee sosiaalipalveluita, korostuu osallisuuden yhteys sosiaalisiin ja kansalaisoikeuksiin. Vammaissopimuksen (27/2016) artikla 19 velvoittaa sopimusosapuolia turvaamaan itsenäistä elämää ja osallisuutta yhteisössä kotiin vietävillä ja kodin ulkopuolisilla palveluilla. Vapausoikeuksista esimerkiksi liikkumisenvapaus ei osan vammaisten henkilöiden kohdalla toteutuisi ja sen myötä myös osallistuminen yhteiskuntaan jäisi toteutumatta, mikäli he eivät saisi erilaisia sosiaalipalveluita. Kun vammaispalveluissa esiintyy sosiaalisiin, kansalais- ja poliittisiin oikeuksiin liittyviä epäkohtia, eivät myöskään vammaisten henkilöiden yhdenvertaisuus ja osallisuus toteudu täysimääräisesti, mikä perustelee osallisuuden ja yhdenvertaisuuden olevan muita oikeuksia läpileikkaavia oikeuksia.

Oikeusasiamiehen asiakirjoissa läpileikkaavat oikeudet ovat siten läsnä kaikissa asiakirjoissa tapauksesta riippumatta. Yksittäisenä läpileikkaaviin oikeuksiin kuuluvana teemana asiakirjoissa korostui itsemääräämisoikeus, jota käsiteltiin yli puolessa asiakirjoissa (esim. T3). Itsemääräämisoikeus ei toteutunut asiakirjojen perusteella tilanteissa, joissa vammaisen henkilön tai hänen puolestaan asioivan mielipidettä ei kuultu (K2 ja K5) tai sitä ei selvitetty riittävästi (K3 ja K4). Tulos vastaa Martinin ja Romakkaniemen (2021, s. 230, 232) tutkimustulosta vammaispalveluiden puutteista, jotka estävät itsemääräämisoikeuden toteutumisen esimerkiksi tilanteissa, jossa vammaispalveluja koskevat päätökset tehdään työntekijöiden lähtökohdista käsin. Oikeusasiamiehen asiakirjoissa korostuu itsemääräämisoikeus sosiaalipalveluiden järjestämisen lähtökohtana, mitä vammaispalveluiden työntekijät ovat velvollisia kunnioittamaan.

Yleiskommentin mukaan kaikkien oikeudellisen kelpoisuuden käyttämiseen liittyvien tuen muotojen, myös tehostetun tuen muotojen, on perustuttava henkilön tahtoon ja mieltymyksiin, ei siihen, minkä katsotaan olevan hänen objektiivisen etunsa mukaista. (K3)

Oikeusasiamies korostaa vammaispalveluissa tehtävien asiakassuunnitelmien roolia myös itsemääräämisoikeuden toteutumisen kannalta, sillä suunnitelmissa määritellään, miten vammaisen henkilön itsemääräämisoikeus toteutetaan ja rajoitetaan. Tämä ei koske kaikkia vammaispalveluiden asiakkaita, vaan niitä, jotka ovat kehitysvammaisten erityishuollon ja esimerkiksi asumispalveluiden piirissä, jolloin kriteerien täytyessä heidän itsemääräämisoikeuttaan voidaan rajoittaa. Edellisessä alaluvussa esitetyt oikeusturvaan liittyvät epäkohdat ovat siten yhteydessä itsemääräämisoikeuksien toteutumiseen, silloin kun epäkohta liittyy asiakirjaan, joka käsittelee itsemääräämisoikeutta tai rajoitustoimenpidettä.

Tässä tulosluvussa esitetyistä vammaispalveluissa esiintyvistä epäkohdista, kansalaisuuden elementeistä, vammaissopimuksen (27/2017) ihmisoikeuksista ja Suomen perustuslain (731/1999) perusoikeuksista muodostuu analyysini perusteella kokonaisuus, jota voi havainnollistaa alla olevan taulukon 2 avulla. Taulukko kuvastaa ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden yhteen kietoutunutta luonnetta, mitä luvussa 2.2 esittämäni teoria myös tukee sekä sitä, että vammaispalveluissa esiintyvät epäkohdat ovat yhteydessä perus- ja ihmisoikeuksiin sekä kansalaisuuteen. Läpileikkaavat oikeudet ja kansalaisuuden osa-alueet on esitetty taulukossa erillisinä, mutta muuhun kokonaisuuteen kytkeytyneinä teemoina, joihin epäkohdat myös paikantuvat.

Taulukko 2. Kansalaisuuden ja ihmisoikeuksien yhteen kietoutunut luonne

Kansalaisuuden elementti	Vammaissopimus	Suomen perustuslaki	Esimerkki epäkohdasta
Sosiaaliset oikeudet	28. artikla: Riittävä elintaso ja sosiaaliturva	19 §: Oikeus sosiaaliturvaan	Palvelu ei toteudu täysimääräisenä; Palvelun aloitus viivästyy
Kansalaisoikeudet	12. artikla: Yhdenvertaisuus lain edessä	21 §: Oikeusturva	Puutteelliset ja virheelliset asiakirjat; Kotirauhan rikkominen
	14. artikla: Henkilön vapaus ja turvallisuus	7 §: Oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen	
	15. artikla: Vapaus kidutuksesta tai julmasta, epäinhimillisestä tai halventavasta kohtelusta tai rangaistuksesta		
	17. artikla: Henkilön koskemattomuuden suojelu		
	18. artikla: Liikkumisen ja kansalaisuuden vapaus	9 §: Liikkumisvapaus	
	20. artikla: Henkilökohtainen liikkuminen		
22. artikla: Yksityisyyden kunnioittaminen	10 §: Yksityiselämän suoja		
Poliittiset oikeudet	29. artikla: Osallistuminen poliittiseen ja julkiseen elämään	14 §: Vaali- ja osallistumisoikeudet	Laitosäänestyskäytäntöjen alueelliset erot

Läpileikkaavat kansalaisuuden osa-alueet	Läpileikkaavat vammaissopimuksen artiklat	Läpileikkaavat Suomen perustuslain pykälät
Tasa-arvo ja osallisuus	3. artikla: Yleiset periaatteet (mm. itsemääräämisoikeus, syrjimättömyys, osallisuus)	6 §: Yhdenvertaisuus 14 §: Vaali- ja osallistumisoikeudet
	5. artikla: Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus	
	19. artikla: Eläminen itsenäisesti ja osallisuus yhteisössä	

6 Johtopäätökset ja pohdinta

Tässä maisterintutkielmassa olen tutkinut eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjojen näkökulmasta, millaisia epäkohtia vammaispalveluissa esiintyy ja millaisina epäkohdat näyttäytyvät ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden näkökulmasta. Tässä tarkastelussa olen käyttänyt apuna Waldschmidtin ja Sépulchren (2019) esittämiä vammaissopimuksen (27/2016) artiklojen mukaisten ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden elementtien vastinpareja laajentaen tulkintaa myös muihin perus- ja ihmisoikeuksiin sekä kansalaisuuden osa-alueisiin. Asiakirjoissa ilmenneet epäkohdat vammaispalveluissa on koottu teemoittain taulukkoon 1 (luku 5.1) ja epäkohtien yhteys perus- ja ihmisoikeuksiin sekä kansalaisuuteen on havainnollistettu taulukossa 2 (luku 5.4).

6.1 Tutkimustulosten tarkastelu ja johtopäätökset

Eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjoissa vammaispalveluissa esiintyviä epäkohtia käsiteltiin kolmesta eri näkökulmasta, jotka nimesin koetuksi epäkohdaksi, todetuksi epäkohdaksi sekä syiksi ja selvityksiksi. Eri näkökulmien sisällä epäkohdat vaihtelivat osittain aihealueiltaan ja painoituksiltaan. Voidaan kuitenkin sanoa, että asiakirjojen perusteella vammaispalveluissa esiintyvät epäkohdat liittyvät yleisimmin palveluiden järjestämiseen, vammaispalveluissa tehtyyn kirjaamiseen ja asiakirjoihin sekä työntekijöiden toimintaan. Epäkohtien syyt paikantuvat useimmiten vammaispalveluiden resursseihin sekä haastaviin tilanteisiin, jolloin ratkaisua tilanteeseen ei saada nopeasti. Ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden näkökulmasta tarkasteltuna epäkohdat kertovat sosiaalisten, kansalais- ja poliittisten oikeuksien sekä täysimääräisen kansalaisuuden toteutumattomuudesta vammaispalveluissa. Vaikka voisi ajatella, että vammaispalvelut sosiaalihuollon muotona koskisi ennen kaikkea sosiaalisia oikeuksia, voidaan epäkohtien valossa havaita, että vammaispalvelut vaikuttavat laajasti moniin eri oikeuksiin pienenkin asiakirjaotannon perusteella. Epäkohtien vuoksi vammaiset henkilöt muun muassa jäävät ilman tarvitsemiaan palveluita, heidän turvallisuutensa vaarantuu, heidän yksityisyyttään loukataan ja heidän oikeusturvansa on heikentynyt.

Eduskunnan oikeusasiamiehen asiakirjoissa esiintyvillä epäkohdilla näyttää tutkimukseni perusteella olevan vahva yhteys ihmisoikeuksiin ja kansalaisuuteen. Tietyt epäkohdat (esim. kotirauhan rikkominen) ovat helposti ymmärrettävissä ihmisoikeusloukkaukseksi, mutta analyysini osoittaa, että myös hallinnollisemmat menettelyvirheet (esim. virheellinen tai puuttuva päätös) ovat yhteydessä ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden

toteutumiseen. Analyysini osoittaa, että jokainen asiakirjojen epäkohta on paikannettavissa ihmisoikeus- ja kansalaisuuskysymyksenä estäen vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden täysimääräisen toteutumisen. Analyysi kertoo myös ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden yhteen kietoutuneesta luonteesta. Kumpikaan ei voi toteutua ilman toista, jolloin esimerkiksi epäkohta sosiaalisten oikeuksien toteutumisessa ilmentää samaan aikaan kansalaisuuden sosiaalisen elementin toteutumattomuutta. Tätä kansalaisuuden ja ihmisoikeuksien yhteyttä tukee myös luvussa 2.2. esittämäni teoria. Johtopäätöksenä voidaan sanoa, että tutkittaessa vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumista, tutkitaan samalla väistämättä myös heidän kansalaisuutensa toteutumista.

Vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksiin ja kansalaisuuteen liittyvä lainsäädäntö ja teoria tutkimustulosten valossa tarkasteltuna kertoo ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumisen ideaalin ja todellisuuden ristiriidasta. Vammaissopimuksen (27/2016, artikla 1) tarkoituksena on ”edistää, suojella ja taata kaikille vammaisille henkilöille täysimääräisesti ja yhdenvertaisesti kaikki ihmisoikeudet ja perusvapaudet” ja vammaispalvelulain (675/2023, 1 §) tarkoituksena on ”toteuttaa vammaisen henkilön yhdenvertaisuutta, osallisuutta ja osallistumista yhteiskunnassa sekä ehkäistä ja poistaa niiden toteutumisen esteitä; tukea vammaisen henkilön itsenäistä elämää ja itsemääräämisoikeuden toteutumista” sekä ”turvata vammaisen henkilön yksilöllisen tarpeen ja edun mukaiset, riittävät ja laadultaan hyvät palvelut.” Eduskunnan oikeusasiamies totesi yhdessä aineiston kantelutapauksessa (K6), että vammaisen henkilön ”on voitava luottaa siihen, että viranomaiset kaikessa toiminnassaan noudattavat lakia.”

Tulosten perusteella voidaan kuitenkin sanoa, että vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutuminen ei ole itsestään selvää eikä vammaispalveluiden asiakkuus takaa oikeuksien toteutumista oikeuksia turvaavasta lainsäädännöstä huolimatta. Parhaimmillaan vammaispalvelut tukevat vammaisten henkilöiden itsenäistä elämää ja edistävät ihmisoikeuksia (Katsui ym. 2023, s. 1, 98), mutta oikeuksien täytäntöönpano on usein riittämätöntä vahvasta lainsäädännöstä huolimatta eikä vammaissopimus (27/2016) ulotu vammaisten henkilöiden arkeen asti (Heikkilä ym. 2020, s. 1192; Katsui ym. 2023, s. 97). Tämä näyttäytyy myös tutkielman tuloksissa ja johtopäätöksenä voidaan todeta, että vammaissopimuksen (27/2016) ja kansallisen lainsäädännön ihmisoikeuksia ei ole saatu implementoitua vammaispalveluiden rakenteisiin ja käytäntöihin riittävällä tavalla, jolloin

vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumattomuus on ensisijaisesti yhteiskunnan rakenteiden tuottama ongelma.

Vammaispalveluissa esiintyvät epäkohdat kertovat, että sosiaalityö voi siis itsessään tuottaa vammaisille henkilöille ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumisen esteitä, vaikka vammaispalveluiden pyrkimyksenä on näiden esteiden poistaminen. Lisätessä tarkasteluun vammaisuuden sosiaalisen ja ihmisoikeusmallin mukaisen vammaisuuden tulkinnan, joissa vammaisuuden ongelma paikannetaan yksilön sijaan yhteiskunnan sortaviin rakenteisiin (mm. Lawson & Beckett, 2021, s. 349; Oliver, 1996, s. 32), voidaan todeta, että vammaispalvelut yhteiskunnallisena rakenteena osittain myös itsessään tuottavat vammaisuutta silloin, kun palveluissa esiintyvät epäkohdat estävät täysimääräisen ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumisen.

Tutkimustulosten perusteella ilmenee, että vammaissosiaalityö ja vammaispalvelut ovat keskeisiä vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumisessa. Näkemystä tukee Kivistön ja Hokkasen (2021, s. 169, 171) artikkeli, jossa todetaan vammaissosiaalityöllä olevan merkittävä rooli vammaisten henkilöiden tasa-arvoisen kansalaisuuden toteutumisessa. Sosiaalityöllä voidaan palveluita myöntämällä vaikuttaa vammaisten henkilöiden yhteiskunnalliseen asemaan ja osallisuuteen, minkä takia ihmisoikeus- ja kansalaisuusnäkökulman tulisi olla mukana vammaissosiaalityössä palveluita arvioitaessa ja päätettäessä sekä vammaispalveluiden käytännön työssä. Toisaalta vammaissosiaalityön suuri rooli tuo esiin yksilön ja yhteiskunnan välisen valtasuhteen, jossa tietyn ihmisryhmän oikeudet ja kansalaisuus ovat yksilöstä erillisen tahon päätäntävällän takana. Vammaispalveluita tarvitsevien oikeudet ja kansalaisuus eivät siten toteudu aina automaattisesti, vaan osa vammaisista henkilöistä on jatkuvassa riippuvuussuhteessa julkiseen valtaan ja lainsäädäntöön. Koska lainsäädäntö ja sosiaalityön käytännöt voivat muuttua, ei vammaisten henkilöiden yhteiskunnallinen asema ole myöskään pysyvä ja se saattaa muuttua vammaisten henkilöiden kannalta joko edulliseen tai epäedulliseen suuntaan yhteiskunnallisten muutosten myötä.

Tutkielmani tulokset ovat samansuuntaisia aikaisemman vammaisiin henkilöiden kohdistuvan ihmisoikeus- ja kansalaisuustutkimuksen kanssa (esim. Katsui, 2024; Martin & Romakkaniemi, 2021; Murphy & Bantry-White, 2021). Vaikka esittämieni aiempien tutkimusten tutkimusasetelmat ja näkökulmat eroavat oman tutkielmani näkökulmasta, kertoo tutkielmani yhdessä aiemman tutkimuksen kanssa siitä, että vammaisten henkilöiden oikeudet ja kansalaisuus jäävät vajaiksi vammaispalveluissa. Sekä tutkielmani

tulokset että aikaisempi tutkimus osoittavat, että oikeuksien toteutumisen haasteet liittyvät niin resurssikysymyksiin kuin työntekijöiden menettelyyn. Tulosten perusteella voidaan sanoa, että resursseihin liittyvät muutostarpeet kohdistuvat riittävään henkilöstöön, sen pysyvyyteen ja palveluntuotannon riittävään laajuuteen, jotta erilaisiin hoidon tarpeisiin pystyttäisiin vastaamaan. Hyvinvointialueet ovat kuitenkin tällä hetkellä vaikeassa taloudellisessa tilanteessa, mikä on johtanut muun muassa ostopalvelusopimusten purkamiseen ilman hyvinvointialueiden oman palvelutuotannon lisäämistä (Talentia, 2025). Nykyinen kehityssuunta todennäköisemmin lisää siis riskiä jäädä ilman tarvittavia palveluita.

Sosiaalityö edellyttää vahvaa juridista osaamista ja vammaispalveluiden konteksti tuo juridiseen osaamisen lisävaatimuksia muun muassa itsemääräämisoikeuteen ja sen rajoittamiseen liittyvillä teemoilla. Tuloksissa tuli esiin henkilöstön koulutustarpeet, mutta jo epäkohdat itsessään voivat kertoa lainsäädäntöön liittyvän erityisosaamisen lisäämisen tarpeesta tai resurssihaasteista, jolloin henkilöstön ja ajan puute muodostavat tilanteen, jossa lainmukainen menettely ei toteudu. Myös Katsuin ym. (2023, s. 30) selvityksessä, liittyen vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumiseen, esitettiin huoli viranomaisten laintuntemuksesta, joka nähtiin riittämättömänä. Juridinen osaaminen ja sen vahvistaminen voidaan nähdä sekä yleisenä sosiaalityön koulutuksen sisältöön liittyvänä että työyhteisöjen perehdytykseen liittyvänä muutostarpeena. Juridisen osaamisen vahvistaminen erityisesti ihmisoikeusnäkökulmasta voisi vahvistaa sosiaalityön käytäntöjen ihmisoikeusperustaisuutta, jonka puutteesta Androff (2018, s. 180) ja Mapp ym. (2019, s. 262) ovat esittäneet huolensa.

Tutkielmani tieteenfilosofisena lähtökohtana toimii kriittinen realismi, jonka periaatteiden mukainen tutkimus pyrkii tuomaan esille eriarvoisuutta aiheuttavia rakenteita ja sitä kautta puuttumaan eriarvoisuuden juurisyihin (Houston, 2001, s. 851, 855). Resursseihin liittyvät syyt epäkohdille voidaan ajatella tällaisina rakenteina ja niihin liittyviin muutostarpeisiin vastaamalla voitaisiin ehkäistä tuloksissa esitettyjen epäkohtien syntyä sekä sen myötä vähentämään yhteiskunnan rakenteiden tuottamaa vammaisuutta ja eriarvoisuutta. Tämänkaltaiset muutostarpeet vaativat kuitenkin poliittisia toimia ja ovat siten yksittäisten, käytännön työntekijöiden, keinojen ulottumattomissa. Tulosten perusteella vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumiseen voidaan vaikuttaa rakenteellisten muutosten lisäksi myös käytännön sosiaalityössä. Kiinnittämällä huomioita esimerkiksi vammaisen henkilön tai hänen puolestaan asioivan mielipiteen kuulemiseen,

ohjaukseen ja neuvontaan sekä huolelliseen kirjaamiseen voidaan ehkäistä tutkimuksessa havaittuja epäkohtia ja turvata ihmisoikeuksien toteutuminen. Myös panostamalla eri toimialojen väliseen yhteistyöhön voidaan edistää oikeuksien toteutumista.

Tutkielmani tulokset mahdollistavat vammaispalveluissa esiintyvien epäkohtien tarkastelun usealla eri tasolla kuten olen edeltävästi avannut. Ylätason keskustelu liittyy vammaisten henkilöiden kohtaamien epäkohtien paikantumiseen ihmisoikeus- ja kansalaisuuskysymyksenä sekä siihen, että ihmisoikeudet ja kansalaisuus joko toteutuvat tai ovat toteutumatta samanaikaisesti. Tuloksilla on myös poliittinen ja rakenteellinen taso, joka kertoo siitä, mihin poliittisia toimia tulisi kohdentaa ja miten palvelujärjestelmät ja hyvinvointialueet voisivat toimia turvatakseen vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumisen lainsäädännön edellyttämällä tavalla. Kolmas, käytännön taso, taas tuo esiin sen, että jokainen vammaispalveluissa työskentelevä voi omalta osaltaan myös tehdä toimia vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumiseksi.

Tutkielmaani sisältyy rakenteellisen sosiaalityön ulottuvuus ja tutkielmani tavoitteena on tuottaa tietoa niistä rakenteellisista ongelmista, jotka ovat esteenä vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumisessa sekä esittää keinoja ongelmien ratkaisemiseksi. Tutkielmani toimii osaltaan myös kriittisenä puheenvuorona vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien huomioimisen puolesta ja on ajankohtainen vallitsevana aikana, kun uusi vammaispalvelulaki (675/2023) on astunut voimaan tavoitellen vammaisille henkilöille vahvoja subjektiivisia oikeuksia ja laajan palveluvalikoiman (HE 191/2022, s. 54) samaan aikaan, kun vammaispalveluista muiden sosiaalipalveluiden tavoin leikataan (YLE, 2025a). Tutkimukseni osoittaa, että vammaispalveluissa tapahtuu epäkohtia, joiden korjaaminen vaatisi enemmänkin lisää resursseja kuin säästötoimenpiteitä. Johtopäätöksenä esitän, että julkisessa ja poliittisessa keskustelussa sekä käytännön sosiaalityössä olisi tärkeää pitää yllä vammaispalveluiden ihmisoikeusnäkökulmaa. Vammaispalveluilla turvataan vammaisten henkilöiden elämän välttämättömiä perusedellytyksiä, jotka ovat perustavanlaatuisia ihmisoikeuksia eivätkä siten neuvoteltavissa olevia asioita. Ajankohtaisessa keskustelussa ja säästötoimissa tulisi muistaa laissa määritelty (Suomen perustuslaki 731/1999, 22 §) julkisen vallan velvoite turvata perus- ja ihmisoikeudet.

6.2 Tutkimusprosessin arviointi ja jatkotutkimusaiheet

Olen avannut tutkielmassani tutkimusprosessin eri vaiheet, tutkimusasetelman rajaukset ja analyysini kuvauksen mahdollisimman tarkasti sekä kiinnittänyt huomiota huolelliseen lähdekirjallisuuden viittaamiseen. Näillä toimilla olen pyrkinyt edistämään tutkielmani läpinäkyvyyttä ja luotettavuutta. Analyysiani perus- ja ihmisoikeuksien sekä kansalaisuuden yhteyksistä olisi ollut mahdollista jatkaa vielä pidemmälle ottamalla analyysiin mukaan kaikki vammaissopimuksen (27/2016) artikkelit tai jatkamalla analyysia eteenpäin ottamalla mukaan myös ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen artikkelit. Tämä olisi vahvistanut analyysini luotettavuutta liittyen epäkohtien yhteyksistä ihmisoikeuksiin, mutta maisterintutkielman laajuus huomioiden olisi rajauksesta tullut liian väljä. Toisaalta tutkielmaan päätyneet analyysit oli jo itsessään laaja ja yhdessä eri käsitteiden ja oikeusteemojen moninaisten yhteyksien kanssa muodostui tulosten selkeää esittämisen haastavaksi. Tämän perusteella tutkimusaihetta tai ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden analyysia olisi voinut rajata vielä enemmän.

Tutkimuksen luotettavuuden arvioon liittyy myös tutkijan puolueettomuuden pohdinta. Laadullisessa tutkimuksessa kuitenkin myönnetään, että tutkija tulkitsijana väistämättä tekee tutkimusta oman asemansa läpi, jolloin esimerkiksi tutkijan sukupuoli ja poliittinen tai virka-asema vaikuttavat tutkimuksen tekoon. (Tuomi & Sarajärvi, 2018, s. 160.) Olen pohtinut omaa tutkijan positiotani enemmän luvussa 4.4, jossa olen tuonut esiin tutkielmani olevan vain minun tulkintani aiheesta ja tutkielmani on tulkittu vammattoman henkilön näkökulmasta, jolla on hieman kokemusta vammaissosiaalityöstä. Vaikka olenkin analysoinut tutkimusaineiston osittain aineiston ehdoilla ja osittain teorian ohjaamana, voisi esimerkiksi vammaisen tutkijan, jolla olisi erilainen esiymmärrys vammaispalveluista ja kokemus vammaisuudesta, tekemä tulkinta samasta aineistosta olla erilainen.

Enroos ja Mäntysaari (2017) käsittelevät artikkelissaan sosiaalityön tutkimuksen tavoitteita ja mielekkyyttä, jotka liittyvät muun muassa sosiaalityön tutkimuksen hyödynnettävyyteen. Sosiaalityön tutkimus soveltavana yhteiskuntatieteellisenä tutkimuksena tavoittelee tutkimustiedon lisäksi tiedon hyödynnettävyyttä alan käytännöissä. Mielekkyyden kokemus voi syntyä esimerkiksi siitä, kun yhteiskunnallisista epäkohdista tuodun tiedon avulla voidaan kehittää käytäntöjä sosiaalisten ongelmien ratkaisemiseksi. (Mts. 12, 27.) Tutkielmani tavoitteena on ollut tiedon välittäminen ja tietoisuuden lisääminen vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksiin ja kansalaisuuteen

liittyvistä haasteista tavalla, josta voisi hyötyä niin tutkimuksen kohderyhmä kuin vammaispalveluiden työntekijät. Epäkohtia esiin tuomalla tutkielmani tarjoaa tietoa oikeuksien toteutumattomuudesta sekä nostaa esiin rakenteellisia muutostarpeita ja käytännön työn toimia ongelmien ratkaisemiseksi, jotka ovat potentiaalisesti hyödynnettävissä.

Tutkielmani rajoittuu vain tietynlaisten epäkohtien tarkasteluun vammaispalveluissa, vaikka tulokset osoittavatkin epäkohtien olevan yhteydessä laajasti eri oikeuksiin. Koska eduskunnan oikeusasiamies arvioi menettelyn lainmukaisuutta ja tarkastuksilla on ennalta päätetyt tarkastuksen aiheet, jää tutkielmani ulkopuolelle paljon erilaisia mahdollisia vammaispalveluissa esiintyviä epäkohtia, joita voisi myös tarkastella ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden näkökulmasta. Tällaiset epäkohdat voisivat liittyä esimerkiksi riittävään ja oikeaan palvelutarpeen arviointiin tai yksiköissä tapahtuvaan käytännön työn ja kohtaamisen asiakaslähtöisyyteen.

Tutkimusaineistoni tyyppi asiakirja-aineistona, jonka kirjoitustyyli on hyvin toteava, jättää myös ulkopuolelle tunnetason kokemukset ja tutkimuksen kohderyhmän näkemykset epäkohdista ja esittää koetut epäkohdat lähinnä pelkkinä tapahtumakuvauksina. Vammaisten henkilöiden kokemukset vammaispalveluiden epäkohdista ja niiden vaikutuksista ihmisoikeuksien ja kansalaisuuden toteutumiseen sekä vammaisten henkilöiden arjen käytäntöihin muodostavat tutkielmani kannalta tärkeän jatkotutkimusaiheen. Vaikka vammaisten henkilöiden kokemuksista onkin jo tehty tutkimuksia ja selvityksiä (mm. Katsui ym., 2023), tarjoavat ihmisoikeudet ja kansalaisuus moniulotteisina temoina sekä vammaispalvelut useita eri palveluita kattavana kokonaisuutena erilaisia näkökulmia lähestyä asiaa. Ajankohtainen selvitys esimerkiksi paljasti merkittäviä epäkohtia henkilökohtaisen avun käyttäjien turvallisuuden kokemuksista, kun asiaa selvitettiin ensimmäistä kertaa Suomessa (YLE, 2025b), mikä kertoo vammaispalveluiden jatkuvasta tutkimustarpeesta. Myös vammaispalveluiden työntekijöiden kokemusten tutkiminen voisi tuoda esiin uutta tietoa ja uusia kehittämistarpeita vammaispalveluiden ihmisoikeuslähtöisyyteen esimerkiksi tutkimalla, miten ihmisoikeusajattelu näyttäytyy ja ohjaa vammaispalveluiden käytäntöjä.

Koska tutkielmani on kriittinen ja epäkohtia esiin nostava, on hyvä huomioida, että vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksia ja kansalaisuutta voidaan tutkia myös positiivisemmasta näkökulmasta käsin. Tutkielmassani ei huomioida eivätkä aineistossa korostu ne positiiviset kokemukset ja hyvät käytännöt, joita vammaiset henkilöt

vammaispalveluissa myös kohtaavat. Tutkimalla hyviä ja ihmisoikeuslähtöisiä käytäntöjä voidaan edistää niiden laajempaa hyödynnettävyyttä ja juurruttamista osaksi vammaispalveluita.

Lähteet

- Ahola, S. (2017). YK:n vammaissopimus ja siitä johtuvat tietotarpeet. Teoksessa Nurmi-Koikkalainen, P., Ahola, S., Gissler, M., Halme, N., Koskinen, S., Luoma, M.-L., ... Väyrynen, R. *Tietoa ja tietotarpeita vammaisuudesta Analyysia THL:n tietotuotannosta*, (s. 13). Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Työpaperi 38/2017.
- Androff, D. (2018). Practicing Human Rights in Social Work: Reflections and Rights-Based Approaches. *Journal of Human Rights and Social Work*, 3, 179–182.
<https://doi.org/10.1007/s41134-018-0056-5>
- Autio, A. & Niemelä, M. (2017). Vammaisuus ja sosiaalityö. Teoksessa Kananaja, A., Lähteinen, M. & Marjamäki, P. (toim.), *Sosiaalityön käsikirja* (4. uudistettu laitos) (s. 273–289). Helsinki: Tietosanoma.
- Barnes, C. (2020). Understanding the social model of disability: Past, present and future. Teoksessa Watson, N., Roulstone, A. & Thomas, C. (toim.), *Routledge Handbook of Disability Studies* (2. painos) (s. 14–31). London: Routledge. (Alkuperäinen teos julkaistu 2019.)
- Brennan, C., Rice, J., Traustadóttir, R. & Anderberg, P. (2017). How can states ensure access to personal assistance when service delivery is decentralized?: a multi-level analysis of Iceland, Norway and Sweden. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 19, 334–346. <https://doi.org/10.1080/15017419.2016.1261737>
- Casas, D. G., Mercado García, E., Rivera Álvarez, J. M., & Gallardo Peralta, L. P. (2022). Community Social Support for People with Autonomy Support Needs: The Role of Institutional Protection in Spain. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 24, 210–223. <https://doi.org/10.16993/sjdr.910>
- CRPD/C/GC/6 (2018). General comment No.6 on equality and non-discrimination. Haettu 26.2.2025 osoitteesta <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no6-equality-and-non-discrimination>
- Committee on the Rights of Persons with Disabilities (päiväämätön). General comments. Haettu 26.2.2025 osoitteesta <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/general-comments>
- ECHR. (2010). European Court of Human Rights. Application no. 38832/06. Alajos Kiss v. Hungary.
- Eduskunnan oikeusasiamies (2024). *Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2023*. K 15/2023 vp. Turenki: Hansaprint.

- Eduskunnan oikeusasiamies (n. 2025a). Kantelu eduskunnan oikeusasiamiehelle. Haettu 25.2.2025 osoitteesta <https://www.oikeusasiamies.fi/kantelu-oikeusasiamiehelle>
- Eduskunnan oikeusasiamies (n.2025b). Ratkaisuhaku. Haettu 2.4.2025 osoitteesta <https://www.oikeusasiamies.fi/r/ratkaisut>
- Enroos, R. & Mäntysaari, M. (2017). Sosiaalityön tutkimuksen mielekkyydestä ja missiosta. Teoksessa Enroos, R., Mäntysaari, M. & Ranta-Tyrkkö, S. (toim.), *Mielekäs tutkimus: Näkökulmia sosiaalityön tutkimuksen missioihin* (s. 7–38). Tampere: University Press.
- Eurooppa-neuvosto ja Euroopan unionin neuvosto (2025). Vammaisuus EU:ssa: faktatietoja. Haettu 26.2.2025 osoitteesta <https://www.consilium.europa.eu/fi/infographics/disability-eu-facts-figures/>
- Eurostat (2024). Population with disability. Haettu 26.2.2025 osoitteesta https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Population_with_disability
- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2017). *Essential concepts in sociology*. (2. painos). Malden: Polity Press. (Alkuperäinen teos julkaistu 2014.)
- HE 309/1993 vp.
- HE 164/2014 vp.
- HE 191/2022 vp.
- HE 122/2024 vp.
- Heikkilä, M., Katsui, H. & Mustaniemi-Laakso, M. (2020). Disability and vulnerability: a human rights reading of the responsive state. *The International Journal of Human Rights*, 24, 1180–1200. doi: 10.1080/13642987.2020.1715948
- Houston, S. (2001). Beyond social constructionism: Critical realism and social work. *The British journal of social work*, 31, 845-861. <https://doi.org/10.1093/bjsw/31.6.845>
- Houston, S. (2010). Prising Open the Black Box: Critical Realism, Action Research and Social Work. *Qualitative Social Work : QSW : Research and Practice*, 9, 73–91. <https://doi.org/10.1177/1473325009355622>
- IFSW (päiväämätön) Global definition of social work. Haettu 24.2.2025 osoitteesta <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- Ihmisoikeusliitto (päiväämätön). Ihmisoikeudet kuuluvat jokaiselle ihmiselle. Haettu 24.2.2025 osoitteesta <https://ihmisoikeusliitto.fi/ihmisoikeudet/>
- Kansalaisyhteiskunta ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (8/1976). Suomen säädöskokoelma.

- Katsui, H., Mietola, R., Laitinen, M., Honkasilta, J., & Ritvaniemi, A. (2023). *Epävarmuutta ja vaihtelevaa osallisuutta: Selvitys ihmisoikeuksien toteutumisesta vammaisten henkilöiden arjessa*. Helsingin yliopisto.
- Katsui, H. (2024). Disability Tax in the Welfare State: Uncertainty and Resentment about Disability Services in Finland. *Disabilities (Basel, Switzerland)*, 4, 413–428. <https://doi.org/10.3390/disabilities4020026>
- Kivirauma, J. (2015). Johdanto. Teoksessa Kivirauma, J. (toim.), *Vammaisten elämä ja elämäkerta: tulkintoja vammaisuudesta 1900-luvun Suomessa* (s. 6–16). Helsinki: Kynnys ry.
- Kivistö, M. (2014). *Kolme ja yksi kuvaa osallisuuteen: monimenetelmällinen tutkimus vaikeavammaisten ihmisten osallisuudesta toimintana, kokemuksena ja kielenkäyttönä*. Akateeminen väitöskirja. Lapin yliopisto.
- Kivistö, M. & Hokkanen, L. (2021). Asiakaskansalaisuus vammaissosiaalityössä. Teoksessa Teittinen, A., Kivistö, M., Tarvainen, M. & Hautala, S. (toim.), *Vammaiset ihmiset kansalaisina* (s. 169–202). Tampere: Vastapaino.
- Kjørstad, M. & Solem, M.-B. (2018). Basic concepts in critical realism. Teoksessa Kjørstad, M. & Solem, M.-B. (toim.), *Critical realism for welfare professions*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Klint, F., Källström, Å., & Farias, L. (2024). Social work practices with victims of violence among people with cognitive disabilities. *Nordic Social Work Research*, 14, 317–331. <https://doi.org/10.1080/2156857X.2023.2285980>
- Konttinen, J.-P. (2017). YK:n vammaissopimus ja Suomi – kohtuulliset mukautukset vammaisten henkilöiden oikeuksien toteuttajana. Teoksessa Nykänen, E., Puhakalliomaa, L. & Mattila, Y. (toim.), *Sosiaaliset oikeudet – näkökulmia perustaan ja toteutumiseen* (s. 98–113). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kuosma, T. (2018). *Kansainväliset vammaisoikeudet*. Atrain & Nord.
- Laki eduskunnan oikeusasiamiehestä (197/2002). Suomen säädöskokoelma.
- Laki kehitysvammaisten erityishuollosta (519/1977). Suomen säädöskokoelma.
- Laki sosiaalihuollon asiakkaana asemasta ja oikeuksista (812/2000). Suomen säädöskokoelma.
- Laki sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä (612/2021). Suomen säädöskokoelma.
- Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista (380/1987). Suomen säädöskokoelma.

- Lawson, A., & Beckett, A. E. (2021). The social and human rights models of disability: towards a complementarity thesis. *The International Journal of Human Rights*, 25, 348–379. <https://doi.org/10.1080/13642987.2020.1783533>
- Lister, R. (2003). *Citizenship. Feminist Perspectives* (2. painos). Basingstoke: Palgrave Macmillan. (Alkuperäinen teos julkaistu 1997.)
- Lister, R. (2007). Inclusive citizenship: realizing the potential. *Citizenship Studies*, 11, 49–61. doi:10.1080/13621020601099856
- Mapp, S., McPherson, J., Androff, D., & Gabel, S. G. (2019). Social Work Is a Human Rights Profession. *Social Work (New York)*, 64, 259–269. <https://doi.org/10.1093/sw/swz023>
- Marshall, T. H. (1992). Citizenship and social class. Teoksessa Marshall, T. H., & Bottomore, T. (1992). *Citizenship and social class* (s. 1–51). (Alkuperäinen teos julkaistu 1950.)
- Martin, M. & Romakkaniemi, M. (2021). Jaettu toimijuus vammaispalvelujen sosiaalityössä. Teoksessa Teittinen, A., Kivistö, M., Tarvainen, M. & Hautala, S. (toim.), *Vammaiset ihmiset kansalaisina* (s. 203–234). Tampere: Vastapaino.
- Marttila, A. (2018). Tutkijan positiot etnografisessa tutkimuksessa – kentän ja kokemuksen dialoginen rakentuminen. Teoksessa Hämeenaho, P. & Koskinen-Koivisto, E. (toim.), *Moniulotteinen etnografia* (s. 362–392). (2. painos). Helsinki: Ethnos. (Alkuperäinen teos julkaistu 2014.)
- Matthies, A.-L. (2022). Next-generation modelling of community work and structural social work in Finland. *Nordic Social Work Research*, 12, 229–242. <https://doi.org/10.1080/2156857X.2021.1968474>
- Moilanen, P. & Rähkä, P. (2015). Merkitysrakenteiden tulkinta. Teoksessa Valli, R. & Aaltola J. (toim.), *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin* (4. uudistettu painos) (s. 52–73). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Mullaly, B., & Dupré, M. (2019). *The new structural social work: ideology, theory, and practice* (4. painos). Ontario: Oxford University Press. (Alkuperäinen teos julkaistu 1993.)
- Murphy, K., & Bantry-White, E. (2021). Behind closed doors: human rights in residential care for people with an intellectual disability in Ireland. *Disability & Society*, 36, 750–771. <https://doi.org/10.1080/09687599.2020.1768052>

- Oliver, M. (1996). *Understanding Disability. From Theory to Practice*. New York: St. Martin's Press.
- Ramsten, C., & Blomberg, H. (2019). Staff as Advocates, Moral Guardians and Enablers – Using ICT for Independence and Participation in Disability Services. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 21, 271–281. <https://doi.org/10.16993/sjdr.608>
- Rantala, I. (2015). Laadullisen aineiston analyysi tietokoneella. Teoksessa Valli, R. & Aaltola J. (toim.), *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin* (4. uudistettu painos) (s. 108–133). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Rautiainen, P. (2017). Sosiaaliset oikeudet ihmisoikeuksina. Teoksessa Nykänen, E., Puha-Kalliomaa, L. & Mattila, Y. (toim.), *Sosiaaliset oikeudet – näkökulmia perustaan ja toteutumiseen* (s. 20–37). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Selkokeskus (2024a). Näin kirjoitat selkokieltä. Haettu 30.4.2025 osoitteesta <https://selkokeskus.fi/selkokieli/nain-kirjoitat-selkokielta/>
- Selkokeskus (2024b). Tekoälyä ei voi käyttää selkotekstin mukauttamisessa ilman selkokielen asiantuntijaa. Haettu 30.4.2025 osoitteesta <https://selkokeskus.fi/tietoa-meista/kannanotot/>
- Shaw, R. M., Howe, J., Beazer, J., & Carr, T. (2020). Ethics and positionality in qualitative research with vulnerable and marginal groups. *Qualitative Research*, 20, 277–293. <https://doi.org/10.1177/1468794119841839>
- Snipstad, Ø. I. M. (2022). Concerns regarding the use of the vulnerability concept in research on people with intellectual disability. *British Journal of Learning Disabilities*, 50, 107–114. <https://doi.org/10.1111/bld.12366>
- Sosiaalihoitolaki (1301/2014). Suomen säädöskokoelma.
- Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö (päiväämätön). Rajoitustoimenpiteistä päättäminen kehitysvammaisten erityishuollossa. Haettu 16.4.2025 osoitteesta <https://stm.fi/documents/1271139/2044491/Rajoitustoimenpidetaulukko.pdf/5828bf8d-02a7-44d2-bf80-78a2f9299cco>
- Suomen perustuslaki (731/1999). Suomen säädöskokoelma.
- Suomen YK-liitto (päiväämätön). Vammaisten oikeudet. Haettu 26.2.2025 osoitteesta <https://www.ykliitto.fi/yk-teemat/ihmisoikeudet/vammaisten-oikeudet>
- Talentia (2022). Arki, arvot ja etiikka. Sosiaalialan ammattihenkilön eettiset ohjeet. Haettu 15.9.2024 osoitteesta <https://talentia.lukusali.fi/#/reader/4fbo8bf6-d9e1-11ed-bdad-00155d64030a>

- Talentia (2025). Hyvinvointivaltio myllerryksessä. Haettu 16.5.2025 osoitteesta <https://www.talentia.fi/talentia-lehti/hyvinvointivaltio-myllerryksessa/>
- Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan kansainvälinen yleissopimus (6/1976). Suomen säädöskokoelma.
- Tarvainen, M. (2024). Vammaispalveluissa eletyn kansalaisuuden ulottuvuudet. *Sosiologia*, 61, 114–127.
- Tarvainen, M. & Teittinen, A. (2021). Vammaisten ihmisten muuttuva kansalaisuus. Teoksessa Teittinen, A., Kivistö, M., Tarvainen, M. & Hautala, S. (toim.), *Vammaiset ihmiset kansalaisina* (s. 7–17). Tampere: Vastapaino.
- Tarvainen, M. & Väisänen, R. (2017). Kansainvälinen vammaispolitiikka vammaissosiaalityön kehyksenä. Teoksessa Jäppinen, M., Metteri, A., Ranta-Tyrkkö, S. & Rauhala, P.-L. (toim.), *Kansainvälinen sosiaalityö. Käsitteitä, käytäntöjä ja kehityskulkuja* (2. painos) (s. 57–75). Kuopio: Unipress. (Alkuperäinen teos julkaistu 2016.)
- Teittinen, A. & Vesala, H. T. (2021). Vammaispalveluita tarvitsevien asema yhteiskunnassa. Teoksessa Teittinen, A., Kivistö, M., Tarvainen, M. & Hautala, S. (toim.), *Vammaiset ihmiset kansalaisina* (s. 61–87). Tampere: Vastapaino.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2018). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. (Uudistettu laitos). Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi. (Alkuperäinen teos julkaistu 2002.)
- Tupamäki, B. (2022). Pohdintoja ihmisoikeuksien universaalisuuden rajallisuudesta. *Helsinki Law Review*, 16, 54–72. <https://doi.org/10.33344/vol16iss1pp54-72>
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2023). Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 2/2023. Haettu 27.9.2024 osoitteesta https://tenk.fi/sites/default/files/2023-03/HTK-ohje_2023.pdf
- United Nations (päiväämätön). Universal Declaration of Human Rights. Haettu 24.2.2025 osoitteesta <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- Vammaispalvelulaki (675/2023). Suomen säädöskokoelma.
- Waldschmidt, A., & Sépulchre, M. (2019). Citizenship: reflections on a relevant but ambivalent concept for persons with disabilities. *Disability & Society*, 34, 421–448. doi: 10.1080/09687599.2018.1543580

YLE (2023). Juuri hyväksytty vammaispalvelulaki on lykkääntymässä taas – nyt pohditaan, keitä lain tulisi edes koskea. Haettu 4.12.2024 osoitteesta <https://yle.fi/a/74-20041867>

YLE (2025a). STT:n tiedot: Sote-säästöjä haetaan lastensuojelusta, vammaispalveluista ja vanhustenhoivasta. Haettu 15.5.2025 osoitteesta <https://yle.fi/a/74-20151896>

YLE (2025b). Sanna Jokinen makasi koko päivän liikkumatta sängyssä – henkilökohtaisen avun käyttäjät kertovat hätkähdyttävästä kohtelusta. Haettu 16.5.2025 osoitteesta <https://yle.fi/a/74-20161315>

Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista (27/2016). Suomen säädöskokoelma.

Liitteet

Liite 1. Aineisto ja sitaattitunnisteet

Sitaattitunniste ja asiakirjatyyppi (K = kantelu, T = tarkastus)	Päivämäärä	Diaarinumero	Otsikko	Sivumäärä
K1	17.1.2025	EOAK/815/2024	Kehitysvammaisen henkilön palveluiden järjestäminen kriisiytyneessä tilanteessa	31
K2	13.12.2024	EOAK/1239/2024	Vammaispalveluiden menettely hoidon järjestämisessä	14
K3	30.10.2024	EOAK/6756/2023	Kehitysvammaisen itsemääräämisoikeuden toteutuminen asuntoryhmässä	10
K4	30.8.2024	EOAK/1905/2023	Henkilökohtaiseen apuun liittyvät asiakaskirjaukset, asiakirjapyyntöjen käsittely ja henkilökohtaisen avun kartoittaminen kotikäynnillä	13
K5	18.7.2024	EOAK/7267/2023	Kehitysvammaisten erityishuoltoa koskeva päätöksenteko	6
K6	28.6.2024	EOAK/2430/2023	Hyvinvointialueen menettely edunvalvonnan määrittämiseksi	9
K7	20.6.2024	EOAK/4592/2023	Hoidon ja vammaispalvelujen järjestäminen	24
K8	28.2.2024	EOAK/872/2023	Tilapäishoidon ja omaishoitajan vapaan järjestäminen	9
K9	28.2.2024	EOAK/1148/2023	Kehitysvammaisen nuoren tilapäishoidon keskeyttäminen	9
K10	30.11.2023	EOAK/1357/2023, EOAK/1490/2023 ja EOAK/1492/2023	Vammaispalvelujen järjestäminen ja toteuttaminen	5
T1	20.5.2024	EOAK/5357/2023	Tarkastus: A:n hyvinvointialue, tutkimus- ja kuntoutusyksikkö B (kaupunki C) 27.8.2023	22
T2	16.4.2024	EOAK/3992/2023	Tarkastus: A:n hyvinvointialue, ikääntyneiden palvelut ja vammaispalvelut, B-palvelukeskus, kaupunki C 28.8.2023	20
T3	27.12.2023	EOAK/3513/2023	Ennalta ilmoittamaton tarkastus: A:n hyvinvointialue, kehitysvammaisten asumisyksikkö B, kaupunki C 24.5.2023	26

T4	30.3.2023	EOAK/1546/2023	Ennalta ilmoittamattomat tarkastukset eräissä eduskuntavaalien laitosäänestyspaikoissa kaupungissa A (kehitysvammaisten asumisyksikkö), kunnassa B (mielenterveys- ja päihdehuollon asumisyksikkö) ja kaupungissa C (vanhustenhuollon asumisyksikkö) 24.3.2023	21
----	-----------	----------------	--	----